

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>
Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Manuskripter og bøger til anmeldelse bedes sendt til:
Selskabet til forskning i arbejderbevægelsens Historie,
Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv,
Rejsbygade 1, 1759 København V

*Billederne er stillet til rådighed af
Arbejderbevægelsens bibliotek og arkiv.*

ÅRBOG FOR ARBEJDERBEVÆGELSENS HISTORIE 3

Udgivet af

Selskabet til forskning i arbejderbevægelsens Historie

ved

*Dorrit Andersen, Claus Bryld, Gerd Callesen og
Niels Finn Christiansen*

1973

INDHOLD

	Side
Bent Behrendt Jørgensen: Det danske socialdemokratis syn på forsvaret 1929–35	5
Hans Kirchhoff: Strejkerne i Middelfart og Nyborg august 1943. En komparation	57
Norbert Flugel: Austromarxisterne 1904–34	85
Gerd Callesen: Om revolutionær taktik	109
Anmeldelser:	143

DET DANSKE SOCIALDEMOKRATIS SYN PÅ FORSVARET 1929-35¹

Af Bent Behrendt Jørgensen

Socialdemokratiets syn på forsvaret gennemgik i første halvdel af 1930'erne en ret kraftig forvandling. Hvis man sammenligner partiets valgmanifest ved valget i 1929 med det manifest, som blev vedtaget på partiets kongres i Aalborg i 1935, ser man nemlig, at der trods lighed i erklæringernes ordvalg gør sig afgørende forskelle gældende². Den første indeholder krav om isoleret afrustning og fuldstændig omdannelse af hær og flåde, mens den sidste meddeler accept af de herskende forhold og mere eller mindre direkte udtalt opgivelse af isoleret afrustning.

Disse forskelle behandles i det følgende. Den socialdemokratiske forsvarspolitik principielle linjer undersøges op til kongressen i 1935 for at tidsfæste og beskrive det omsving, som synes at finde sted. Samtidig forsøges en vurdering af, hvilke faktorer der var medvirkende i dette omsving, og hvilke opfattelser de enkelte fremtrædende socialdemokrater gjorde sig til talsmænd for.

1. Principper og politik frem til 1929.

Partiets program. Spørgsmålet om våbenbrug.

»Afskaffelsen af den stående hær. Indførelsen af et almindeligt folkeværn.« Med disse ord i partiets første program, Gimle-programmet, tog den første socialdemokratiske partikongres i 1876 stilling til militærspørgsmålet. Den valgte en formulering, som der ikke var enighed om i partiet i de følgende årtier. Punktet blev taget op til revision på flere af de følgende kongresser. Herved udgik kravet om et almindeligt folkeværn. I stedet indføjedes 1906 et krav om »obligatorisk fysisk opdragelse af ungdommen gennem gymnastik, våbenbrug og anden legemsøvelse«³. Heller ikke denne formulering havde hele partiet bag sig, og den blev kun bevaret, fordi man ikke ønskede at falde partiets repræsentanter i forsvarskommissionen af 1902 i ryggen⁴.

På kongressen i 1913 blev programpunktet lagt fast. En lang række af de

politikere, som kom i første række i 30'erne, tog ved denne lejlighed stilling til forsvarsspørgsmålet.

Et udvalg bestående af så kendte navne som Gustav Bang, Borgbjerg, Harald Jensen, Gerson Trier og Th. Stauning havde udarbejdet et udkast til et program. I forsvarsspørgsmålet var ordvalget ganske traditionelt. Ganske vist tilføjede udvalget et krav om afrustning, men det havde partiet allerede foreslået i forsvarskommissionen af 1902. Ligeledes opretholdt udvalget kravet om ungdommens fysiske opdragelse i bl. a. våbenbrug.

Her overfor stod et forslag fra hovedbestyrelsesmedlem Vilh. Rasmussen om, at ordet våbenbrug skulle udelades. Det samme blev foreslået af partiforeningerne i bl. a. København, Århus og Aalborg.

Efter en drøftelse foretoges afstemning ved navneopråb, og her vedtoges Vilh. Rasmussens forslag med klar majoritet. Kun to af de politikere, som kom i første række i 1930'erne, stemte for programændringen, nemlig C. V. Bramsnæs og Kr. Bording. Alle øvrige stemte imod, således Borgbjerg, Fr. Andersen, Friis-Skotte, I. P. Nielsen, H. P. Hansen, C. N. Hauge, C. F. Sørensen, L. Rasmussen og Stauning. Seks ministre i Staunings regering, altså flertallet af de socialdemokratiske ministre, den senere formand for Socialdemokratisk Forbund, partiets ordfører i Landstinget under afrustningsdebatteerne i 30'erne og de sønderjyske socialdemokraters talsmand efter 1920 — alle havde de i 1913 erklæret sig imod opgivelsen af kravet om ungdommens opøvelse i våbenbrug. Ingen af dem var altså på denne tid yderliggående pacifister⁵.

Kravet om afrustning. Argumentationen 1908-09.

Der var imidlertid enighed om at kræve afrustning. Dette krav blev fremsat med stor styrke under debatten forud for gennemførelsen af forsvarsordningen af 1909.

Den socialdemokratiske argumentation faldt i to dele: vurderingen af den indre og af den ydre situation. Man hævdede, at det på grund af landets geografiske opsplittethed og flådens manglende kontrol over farvandene var umuligt at gennemføre en mobilisering. I krigstilfælde ville det derfor være umuligt for det danske folk at forsvare land og neutralitet mod en stormagts angreb. Den ydre situation vurderede partiet optimistisk. Socialdemokratiets internationale karakter og dets stærke vækst i nabolandene betød en øget sikkerhed for Danmark. Disse partier ville protestere og berede angriberne indre vanskeligheder⁶. I det hele taget ville det være en farlig sag for magthaverne i Tyskland at bevæbne landets 2 mill. socialdemokrater. De kunne aldrig være sikre på, i hvilken retning geværerne kom til at pege⁷. Afrustning ville også indebære, at store værdier kunne frigøres til skattelettelser og sociale reformer⁸. Modstanden mod ordningen af 1909

begrundedes i høj grad socialt: »Skal det nu være meningen, at vi skulle videre ud i militarismen, så vi skulle sige: Vi ville sætte en lås for vor dør, som ikke brydes i løbet af et øjeblik? Og for at skaffe den til veje skulle vi ødelægge vore hjem og være med til at gøre det dårligere at være her i landet, end det har været tidligere«⁹.

Et sidste argument for afrustning var, at arbejderne i alle lande måtte være modstandere af militarismen som kapitalismens følgesvend. Afrustning ville sikre arbejderne mod, at hæren en dag ville blive vendt mod dem¹⁰.

Socialdemokraterne forestillede sig dog ikke, at landet fuldstændig skulle afvæbnes. De ønskede at bibeholde en grænsevagt af en vis størrelse. K. M. Klausen, som talte for partiet i disse spørgsmål, sammenlignede med det gendarmeri, som allerede fandtes, og nævnte, at det kostede 200.000 kr. årligt¹¹. Et vagtværn af denne størrelse kunne under alle omstændigheder kun have fredstidsopgaver.

Argumentationen i 1922.

Som en del af den radikale regerings parlamentariske basis måtte Socialdemokratiet under 1. verdenskrig gøre store indrømmelser i forsvarspolitikken. Således medvirkede partiet til opretholdelsen af sikringsstyrken. Det ændrede dog ikke partiets almindelige syn på forsvaret. Under debatten om en ny forsvarsordning i 1922 hævdede socialdemokraterne således, at de ganske stod fast ved, hvad de havde hævdet i 1908-09. De gik dog ganske uden om det internationale socialdemokratis fredsbevarende rolle, som de havde lagt så stor vægt på før. Denne tanke må tænkes opgivet på baggrund af udviklingen under krigen.

I øvrigt koncentrerede man kræfterne om at modbevise, at det danske forsvar havde betydet noget positivt for den danske neutralitet under krigen. Partiet hævdede, at det havde vist sig, at København ikke kunne forsvares, og mineudlægningen havde ikke overbevist tyskerne om, at den danske flåde kunne udrette noget af betydning i de danske farvande. Det danske forsvar havde under krigen vist sig farligt, fordi det kunne underkastes tvivl om, hvordan det skulle anvendes.

Generelt så socialdemokraterne to farer ved et dansk forsvar. For det første kunne overdreven tillid til landets militære styrke føre til uforsigtig udenrigspolitik, og for det andet mente man, at det danske militær snarere ville tiltrække angreb udefra end værne mod dem. Specielt ville man advare imod at ruste nu, hvor Tyskland var svagt. Det kunne blive farligt senere.

Socialdemokraterne mente ikke, at Danmark var blevet pålagt nogen forpligtelse til at opretholde et forsvar efter indmeldelsen i Folkenes Forbund, sådan som nogle havde hævdet¹².

På grundlag af de fremførte argumenter foreslog Socialdemokratiet, at man straks skulle skride til fuldstændig afrustning. Partiet udarbejdede derfor et afrustningsforslag, som fremsattes i folketetinget i 1924.

Antimilitærisk udstilling fra DsU i Holstebro juli 1929.

Afrustningsforslaget. Dets skæbne indtil 1929.

Det socialdemokratiske afrustningsforslag var delt i tre dele. Kernen var det egentlige afrustningsforslag. Ifølge dette skulle værnepligten ophæves, de militære ministerier og fæstningsværkerne nedlægges og forsvarets materiel sælges. Der skulle antages et vagtkorps til opretholdelse af ro og orden og til bevogtning af landegrænsen, og det fornødne antal skibe skulle anskaffes til fiskeriinspektion og lignende. I forbindelse hermed fremsattes selvstændige forslag om vagtkorps og statsmarine¹³. Hele ordningen ville efter forslaget koste 11.5 mill. kr., altså en besparelse på 40 mill. kr. i henhold til gældende lov¹⁴.

Den socialdemokratiske regering efter 1924 måtte imidlertid søge kompromis for at gennemføre en ny forsvarsordning, og på grund af stillingen i rigsdagen måtte den etablere forståelse ikke alene med Det radikale Venstre, men også med enten Det konservative Folkeparti eller Venstre. Det mislykkedes, og i stedet enedes Socialdemokratiet og Det radikale Venstre om et forslag, som de to partier førte gennem folketinget, men som faldt i landstinget efter regeringens afgang¹⁵.

Dette kompromisforslag fastholdt de to partier, og det blev det stærkt omdiskuterede afrustningsforslag. Det var i sit princip næsten identisk med det oprindelige socialdemokratiske og forudså derfor ikke nogen som helst dansk indsats mod stormagtsangreb. Udgifterne ville imidlertid efter det nye forslag blive en del større end foreslået af Socialdemokratiet, idet de nu ville blive ca. 18 mill. kr. Det skyldtes især, at vagtkorpsets beredskabsstyrke blev

gjort dobbelt så stor, og at marinen i stedet for 3 skulle omfatte 24 bevogtningsskibe¹⁶.

Den socialdemokratiske kompromisvillighed havde altså været ret stor. I et kompromis med Venstre havde man været nødt til at give endnu større indrømmelser. Forsvarsminister Laust Rasmussen ville således acceptere en mere effektiv flådeordning og en bibeholdelse af de militære ministerier, hvis hæren kunne reduceres, og Stauning og indenrigsminister Hauge var indstillet på at gå endnu videre¹⁷.

Socialdemokratiets syn på forsvaret indtil 1929.

Socialdemokratiets afrustningskrav støttede sig tilsyneladende ikke i særlig grad til ideologiske overvejelser. Alle argumenter mod dansk forsvar var ganske konkrete. Tilsyneladende forestillede man sig (også efter 1920) et tysk stormagtsangreb som den afgørende fare for Danmark. Et sådant angreb havde landet ingen mulighed for at værne sig imod på grund af de fysiske og geografiske forhold. Et dansk forsvar ville tværtimod tiltrække angreb. Derfor måtte man afruste.

Afrustning var tiltrækkende på grund af besparelserne. Det var dog ikke hovedformålet. Partiet ville betale store summer for at opnå sikkerhed, men fandt det i øjeblikket udsigtsløst¹⁸.

Socialdemokratiets holdning til forsvaret var derfor præget af en »hvad skal det nytte«-holdning: den fare, som truede dansk suverænitet, var så stor, at den ikke kunne modvirkes militært. Forsøg på modvirken var tværtimod farlig. Følgelig måtte landet afruste. Det var en politik, som gav partiet stor bevægelighed, idet ethvert kompromis, som indebar besparelser, ud fra partiets ideer kunne forsvares som et skridt i den rigtige retning.

2. Udviklingen indtil foråret 1933.

Regeringsdannelsen i 1929. Spørgsmålet om forsvarsministerposten.

Efter valget i 1929, som havde bragt en stor socialdemokratisk sejr, blev der ført forhandlinger om et socialdemokratisk-radikalt fællesministerium. Et par dage efter valget blev der holdt møde i en snæver kreds af socialdemokrater. Man skulle ved denne lejlighed tage stilling til ønskeligheden af en fællesregering. Fordelingen af ministerierne drøftedes ikke. Alligevel viste Stauning enkelte tilstedeværende — dog ikke tidl. forsvarsminister Laust Rasmussen, som var til stede — en ministerliste, som omfattede den socialdemokratiske del af ministerierne. Han havde her ladet forsvarsministerposten stå tom, antagelig for at kunne tilbyde den til de radikale. C. V. Bramsnæs, som beretter om dette, så Laust Rasmussens tilstedeværelse ved mødet som et udtryk for, at Stauning ville sikre sig hans billigelse af den henvendelse til de radikale, som kunne koste ham hans ministerpost¹.

Under de følgende forhandlinger var det let at finde frem til en fælles politik. Besættelsen af ministerposterne voldte imidlertid besvær. Stauning udtalte, at han ønskede Munch som forsvarsminister, og tilføjede, at Laust Rasmussen selv var indforstået med at glide ud. Munch var ikke særlig begejstret, men da man fra radikal side krævede det samme, bøjede han sig. Aftalen blev derfor, at Munch skulle være forsvarsminister². Zahles overraskende tilsagn om at indtræde i ministeriet voldte flere bryderier. De socialdemokratiske forhandlere måtte af denne årsag gøre sig store anstrengelser for at få særlig Borghjerg til at bytte ministerium³. Derimod bekymrede de sig tilsyneladende ikke om Laust Rasmussen.

Ved møder i partiet den følgende dag fremlagde Stauning forhandlingsresultatet og sagde her bl. a., at han regnede med at få alle tidligere ministre med, dvs. også Laust Rasmussen. Bramsnæs, som havde været med dagen før, blev meget overrasket og så i øjeblikket inden forklaring⁴. Bagefter opsøgte Stauning Munch, som han forklarede, at hovedbestyrelsen havde godkendt alt undtagen besættelsen af forsvarsministerposten. Efter mødet aftenen før havde en af deltagerne fortalt Laust Rasmussen, at han ikke skulle være forsvarsminister, og det havde skabt stort røre i partiet. Stauning foreslog derfor, at Munch i stedet skulle være udenrigsminister. Det var Munch ikke uvillig til, og trods modstand i partiet gennemførte han, at partiet opgav forsvarsministerposten⁵.

Som det ses, var det ikke væsentligt for Stauning at få Laust Rasmussen som forsvarsminister - måske søgte han direkte at undgå det. Han havde her tilslutning af den inderkreds i partiet, som kendte ministerlisten. Derimod mødte han så stor modstand i bredere kredse i partiet, at han opgav tanken. Der kan tænkes flere forklaringer på Staunings holdning. For det første søgte han muligvis at imødekomme et forudseeligt radikalt krav om Munch som forsvarsminister. For det andet ønskede han måske ikke Laust Rasmussen som forsvarsminister, fordi han ikke havde været tilfreds med ham 1924-26 og i øvrigt fandt hans afrustningspropaganda for voldsom⁶. Endelig kan det tænkes, at Stauning ventede, at Laust Rasmussen ville være en belastning i kommende forsvarsforhandlinger.

Under alle omstændigheder viser episoden nok, at Stauning og den snævre kreds i partiet var mere indstillet på et kompromis i forsvarsspørgsmålet end de bredere kredse i partiet. Munch mente således at vide, at »problemet Rasmussen« kun var stærkt fremme inden for Staunings snævre kreds⁷.

Forsvarsforhandlingerne.

Afrustningsspørgsmålet havde været så stærkt fremme i valgkampen, at den nye regering straks måtte tage sagen op. Allerede i rigsdagssamlingen 1928-29 havde Stauning haft kontakt med Venstre, og den blev nu fornyet, således at de to parter enedes om en slagplan, som efterhånden skulle føre til

forhandlinger. Stauning stod over for Venstre fast på, at afrustningsforslaget skulle danne udgangspunktet for forhandlinger og afviste på forhånd at tale om en beløbsramme⁸.

Den 3. oktober 1929 genfremsatte Laust Rasmussen afrustningsforslaget. Ved et ministermøde samme dag viste det sig imidlertid, at regeringen ikke var enig om forslagens fortræffelighed. Hauge forsvarede pludselig den almindelige værnepligt og fik tilslutning af Stauning og delvis af Bording, mens Borghjerg fortsat var imod værnepligt. Stauning sagde dog, at sagen var afgjort. Episoden fik derfor ingen følger. Den må dog have sæt tvivl i Laust Rasmussens sind, for i den følgende tid antydede han over for Munch tvivl om Staunings vilje til afrustning og udtalte direkte, at væsentlige indrømmelser efter hans mening ville dele Socialdemokratiet. Han kunne selv tænke sig at gå til ca. 20 mill. kr. At der imidlertid var socialdemokrater, som ville gå langt videre, ses måske af en udtalelse, som fremkom på et radikalt møde. Man citerede her en socialdemokrat for forligsplaner på ca. 30 mill. kr. Det radikale Venstre lagde sig fast på 22 mill. kr.⁹

I løbet af vinteren forhandlede Laust Rasmussen gentagne gange med venstremanden I. A. Hansen og admiral Rechnitzer¹⁰. Også Stauning havde kontakter til Venstre, bl. a. med I. A. Hansen, over for hvem han afviste at indgå forlig på ca. 30 mill. kr. Han ønskede dog forlig med Venstre, og i et møde med nogle af regeringspartiernes ledende politikere tilrådede han at lade afrustningsforslaget blive et år til i folketinget af hensyn til forligsmulighederne med Venstre. Munch fremhævede dog 22 mill. kr. grænsen og fandt støtte hos i hvert fald folketingets formand, H. P. Hansen. Få dage senere diskuterede man atter forsvarspolitik på et ministermøde. Stauning, Hauge og Steincke var her meget ivrige for at komme Venstre i møde, Steincke for at få penge til socialreformen. Munch betonedes her atter 22 mill. grænsen, som Stauning accepterede¹¹.

Stauning blev nu kontaktet fra Venstre, som ønskede et forlig i denne rigsdagssamling, og Stauning udtalte over for I. A. Hansen, at han også ønskede forhandlinger¹². Der blev derfor atter holdt ministermøde, hvor Stauning foreslog, at man knyttede militærspørgsmålet til jordlovgivningen og socialreformen. Steincke, som må have støttet Stauning, erklærede rent ud, at regeringen ikke stod sig ved at blive ved et så lavt beløb som foreslået, mens Laust Rasmussen sagde, at flertallet af socialdemokrater ikke ønskede en overenskomst¹³. Den følgende dag sikrede Stauning sig støtte hos en inderkreds i partiet og hos partiets medlemmer af afrustningsudvalget til at prøve forhandlinger. Herefter bad han Venstres leder, Madsen-Mygdal, om forhandlinger¹⁴.

Den 1. marts 1930 begyndte forhandlingerne mellem regeringspartierne og Venstre. Partierne var repræsenteret af deres ledende politikere. Under forhandlingerne tog Laust Rasmussen et klart, Munch fandt næsten for klart, standpunkt. Han holdt fast på ministeriets standpunkt og udtalte tit

ængstelse ved Staunings holdning. I. P. Larsen, Socialdemokratiets ordfører i folketinget, var ifølge Munch parat til hvad som helst. Munch mente, at Stauning og Hauge var rede til forlig selv med meget vidtgående indrømmelser; de var hele tiden rede til at gå videre og overvurderede ifølge Munch mulighederne. Borgbjerg og muligvis Bramsnæs stillede sig på samme standpunkt som Laust Rasmussen, og uden for ministeriet var H. P. Hansen meget bestemt imod tilbøjeligheden til overdrevne indrømmelser¹⁵.

Det viste sig ikke muligt at finde et forlig med Venstre, og forhandlingerne standsede allerede 13. marts¹⁶. I Socialdemokratiet var der dog stor tillid til, at forhandlingerne kunne genoptages i næste rigsdagssamling¹⁷. Den socialdemokratiske folketingsmand Hans Nielsen viste i august stor imødekommenhed og udtalte direkte, at regeringen ved sit afrustningsforslag havde erkendt, at landet måtte have en væbnet magt, og at bagateller ikke skulle hindre en løsning af det for folket vigtige spørgsmål¹⁸.

I løbet af efteråret 1930 skabtes der atter kontakt mellem Stauning og Venstre, og man enedes om at forsøge forhandlinger under den udtrykkelige forudsætning, at afrustningsforslaget skulle danne udgangspunktet¹⁹. I de forhandlinger, som fulgte, viste det sig svært at nå nogen vegne. Venstre tilsluttede sig et forslag, som blev udarbejdet af forsvaret, og som regeringen afviste. Stauning var dog stadig ivrig for forståelse med Venstre og viste Munch et udkast til en forsvarsordning, som efter Munchs opfattelse i lige så høj grad fejede Laust Rasmussens forslag bort som Venstres. Laust Rasmussen tilbød at gå op til 20 mill. kr., og H. P. Hansen kunne åbenbart gå lidt videre, men afstanden var for stor, og i januar 1931 brød forhandlingerne sammen. Afrustningsforslaget skulle nu føres op i landstinget²⁰.

Hvis man tør tro P. Munch, som er den vigtigste kilde til forhandlingerne med Venstre, og det tør man nok, så var de socialdemokratiske forhandlere tilsyneladende ikke i tvivl om, at afrustningsforslaget skulle danne udgangspunktet for forhandlingerne. Man kunne altså ikke tildele Danmark nogen krigsmæssig opgave. Det danske militær skulle kun afvise grænsekrænkelser o. l. Den uenighed, som kom frem, drejede sig om, hvor stort et beredskab man kunne forsvare at lægge ind under afrustningsforslagets formålsparagraf. Uenigheden var ikke om noget principielt, men om noget praktisk. Stauning var tilsyneladende villig til at gå vidt, måske for at få Venstre på gled og bane vejen for flere forlig²¹. Han havde følgeskab af Hauge, I. P. Larsen og Steincke. Den sidste ønskede penge til socialreformen, altså motiver som Staunings. Modstanden kom fra Laust Rasmussen og H. P. Hansen og i nogen grad fra Borgbjerg og Bramsnæs. Om opfattelse i brede kredse af partiet kan kun siges, at Laust Rasmussens ord om deling af partiet tyder på en ret kraftig modstand mod Staunings linje.

Afrustningsforslaget i landstinget. Venstres forsvarsordning.

Forhandlingerne med Venstre var blevet ført af hensyn til oppositionens flertal i landstinget. Da enighed ikke kunne opnås i folketinget, besluttede man at oversende forslaget til landstinget, ikke fordi man ventede større eftergivenhed her, men snarere som et oplæg til kamp, evt. ved erobring af flertallet i landstinget²². Noget sådant var ikke usandsynligt, dels var oppositionens flertal spinkelt, og dels skulle der være valg i 1932.

Afrustningsforslaget førtes nu frem til vedtagelse i folketinget²³. Tanken om forlig blev dog ikke helt opgivet. I løbet af sommeren 1931 havde Stauning nogle resultatløse samtaler med nogle venstremænd²⁴. Under disse fik regeringen måske det indtryk, at Venstre meget vel ønskede nedskæringer, men ikke på grundlag af afrustningsforslaget. I hvert fald ledsagedes genfremsættelsen af forslaget i efteråret 1931 af forskellige forslag til besparelser på de militære budgetter, hvad der ville have været overflødigt, hvis man ventede, at forslaget snart ville blive vedtaget²⁵. Det lykkedes også at opnå for 2,3 mill. kr. besparelser som et led i et kriseforlig mellem regeringen og de konservative²⁶.

I løbet af efteråret 1931 blev forhandlingerne med Venstre genoptaget, men afrustningsforslaget kom ikke til at spille nogen rolle, idet Venstre knyttede sig stærkt til et forslag, som var udarbejdet af den kommanderende general²⁷. Dette indebar en nedskæring af budgettet med 6 mill. kr. til 35 mill. kr., og forslaget manglede en formålsparagraf, antagelig for at muliggøre en bredere tilslutning²⁸. Socialdemokratiets første reaktion på forslaget var negativ. Der taltes om »bluff« og »det rene film«, selv om det nok var et skridt i den rigtige retning²⁹. Efterhånden skiftede vurderingen dog. Omtalen af de nyttige besparelser trådte i forgrunden, og det blev fremhævet, at man herved ville opnå godt og vel den besparelse, regeringen havde foreslået i efteråret³⁰. I det underudvalg, som havde behandlet Venstres forslag, havde de konservative givet tilsagn om at stemme for, hvis regeringspartierne ville gøre det samme. Efter lange forhandlinger besluttede Socialdemokratiet at stemme for under forudsætning af, at afrustningsforslaget forkastedes i landstinget, og regeringen fortsat kunne arbejde for sit forslag. Da de konservative imidlertid sprang fra, kom det til nye forhandlinger i rigsdagsgruppen, hvor en overvældende majoritet gik ind for, at man skulle stemme for lovforslaget. Fem var dog imod. Socialdemokratiet opretholdt herefter sit tilsagn om at stemme for, hvis militærudgifterne for fremtiden blev bundet til de foreslåede ca. 35. mill. kr., og nedsættelsen allerede skete på den forelagte finanslov. Stauning satte under forhandlingerne al sin autoritet ind på, at partiet stemte for 1932-ordningen trods megen uvilje i gruppen. Også den sønderjyske repræsentant I. P. Nielsen talte for under henvisning til nødvendigheden af at beskytte grænselandets befolkning mod fremmede bandeoverfald. H. P. Hansen var åbenbart modstander af, at partiet stemte for, og hans og andres kraftige

modstand medførte, at partiet tog kategorisk afstand fra Venstres ordning som forsvar betragtet³¹.

Det er svært at vide, hvad der bevægede den socialdemokratiske gruppe til at stemme for ordningen. Måske var det udsigten til besparelser, der vejede tilstrækkelig tungt. Det tyder partiets betingelser på, da det anden gang besluttede sig til at stemme for. Kun I. P. Nielsens argument har en forsvarsvenlig klang. Måske var det udsigten til snarlig erobring af flertallet i landstinget, der fik partiet til at stemme for. Ordningen ville i bedste fald komme til at gælde i et år, hvorefter der ville være fri bane for afrustningsforslaget. Man kunne derfor tage mod besparelserne med roligt sind. Set under denne synsvinkel er den socialdemokratiske støtte til Venstres forslag en naturlig følge af den forsvarspolitiske linje, som man havde anlagt efter forhandlingernes sammenbrud året før.

Efter beslutning om at stemme for Venstres forslag forsvarede Socialdemokratiet sin holdning med henvisning til besparelserne, som man hævdede lettede vejen for afrustningsforslaget. Regeringen ville ikke tage noget ansvar for ordningen og knyttede direkte afrustningssagen til det kommende landstingsvalg³². Afrustningsforslaget blev nu forkastet i landstinget og Venstres forslag vedtaget med bl. a. Socialdemokratiets stemmer³³.

I løbet af foråret og sommeren 1932 fremhævede Socialdemokratiet stadig tydeligere sammenhængen mellem afrustningen og landstingsvalget. Stauning proklamerede at ville afskaffe landstingsvælde og rustningsvæsen, og Social-Demokraten fulgte linjen op med en kraftig propaganda for afrustning³⁴. Et vidnesbyrd om afrustningsspørgsmålets fremtrædende plads i agitationen op mod landstingsvalget er det også, at både Social-Demokraternes og fagforeningernes bygninger var prydede med følgende slagord: »Stop landstinget, stem socialdemokratisk for afrustning«³⁵.

Afrustningsforslaget fremsættes sidste gang.

Den socialdemokratiske forhåbning om at bryde oppositionens flertal i landstinget ved valget i 1932 gik ikke i opfyldelse. Det var herefter svært at se, hvordan man kunne skaffe flertal for afrustningen. Venstre kunne næppe tænkes at medvirke i et forlig, når partiet netop havde lagt navn til en ny forsvarsordning. Og der var fire år til næste landstingsvalg. Socialdemokratiet kunne i denne situation ingen vegne komme med partiets forsvarspolitik. Alligevel genfremsatte regeringen afrustningsforslaget, og Laust Rasmussen ledsagede det med en række optimistiske udtalelser, som ikke opfyldtes i de følgende forhandlinger³⁶. Der nedsattes end ikke et udvalg til behandling af sagen³⁷. Efter vedtagelse i folketinget blev forslaget nedstemt i landstinget d. 29. marts 1933³⁸. Hermed havde rigsdagen for

sidste gang taget stilling til dette forslag. Det fremsattes ikke igen, men spillede fortsat en rolle i debatten.

Sammenfattende om Socialdemokratiets forsvarspolitik indtil 1933.

Socialdemokratiets forsvarspolitik indtil 1933 kan inddeles i tre faser. Første fase, fra regeringsdannelsen i 1929 til forhandlingernes sammenbrud i januar 1931 var helt domineret af forsøgene på at opnå et kompromis med Venstre. Der viste sig her nogen uenighed om, hvor langt man kunne gå Venstre i møde. Anden fase, som varede fra forhandlingernes sammenbrud til landstingsvalget i september 1932, var præget af Socialdemokratiets forsøg på at gennemføre afrustningen ved at ændre flertallet i landstinget. Undervejs kunne man tage de mulige besparelser, f. eks. ved at tiltræde forsvarsordningen af 1932. Tredje fase omfattede tiden fra landstingsvalget til forkastelsen af afrustningsforslaget i marts 1933. Socialdemokratiet stod i denne periode uden nogen klar strategi for gennemførelsen af dets forsvarspolitik.

Omstændighederne ved Erik Withs udnævnelse til overgeneral.

I foråret 1931 skulle der udnævnes en ny chef for generalkommandoen. Der blev da bragt tre personer i forslag for Laust Rasmussen, heriblandt den fra Påskekrisen kendte Erik With. Laust Rasmussen ville lade kongen vælge mellem de tre, men advarede dog mod With. Kongen foretrak dog straks With og mente, at ministeriet ville godkende det. Under en senere samtale med Stauning fandt Laust Rasmussen ud af, at Stauning havde talt med kongen og anbefalet With, som han kendte fra selskabelige sammenkomster. I marts blev spørgsmålet næsten afgjort ved et ministermøde - Munch var dog i udlandet, hvad der var af betydning, da han var stærkt skeptisk over for With. Da Munch vendte hjem, mente han ikke, at sagen stod til at ændre uden at desavouere Stauning over for kongen. Det sagde han til Stauning. Stauning roste nu With kraftigt, og det kom frem, at han havde stået i forbindelse med ham om en plan om ungdommens opdragelse til idræt. With havde også lovet Stauning at være loyal over for afrustningsforslaget, hvis det blev gennemført. Munch mente nu, at sagen var afgjort, og han og Laust Rasmussen nøjedes med endnu engang at advare, hvad der fik Stauning til at stille sig kraftigt bag Withs kandidatur³⁹.

Erik Withs udnævnelse foregik ikke helt almindeligt. Tilsyneladende lykkedes det Stauning at få sin kandidat til posten frem ved først at tale med With, bagefter med kongen og til sidst med ministeriet. Det var en højst usædvanlig fremgangsmåde, som næsten kunne få ministeriet til at føle sig ført bag lyset.

Man kan undre sig over, at det lå Stauning så stærkt på sinde at få With udnævnt, at han kunne tage den slags midler i anvendelse. Måske var han vundet af With på grund af dennes elskværdige og livlige væsen og måske

tiltalt af hans djærve og joviale form⁴⁰. Det er dog næppe tilstrækkelig forklaring. Måske var det Withs syn på forsvarrets rolle, der tiltalte Stauning. With havde været leder af den pædagogisk prægede Landstorm og havde som omtalt arbejdet sammen med Stauning om ungdommens opdragelse til idræt⁴¹. Endelig søgte With ved sin tiltræden at anlægge en ny linje udadtil, idet han i en tale gjorde sig til talsmand for samarbejde mellem hær og skole, indførelse af civile lærefag, et folk i våben og en lille mekaniseret hær, alt i alt et tydeligt frieri til Socialdemokratiet, idet det lignede ældre socialdemokratiske ideer. Måske var Stauning informeret om dette på forhånd. Hans iver for at få With udnævnt tyder i så fald på et noget ændret syn på forsvaret.

Withs tale blev ikke modtaget absolut negativt i Social-Demokraten, Laust Rasmussen var dog ganske afvisende⁴².

Argumentation og debat i Socialdemokratiet.

Den socialdemokratiske argumentation for afrustning mellem 1929 og 1933 var praktisk taget identisk med den, man finder i kommissionsbetænkningen fra 1922. I 1931 udtrykte Social-Demokraten partiets krav helt klart: »Bort fra en militærordning med krigsmæssige formål, en klækkelig nedbringelse af de militære udgifter og den fremtidige ordning bygget på bevogtningsprincippet»⁴³.

Argumentationen herfor var af absolut praktisk art. Danmarks muligheder i krig bedømtes som ringe, og de bedredes ikke, hvor store beløb landet end ofrede. Det havde bl. a. sin årsag i geografiske forhold, men også i de tekniske fremskridt, som stillede Danmark stadig ringere. Rustningerne var endog farlige, idet de tiltrak faren⁴⁴.

De internationale forhold gav også argumenter for afrustning. Håbet om fred var øget med Kellogg-pagten, og den store afrustningskonference, som man talte om i disse år, betegnedes som afslutningen på ørkenvandringen⁴⁵. Denne vurdering ændrede sig senere i mere negativ retning⁴⁶. Nazismens fremvækst ændrede intet i argumentationen for afrustning, selv om reaktionen på nazismen var kraftig. Intet sted ses nazismen og det danske forsvar forbundet med hinanden. Tværtimod sagde Socialdemokratiets ordfører i landstinget, at hans partis opfattelse ikke var blevet udsat for rystelser i anledning af det, der var sket ude i den store verden⁴⁷. Denne manglende reaktion lod sig nok forklare ud fra det traditionelle socialdemokratiske syn på forsvaret: Danmarks muligheder for at modstå et stormagtsangreb ændredes ikke, fordi risikoen for et sådant øgedes.

Netop i denne periode opstod der imidlertid et par nye trusler mod det danske demokrati, som vanskeligt lod sig betegne som stormagtsangreb, og som efterhånden kunne bryde logikken i den socialdemokratiske opfattelse.

I forbindelse med tiårsfesterne for genforeningen i juni 1930 opstod der rygter om, at fire hundrede hamburgske kommunister ville begive sig til

Dybbøl for at forstyrre festen. Politi og militær med håndgranater, maskingeværer og skarpe patroner spærrede grænsen i et døgn, uden at kommunisterne dukkede op. Stauning fandt, at reaktionen havde været for voldsom, men Laust Rasmussen ville ikke afvise, at den stærke bevæbning af de militærstyrker, som var blevet anvendt ved grænsespærringen, havde bidraget til at skræmme de tyske kommunister fra at gå over grænsen⁴⁸. Episoden gav måske anledning til, at han senere på året udtalte i folketinget, at man måtte sikre, at der til stadighed fandtes et sådant vagtkorps, at ikke tilfældige irregulære bander kunne komme ind i landet og volde fortræd. Over for regulære tropper ville landet dog være afmægtigt⁴⁹. Denne skelnen fik stor betydning.

I øvrigt gjorde socialdemokratiske politikere sig tilsyneladende kun få overvejelser over problemet irregulære styrker. Kun Social-Demokratens militærskribent, oberstløjtnant Holten-Nielsen, fandt problemet væsentligt. Han rejste spørgsmålet om forsvar mod terrorisering af civilbefolkningen fra enkelte flyvere. Både Laust Rasmussen og den senere forsvarsminister Alsing Andersen afviste dog problemet. Samtidig foreslog Holten-Nielsen at

DsU-demonstration i Århus.

indføje afrustningsforslagets formålsparagraf i forsvarsordningen af 1932. Heller ikke her fik han tilslutning⁵⁰. En sådan forøgelse af rammerne i afrustningsforslaget måtte kræve et formål, og et sådant kunne man ikke se i socialdemokratiet, så længe man forestillede sig et stormagtsangreb som den aktuelle trussel.

Denne vurdering af truslens art var også en grundlæggende faktor i den debat, som i 1931-32 førtes i Rød Ungdom mellem på den ene side den senere borgmester i Århus Bernhardt Jensen og på den anden formanden for DsU, Johs. Hansen, og partisekretær Hans Hedtoft. Bernhardt Jensen så truslen trække op. Han spurgte sig selv, hvordan arbejderklassen kunne forhindre krig, og fandt svaret i krigstjenestenægtelse, generalstrejke og forhindring af våbenproduktion. Johs. Hansen mente nok, at Bernhardt Jensen i princippet havde ret. Men på grund af arbejderbevægelsens ringe indflydelse i mange lande ville det blive svært at lukke fronten for huller. Våbenproduktion ville f. eks. let kunne flyttes til et andet land. Krig ville faktisk først kunne forhindres, når arbejderne var parat til at slå af på de nationale krav, og det øjeblik lå ude i fremtiden, påstod han⁵¹. Hans Hedtoft tog diskussionen op året efter og gjorde her op med den del af fredsbevægelsen, som bekendte sig til ikke-voldsprincippet. Han fandt, at det var farligt for arbejderbevægelsen at bekende sig til »magtesløshedens princip«, når den, som man så det i visse europæiske lande, hver dag truedes på livet i bogstaveligste forstand af fascistiske bander. Under disse omstændigheder kunne arbejderne blive tvunget til magtudøvelse og forlade den demokratiske arbejdsmåde, som Socialdemokratiet ellers var tilhænger af⁵². Bernhardt Jensen svarede, at vold måtte være udelukket, hvis socialismen var andet end en økonomisk arbejdshypotese og dybere etisk forankret. Tale om fascistiske bander rokkede ikke ved dette. Over for dette gentog Hans Hedtoft blot Johs. Hansens argumenter. Han reagerede endnu en gang voldsomt over for ikke-voldserklæringen og henviste til den vold, arbejderne modstandere kunne udøve⁵³.

Hans Hedtofts stilling som partisekretær gav hans ord en vis vægt som partiets synspunkt. Hans erklæring er derfor interessant, idet den tager stilling til det nye fænomen: truslen mod Socialdemokratiet fra fascistiske og nazistiske bander i selve det land, hvor partiet arbejdede. En sådan trussel måtte ifølge Hedtoft besvares med vold. Også denne stillingtagen fik senere stor betydning for partiets syn på forsvaret.

Selv om den socialdemokratiske argumentation mod forsvaret indtil 1933 som omtalt fulgte de traditionelle linjer, betød diskussionen om irregulære styrker og fascistiske bander alligevel et skred i opfattelsen. Her stod man nemlig over for en fare, som om nødvendigt kunne modvirkes med vold. Der var hermed opstået trusler, som ikke dækkedes af den traditionelle socialdemokratiske argumentation, som gik på et stormagtsangreb. De nye trusler lå på et andet niveau.

3. Forår og sommer 1933.

»Påskestormen« 1933.

I årene efter genforeningen havde der været en vis nationalpolitisk afspænding i grænselandet. Efter den nazistiske magtovertagelse kastede de slesvigholstenske nazister imidlertid alle hæmninger bort og indledte et propaganda-felttog mod Danmark. Initiativet og planlægningen var uden tvivl lokal, og rigsmyndighederne havde endnu en modererende indflydelse, men regimet var endnu befæstet i så ringe grad, at der var risiko for, at bevægelsen kunne glide ud af centralmyndighedernes kontrol, specielt hvis den fandt væsentlig genklang nord for grænsen¹. Højdepunktet i denne agitation var en tale, som pastor Peperkorn holdt i Eckernförde den 5. april 1933. Han gjorde sig her i kraftige vendinger til talsmand for grænserevision og profeterede, at den dag ville oprinde, hvor gaden var åben og fri for de brune bataljoner². Denne tale efterlod en følelse af uhygge i Danmark, og man så med nogen usikkerhed på fremtiden, selv om det viste sig, at Peperkorn ikke havde Hitler-regeringens støtte³.

Det sønderjyske socialdemokratis reaktion.

De sønderjyske socialdemokrater reagerede voldsomt. De foreslog straks uniformsforbud for at dæmme op for nazificeringen af mindretallet⁴. Desuden blev der indkaldt til et stort fagligt og politisk møde i Tinglev⁵.

Forud for dette møde blev der imidlertid holdt et møde i Haderslev, hvori der også deltog socialdemokrater. Man vedtog her en henstilling til regeringen, som krævede, at statsmyndighederne sikrede Nordslesvig mod, at irregulære tropper overskred grænsen, og skarpt overvågede alle handlinger, som tog sigte på grænseflytning⁶. Fra mødet i Tinglev gik også opfordringer til myndighederne om at skride ind. Man vendte sig mod nazismen i skarpe vendinger og erklærede sig rede til at anvende alle til rådighed stående midler i kampen mod »den nazistiske hån«. Denne opfattelse kom også klart frem ved et ungdomsstævne i Gråsten i sommeren 1933. Der blev her talt om at føre kampen med hensynsløs kraft, om at bruge alle midler i kampen og om, at man kunne blive nødt til at gøre brug af nødværgeretten⁷.

I disse erklæringer lå givetvis spiren til en nyorientering over for forsvaret. At dette dog ikke erkendtes af det sønderjyske socialdemokratis ledelse ses af, at propagandaen for afrustning fortsatte, som om intet var hændt. Så sent som dagen efter rigsdagens åbning i efteråret 1933 argumenterede Sønderborg-Socialdemokrat kraftigt for hele den traditionelle socialdemokratiske forsvarspolitik⁸. Af størst betydning var derfor nok den vilje til at modvirke nazismen med alle midler, som kom til udtryk. Det var en tilslutning til Hans Hedtofts ord i Rød Ungdom.

Socialdemokratiets reaktion.

Socialdemokratiet satte åbenbart ikke Hitlers magtovertagelse i forbindelse med spørgsmålet om dansk forsvar. Det blev dog fastslået, at i en situation som den i Tyskland kunne overklassen tvinge Socialdemokratiet til andre midler i kampen end demokratiets⁹.

Reaktionen på Peperkorns tale blev derimod voldsom. Det erklæredes, at grænsen lå fast. Arbejdernes had til nazismen var ikke mindre end det, nazisterne nærede til marxismen. Tiden var ikke inde til blødsødenhed, men til kraftig og konsekvent handling¹⁰. Da Stauning udtalte, at resolutionen fra Haderslev-mødet var rigtig, støttede Social-Demokraten ham og skrev, at Socialdemokratiet aldrig havde ment, at en gruppe inden- eller udenlandske eventyrere skulle tilrane sig magten over det danske folk¹¹.

Spørgsmålet var blot: hvor stor var truslen, og hvor store forholdsregler måtte træffes? Socialdemokraterne var åbenbart tilbøjelige til at gå vidt. P. Munch fortæller således, at socialdemokraterne ved et møde i det udenrigspolitiske nævn stort set delte oppositionens ønske om en kraftig indskriden og forstærkning af grænsebevogtningen¹². Forsvarsminister H. P. Hansen stillede sig dog ganske afvisende over for øgede udgifter til forsvaret¹³.

Socialdemokratiet havde i dette spørgsmål taget et afgørende skridt. Det havde set en ny fare, som kunne modvirkes. Og det var villigt til at gøre det inden for rammerne af den eksisterende forsvarslov. Partiet vendte sig i realiteten kun mod oprustning og argumenterede på grundlag af de eksisterende forhold.

Denne holdning blev efterhånden nærmere begrundet. Borgbjerg udtalte sig i et radioforedrag meget skeptisk om fredssagens muligheder. Man måtte se sagen i de lange tiders perspektiv og tænke astronomisk, sagde han¹⁴. Også Holten-Nielsen argumenterede i en række artikler for, at den sønderjyske civilbefolkning hele året igennem skulle kunne beskyttes mod overfald af fanatiske sydslesvigske og holstenske irregulære bevæbnede korps og civilbefolkningen som helhed sikres mod terror fra enkelte flyvere, hvis man overførte formålsparagraffen fra afrustningsforslaget til den gældende ordning. Hertil behøvedes ikke større bevillinger¹⁵. Holten-Nielsen tegnede hermed omridset af en ny socialdemokratisk forsvarspolitik.

Staunings reaktion. Spørgsmålet om forsvarsministerposten.

I tiden efter pastor Peperkorns tale udtalte Stauning sig flere gange om spørgsmålet. Han udtrykte stor tillid til den tyske regerings hensigter. Den ville næppe billige overgreb, sagde han. Det lå dog fast, at grænsen skulle værnes og beskyttes med alle midler, der var til rådighed, og enhver tale om grænseflytning måtte misbilliges¹⁶. Stauning udtalte sig senere med noget mindre omsvøb til forskellige parisiske blade. Han sagde her, at Danmark ville vide at sikre sine grænsers ukrænkelighed og var fast besluttet på at træffe de foranstaltninger, det anså nødvendige hertil. Det var Nordslesvig,

som skulle beskyttes mod de ulykker, som tidligere havde ramt dets befolkning. Samtidig afviste Stauning enhver dansk deltagelse i krig¹⁷. Uden denne mulighed kunne Stauning kun have irregulære styrkers virksomhed i tankerne. Han mente da heller ikke, at Danmark ville have nogen chance over for en stormagt. Det ville være som at gå på med de bare næver, sagde han¹⁸. Det var altså helt klart Staunings opfattelse, at de til rådighed stående militære midler skulle bruges.

Han tog også stilling til den mulige nazistiske voldelige virksomhed inden for Danmarks grænser. Arbejderne var lige så gode som andre borgere og ville derfor ikke lade sig skubbe ud som udstødte fra folk og nation, sagde han¹⁹. Der var dog ingen større fare, end at staten kunne afværge faren med de magtmidler, den allerede rådede over²⁰. På den anden side ville han advare de kredse, som kunne tænkes at ville anvende vold. De måtte vente at møde modstand. Den lovlige myndighed savnede ikke midler til ordenens opretholdelse og sikring²¹. Stauning var altså indstillet på at imødegå de to nye trusler med alle til rådighed stående midler, dvs. blandt andet forsvaret.

Stauning interesserede sig i øvrigt meget for forsvaret i denne periode. Han overtog således selv forsvarsministeriet. Der var i øvrigt nogen uro om netop dette ministerium. Bramsnæs fortæller, at Stauning efter folketingsvalget i november 1932 talte med ham om, at Laust Rasmussen burde afløses. Stauning var ikke helt tilfreds med hans afrustningspropaganda, og også Bramsnæs var utilfreds, omend af andre grunde. De to politikere endes om, at først skulle H. P. Hansen tilbydes posten, dernæst Hans Nielsen. Den sidste ville meget gerne og søgte at få Bramsnæs til at virke for hans udnævnelse. H. P. Hansen sagde dog ja tak og blev derfor forsvarsminister²².

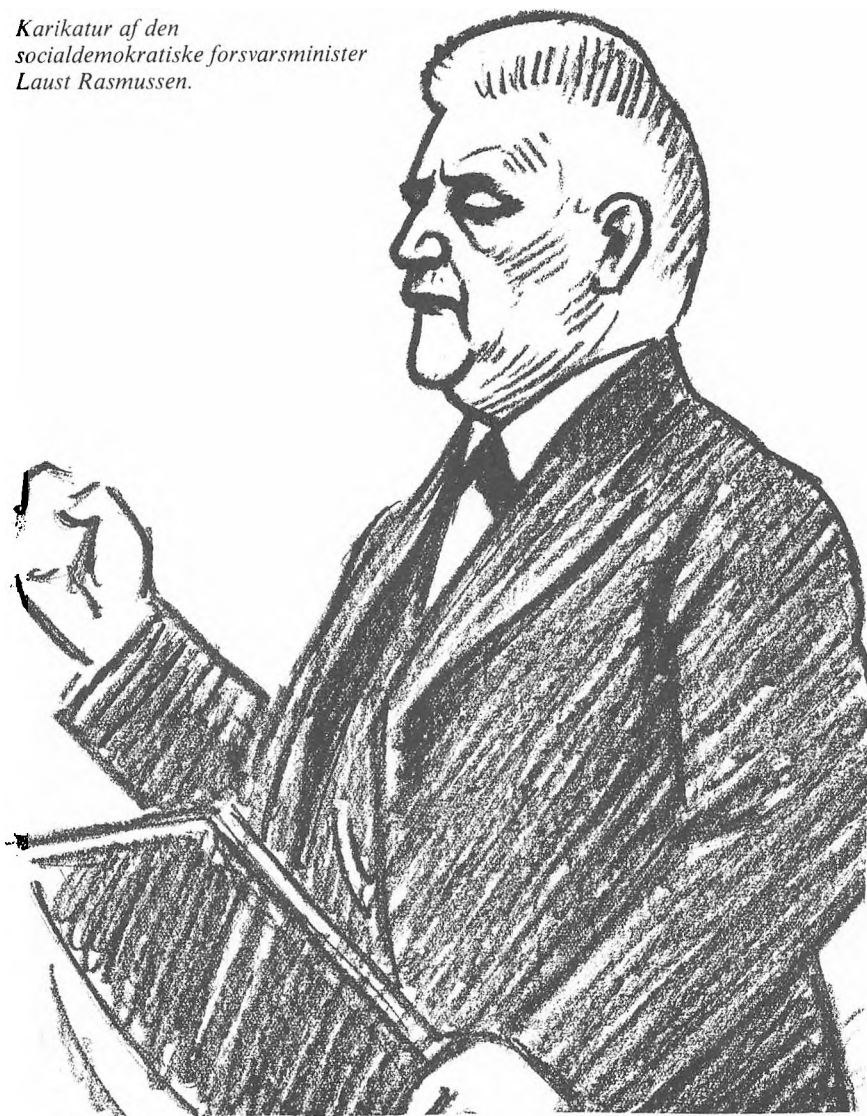
Staunings utilfredshed er sandsynlig nok på baggrund af de omtalte uoverensstemmelser angående forsvarspolitikken og omstændighederne ved regeringsdannelsen i 1929. Også Bramsnæs' utilfredshed lader sig vise. Den var bl. a. kommet frem i folketinget²³. En hel del taler dog mod, at det var en ny beslutning. Stauning havde fattet. Der havde flere gange været rygter fremme om, at Laust Rasmussen ville gå af ved denne lejlighed, og han havde også selv udtalt sig i denne retning²⁴. Efter valget indgav han da også sin afskedsbegæring og erklærede, at han var glad for at gå. Desuden fyldte han netop nu 70 år²⁵. Han var derfor næppe blevet tvunget til at gå.

Mere interessant er spørgsmålet om efterfølgeren. H. P. Hansen var nok helt igennem Laust Rasmussens meningsfælle, men Hans Nielsen havde før vist sig meget kompromisvillig og var anset i Venstre²⁶. H. P. Hansens stilling i rigsdagsgruppen var dog nok stærkere end Hans Nielsens. Derfor satte Stauning ham øverst. Men det er interessant, at den næste på listen var den person, som kort tid efter kom til at som den mest forsvarsvenlige socialdemokrat.

I foråret blev finansministeriet ledigt. Københavns skattedirektør, Vilh.

Buhl, fik først posten tilbudt, men sagde nej tak, hvorefter H. P. Hansen lod sig overtale til at tage posten²⁷. Nu var forsvarsministeriet atter ledigt, og denne gang overtog Stauning det selv. Han bebudede, at der ikke ville ske ændringer. Direkte adspurgt om afrustningsforslaget svarede han imidlertid: »Ja, lad os nu se, hvordan det vil gå på afrustningskonferencen i Genève. Vi fastholder naturligvis vort principielle afrustningsforslag«²⁸.

*Karikatur af den
socialdemokratiske forsvarsminister
Laust Rasmussen.*

Hermed havde Stauning knyttet afrustningsforslaget til afrustningskonferencens skæbne. Selv havde han hele tiden set med stor skepsis på dens muligheder²⁹. Og Social-Demokraten havde for nylig erklæret, at konferencen var kørt fast og ikke kunne sikre freden³⁰. Staunings tiltræden som forsvarsminister betød derfor optakten til en midlertidig opgivelse af afrustningsforslaget. Han havde nok ikke straks haft det i tankerne; dertil virker hans overtagelse af posten for lidt planlagt.

Socialdemokratiets syn på forsvaret i foråret og sommeren 1933.

I foråret og sommeren 1933 blev Socialdemokratiet stillet over for de to trusler, som partiet havde taget stilling til i årene forud: de irregulære styrker og truslen fra højre. Det valgte da at sætte hårdt mod hårdt og møde vold med vold. Det betød, at statens magtmidler i form af forsvar og politi skulle bringes i anvendelse. De skulle anvendes i det omfang, de forelå, men ikke øges. Det kom herefter an på en vurdering af farens omfang, om der skulle afrustes eller ej.

4. Efterår og vinter 1933-34.

Henlæggelsen af afrustningsforslaget.

Socialdemokratiet havde ikke officielt ændret sin linje, trods Staunings antydninger. Muligvis var partiets ledelse overhovedet ikke informeret om hans hensigter. Det skete ved et hovedbestyrelsesmøde den 2. oktober 1933. Stauning sagde her bl. a., at han ikke fandt det rimeligt at genfremsætte afrustningsforslaget¹. Det er ikke muligt at vide noget sikkert om hans begrundelse. Måske kan en leder i Demokraten et par dage senere give en antydning². Det meddeltes her, at forslaget nok ikke ville blive fremsat, da det gentagne gange var blevet syltet i rigsdagen. Da partigrupperingerne stadig ikke havde ændret sig, ville genfremsættelse være ørkesløst. Partiets syn på Danmark som militærstat var ikke ændret. Alt i alt en argumentation på praktiske forhold. Hvis det er Staunings ord, viser det, at han udtalte sig til hovedbestyrelsen, som han senere gjorde til offentligheden. Der udspandt sig en diskussion, hvis indhold er ukendt, bortset fra Hartvig Frischs indlæg, hvor han antagelig gjorde hovedbestyrelsen bekendt med de synspunkter, som han senere fremsatte i »Pest over Europa«, synspunkter, som var nye i socialdemokratisk sammenhæng³.

Hovedbestyrelsen gav sin tilslutning til regeringens politik, men Stauning nævnede ikke noget om sine planer angående afrustningsforslaget ved rigsdagens åbning. Det blev derfor Hans Nielsen, der i en tale under 1. behandling af finanslovsforslaget skabte røre om den socialdemokratiske forsvarspolitik⁴. Han sagde her pludselig, at han gerne ville sige nogle ord i tilslutning til det leve for Danmark, som Stauning havde afsluttet sin åbningstale med. Herefter tog han fat på en udredning af socialdemokraternes fædrelandskærlighed. Overklassen havde ikke patent

på fædrelandskærlighed, sagde han. Også socialdemokraterne nærede en sådan. De målte den ikke som overklassen i antallet af kanoner, men i antallet af gode og lykkelige hjem. Arbejderne havde gjort Danmark til et smukt hus i nationernes række, og de måtte derfor være tåbelige, om de ikke ville værne og forsvare dette hus, hvis voldsmænd brød ind. Det gjaldt især i Sønderjylland, hvor grænsen måtte forsvares med alle midler, der var til rådighed. Han var bekymret over visse tyske udtalelser, sagde han. Videre havde den nordiske støtte til Danmark glædet ham, og han fandt derfor, at der var grund til både økonomisk og politisk at udvide det allerede eksisterende samarbejde. Trygheden var større, hvis man rykkede tættere sammen.

Han tog også en udtalelse af general With op. With havde udtalt, at hærens befalingsmænd af alle grader skulle være ungdomsopdragere. Desuden havde han gentaget de tanker om hæren og folket, han før havde fremsat. Hans Nielsen mente, at dette måske kunne ses som et tegn på en ny indstilling blandt hærens tjenestemænd. Måske kunne de lede den fysiske opdragelse af ungdommen, socialdemokraterne engang havde krævet. Han bad forsvarsministeren undersøge sagen med særlig tanke på de arbejdsløse unge. Hans Nielsen uddybede dette i et interview dagen efter i Ekstra Bladet. Han sagde her, at ungdommen i hæren kunne få lejlighed til gymnastik og marchøvelser, og henviste til sin ungdoms skytteforening, hvor han med stor fornøjelse havde dyrket skydesporten⁵.

Hans Nielsen havde hermed rejst det gamle socialdemokratiske krav om ungdommens opdragelse i våbenbrug. Det skete nok ikke uden Staunings viden. Hans Nielsen fungerede undertiden som en art talerør for Stauning og blev ofte brugt til at sondere en stemning⁶. Det viste sig imidlertid, at han ikke havde rigsdagsgruppen bag sig. Vilh. Rasmussen, på hvis forslag ordet våbenbrug var faldet ud i 1913, og Laust Rasmussen rettede alvorlige bebrejdelser mod Hans Nielsen, som i øvrigt især mødte modstand i spørgsmålet om officerer som ungdomsopdragere. På dette punkt kom han til at stå alene, men det viste sig, at adskillige medlemmer i gruppen, således Hartvig Frisch, I. P. Nielsen og Stauning var rede til at opgive afrustningen⁷.

Stauning måtte nu som forsvarsminister beslutte, hvilken kurs han ville følge. Det måtte ske straks, for Christmas Møller rettede en forespørgsel til ham angående afrustningsforslaget. Social-Demokraten havde i de sidste dage været meget forsigtig i bedømmelsen af forvarsspørgsmålet, men den 14. oktober 1933 kunne den meddele, at afrustningsspørgsmålet ikke ville blive genfremsat. Forklaringen herpå måtte søges i de parlamentariske forhold⁸. Argumentationen minder om lederen i Demokraten, og sproget ligner Staunings. Måske skrev han artiklen. Mere sandsynligt forekommer det, at han skrev lederen i Social-Demokraten et par dage senere⁹. Det fremgik heraf, at der var andre forklaringer end den, der byggede på de parlamentariske forhold. Socialdemokratiet havde ikke opgivet afrustningen,

blev der skrevet, men det stod med ansvaret for landets styrelse, og med Nazityskland var stillingen ved grænsen totalt ændret. Ganske vist var den nazistiske regering i sine officielle taler villig til at respektere afstemningen i 1920, men de nazistiske stormtropper i Slesvig-Holsten sagde noget andet. Det måtte derfor overvejes, hvilke midler staten rådede over til at sikre sin myndighed. Socialdemokratiet ville her støtte en fast politik. Hermed kædedes henlæggelsen af afrustningsforslaget sammen med forholdene i Tyskland på en måde, som ikke lod sig misforstå.

Knap så tydelig var denne sammenhæng i Staunings svar til Christmas Møller. Stauning betonedede her kraftigt de parlamentariske hindringer og henviste til en genfremsættelse efter en landstingsopløsning. Men han erklærede, at grænsen skulle værnes med det værn, landet rådede over: »Det ærede medlem ved jo for øvrigt særdeles vel, at vi i vort eget forslag om de militære styrker just regner med en vagtstyrke, som netop i ganske særlig grad er beregnet til grænsen, og den skulle naturligvis ikke stå opstillet dernede som tinsoldater, til stads —.« I polemik med folketingsmand Aksel Larsen sagde Stauning, at grænsen skulle værnes; hvis nogen af de nye stormafdelinger trængte ind, så var det ikke »proletarisk samarbejde mellem klassefæller«, der ville blive udøvet, men andre former for venskabelighed. Det var denne situation, Socialdemokratiet ville afværge. Hans Nielsens forslag om nærmere skandinavisk samarbejde var Stauning velvillig overfor, han forestillede sig noget i retning af det, der opstod under verdenskrigen. Men selv om man måske kunne se tegn på en ændret indstilling hos forsvarrets embedsmænd, måtte Stauning dog afvise en kombination af militær og almindelig uddannelse. En sådan løsning, som lignede det gamle socialdemokratiske krav, havde han ikke større tiltro til i øjeblikket. Han ville dog ikke principielt afvise tanken¹⁰.

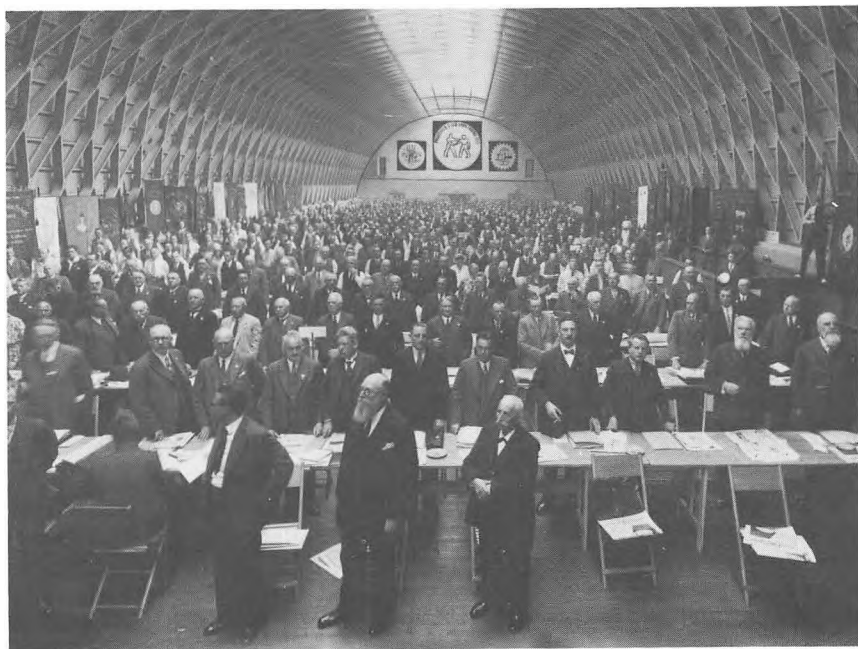
Hermed var Socialdemokratiets og regeringens linje lagt. Hans Nielsen tog det til efterretning og foretog et taktisk tilbagetog¹¹. Socialdemokratiets syn på forsvaret blev berørt en gang til i folketinget dette efterår, denne gang af Hartvig Frisch, som også ville sætte hårdt mod hårdt over for irregulære styrker og den indre arbejderfjendtlige trussel. Han gjorde desuden klart, at ved magtmidler forstod han »de magtmidler, den danske stat har, det være sig militære eller andre«. Endelig opfordrede Hartvig Frisch kraftigt til nordisk samarbejde og antydede militære aspekter i dette¹². Henlæggelsen af afrustningsforslaget var det centrale i Socialdemokratiets nye linje. Partiets principielle ståsted var desuden fortsat afrustningsforslaget, det havde tilsyneladende ikke skiftet politik, kun taktik. Man belavede sig på at vente. Denne taktik var dog resultatet af et kompromis mellem to fløje, én som ville gå videre og én, som ønskede, at Socialdemokratiet stadig klart skulle bekende sig til afrustningen. Den første fløj, som antagelig bl. a. omfattede Stauning, Hans Nielsen, Hartvig Frisch og I. P. Nielsen, ønskede en nyorientering gennemført, især gennem optagelse af det gamle krav om

ungdommens opøvelse i bl. a. våbenbrug og ved en tilnærmelse til de nordiske lande, som kunne give dansk standhaftighed større troværdighed. Det første måtte opgives på grund af modstand i gruppen, det andet henlægges på grund af manglende svensk interesse og direkte norsk uvilje¹³. Det var især Vilh. Rasmussen, Laust Rasmussen og H. P. Hansen, som stod fast på afrustningen, men de må have haft betydelig støtte i rigsdagsgruppen, siden de kunne påvirke partiets politik i den grad, det skete. De satte især ind over for Hans Nielsens planer om ungdomsuddannelse i forsvaret. Her havde deres modstandere nemlig blottet sig synligt og var gået uden for partiets program. Selv ret forsvarsvenlige politikere som f. eks. Julius Bomholt stod uforstående over for Hans Nielsens udtalelser, og denne indstilling lod sig udnytte politisk¹⁴. Senere koncentrerede de sig om at fastlåse kompromiset og betone, at intet var ændret¹⁵.

Debatten i Socialdemokratiet.

Bevægelsen i Socialdemokratiets forsvarspolitik gav anledning til forskellige meningsudvekslinger af principiel art. Denne debat havde dog en mere og mere teoretisk side. Det blev general With, som startede diskussionen. Han talte to gange omkring den 1. december 1933 i to DsU-

Socialdemokratiets kongres i Ålborg 1935.

afdelinger i København. Han indrømmede her, at hæren ikke i almindelighed var blevet folkets hær. Dette forhold havde man søgt at ændre, og modsat før tog forsvaret nu ikke hensyn til folks politiske indstilling, bortset fra de meget ekstreme. Han gjorde sig derefter til talsmand for hæren som et væsentlig led i det folkelige ungdomsarbejde. Den måtte derfor gives bredere folkelig basis, og han håbede i denne forbindelse på en ændret socialdemokratisk indstilling til forsvaret¹⁶.

Ved begge møder var fremtrædende socialdemokrater til stede. Hans Nielsen var imødekomende over for Withs planer og altså stadig positivt indstillet over for forsvaret, men han satte et spørgsmålstejn ved dets politiske neutralitet¹⁷. To andre debattører, I. P. Nielsen og Holten-Nielsen, lå næsten på linje i deres opfattelse af forsvaret. I. P. Nielsen sagde rent ud, at han altid havde været tilhænger af en folkevæbning. Riflen og stemmesedlen skulle tilsammen give respekt for folkestyret. Det uhyggeligste af alt ville nemlig være, om en lille bande skulle kunne terrorisere et helt folk. Han advarede derfor kraftigt mod nazismen. Det måtte være forsvarets opgaver, der var det afgørende, og en sådan lå i at få orden på værnet i Sønderjylland. Hellere gå til grunde end opleve, hvad den tyske arbejderklasse havde oplevet, sagde han¹⁸. Holten-Nielsen sagde, at hæren måtte værne de tilbagevendte sønderjyder imod de krænkelse, som kunne tilbagevises. Desuden gjorde han sig kraftigt til talsmand for oprettelsen af et militært luftværn til beskyttelse af civilbefolkningen. Noget sådant skulle være en betingelse, hvis militæret ønskede at bevare socialdemokrater som medarbejdere¹⁹.

De unge socialdemokrater var tilsyneladende mere skeptiske. DsU's forbundsformand, H. C. Hansen, udtalte, at han ikke skulle have noget af videregående ungdomsopdragelse under militær kommando. Han var dog ikke pacifist, og ville man løbe storm mod de goder, arbejderklassen havde opnået, og benyttede man sig her af ulovlige midler, så ville man vide at tage den stilling, der var nødvendig²⁰. Ved samme lejlighed tog også redaktøren for Rød Ungdom, Lars M. Olsen, afstand fra general Withs planer. Han tvivlede på officerernes upartiskhed²¹. Ved mødet var der dog enighed om, at de goder, der rent demokratisk var opnået for arbejderne, om nødvendigt måtte værnes²².

De fleste af de socialdemokrater, som ytrede sig på dette tidspunkt, var bekymrede over situationen i Sønderjylland. Borgbjerg udtalte således, at der eksisterede en anden fare end krig, nemlig faren fra nazisterne, som jo var en egen race, og overfald fra bander måtte afvises; overhovedet ville Socialdemokratiet værne grænsen mod bandeoverfald²³. Redaktør Peder Tabor skrev, at det, at Socialdemokratiet ville værne grænsen, ikke var nogen ny politik. Det drejede sig om en ny situation ved grænsen og hinsides den. På hvilken måde man må stænge leddet til ens enemærker afgøres mere af naboens end af ens eget sindelag, mente han²⁴. I. P. Nielsen udtrykte

sig skarpest. Verden var af lave, mente han og tilføjede, at principperne ikke rakte under de nuværende forhold. Handling var nødvendig: »Trods alle forsikringer fra Berlin ønsker vi fra Sønderjylland gerne at få klaret, hvorledes vi står i det hernede, hvis slesvig-holstenerne sidder alle advarslerne fra Berlin overhørig og begynder at marchere»²⁵. Grænsen fornemmedes nu ikke blot som en national, men som en social grænse. Peder Tabor skrev, at det i den daglige grænsekamp var roekuler og ikke skyttegrave, der styrkede den kulturelle og nationale front, og Julius Bomholt sagde direkte, at i spørgsmålet om forsvar for den sociale grænse var socialdemokraterne ikke pacifistiske. Partiets mål var stadig afrustning, men politikken måtte indrettes efter tidens krav²⁶.

Af mere teoretisk art var den del af debatten, som kædede Socialdemokratiets holdning til forsvaret sammen med arbejderklassens stilling i samfundet og dens forhold til de øvrige befolkningsgrupper. Den senere folketingsmand, Villy Heising, mente på baggrund af udviklingen i Centraluropa, at man måtte undgå, at hæren blev et redskab for overklassens politik imod den demokratiske forfatning og arbejderklassens rettigheder. Han foreslog derfor en »demokratisering« af hæren i den forstand, at den kom til at udgøre et udsnit af den danske befolkning og altså ikke mindst kom til at bestå af arbejdere. Man måtte derfor modarbejde den pacifisme, som var principiel modstander af vold under alle forhold²⁷. Det samme mente Hans Hedtoft. Han skrev, at det for den socialistiske arbejderklasse var en frygtelig fare at medvirke til, at statens magtapparat, dvs. hær, flåde og politi, rensedes for proletariske og demokratiske elementer. Derfor måtte hvad han kaldte »patentpacifismen« bekæmpes med alle midler²⁸.

Det var også den konklusion, Hartvig Frisch kom til i »Pest over Europa«, som netop udkom i oktober 1933. Han fremlagde her en teoretisk vurdering af, hvad nazisme og fascisme var, og fandt, at fascismens succes skyldtes dens vilje til magt. Det var derfor farligt for Socialdemokratiet, at fatalismen i marxismen var forbundet med pacifismen. Det kunne man bl. a. se af det tyske socialdemokratis skæbne. De tyske socialdemokraters fejl havde været, at de snart beskæftigede sig med kommunale forhold og snart med et fremtidsspejl, hvor de så socialismens internationale verdenssamfund virkeliggjort. Herved sprang de det mellemliggende trin, den nationale stat, over, tog forskud på verdensfreden og undergravede deres egen vilje til magt. I Skandinavien havde man dog undgået dette og fået et mere positivt forhold til statsmagten, så man nu bevægede sig fra det liberale til det sociale demokrati. Der var derfor god grund til at forsvare det fundament til socialt demokrati, som var blevet skabt, mod ethvert forsøg på at indføre diktatur og voldsmetoder, hvad enten de kom fra syd eller øst. Hartvig Frisch tog derfor til orde for et nordisk militært samarbejde. Socialdemokraterne var parat til at hævde Nordens grænse og forsvare folkestyret, skrev han²⁹. »Pest over Europa« blev positivt modtaget i den socialdemokratiske presse³⁰.

Der rejste sig dog enkelte røster til fordel for den traditionelle socialdemokratiske holdning til forsvaret. Bernhardt Jensen tolkede Hans Nielsens tale som det første signal til en nyorientering i partiet. Her meldte han fra. Han fandt ikke, at det var muligt at indrette et grænseværn efter et angrebs eventuelle karakter. Et grænseværn opstillet til værn mod små banders indfald ville således blive bragt i anvendelse i ethvert tilfælde af angreb. Bernhardt Jensen henviste til Socialistisk Arbejder Internationales erklæringer og hævdede endnu en gang, at en nazistisk invasion burde mødes med de midler, som han før havde anvist: generalstrejke og passiv modstand³¹. Bernhardt Jensens protester mod en socialdemokratisk nyorientering mødte modstand, men fik også støtte³². Den senere kontorchef i Arbejderbevægelsens Erhvervsråd, Niels Lindberg, var enig med Villy Heising i, at arbejderne ikke måtte slippe regeringsmagten, men han ville advare mod national agitation. En sådan havde nemlig det indenrigspolitiske formål at få fagforeningerne ophævet og lønnen presset ned ved at tale om folkefællesskab og national rejsning. I øjeblikket, mente Lindberg, kunne man få danske arbejdere med i megen nationalistisk ophidselse ved at fortælle dem, at det gjaldt kampen mod de nazistiske arbejderbøddler. Lindberg tilsluttede sig derfor Bernhardt Jensens afstandtagen fra fædrelandsforsvar. Fædrelandet havde aldrig gjort noget for arbejderne. Det var synd at høre gode socialdemokrater i diskussioner om forsvarsspørgsmålet anvende argumenter, som de bekæmpede tre år før. Lindberg troede ikke på den megen tale om 10.-20.000 illegale nazister. De ville aldrig kunne indføre nazismen i Danmark. Et militært angreb fra syd ville man aldrig kunne stille noget op imod. Derfor måtte den nationale agitation blandt arbejderne standses. Det var ikke sydfra, nazismen truede, men indefra. Det skulle nødtigt gå således, mente Lindberg, at danske arbejdere af frygt for nazisme sydfra lod sig suggerere af hjemlige nationalister lige over i den danske nazisme³³.

De debattører, som stillede sig positivt over for forsvaret, anerkendte tilsyneladende to farer, som kunne medføre en ændret socialdemokratisk holdning til forsvaret, nemlig en trussel fra syd fra irregulære styrker og en indre trussel fra højre. Begge dele opfattedes som trusler mod landets suverænitet og sociale system. Hvis man ønskede at modvirke dem, måtte der skabes en forståelse med forsvaret. Herved kunne man fravriste overklassen dens magtmonopol. Sideløbende hermed måtte pacifismen bekæmpes. Man væbnede sig ikke mod et stormagtsangreb, men mod de trusler, som Hans Hedtoft og Laust Rasmussen havde taget stilling til mellem 1930 og 1933. With søgte på sin side at tilnærme forsvaret Socialdemokratiet. Måske var det, hvad Stauning havde haft i tankerne, da han pressede hans udnævnelse igennem.

De omtalte kritikere af den socialdemokratiske forsvarspolitik benægtede begge en del af grundlaget for denne kritik. Bernhardt Jensen så meget vel

truslen fra de irregulære styrker. Han mente blot ikke, at forsvaret lod sig indrette efter trusler af bestemt størrelse. Niels Lindberg afviste helt talen om irregulære styrker. For ham var det den indre trussel, der talte.

Det er ikke muligt at sige ret meget om stemningen blandt menige socialdemokrater³⁴. Kun lader Niels Lindbergs indlæg ane, at der blandt de socialdemokratiske arbejdere var en temmelig stærk national og forsvarsvenlig agitation i gang³⁵.

De socialdemokratiske politikere havde stort set den artikulerede opinion bag sig. Man var enige i bedømmelsen af truslerne. Om disse trusler var reelle er en anden ting. Det afgørende er, hvordan de opfattedes.

5. »Danmark for Folket«. Programudtalelsen fra maj 1934.

Programkommissionen.

På kongressen i 1931 blev der nedsat en kommission, som skulle gennemgå programmet og udforme eventuelle ændringer inden næste kongres. En lang række fremtrædende socialdemokrater fik plads i denne kommission, og der var nok lagt op til en omfattende revision af programmet fra 1913¹. Ved et møde i forretningsudvalget d. 26. jan. 1934 blev det på Staunings forslag vedtaget at udsætte udarbejdelsen af et mere teoretisk program og i stedet udarbejde et mere kortsigtet². Omstændighederne ved udarbejdelsen af dette program kan tyde på, at det især var sprængfarlige forsvarsspørgsmål, som havde ført til denne ændring.

»Danmark for Folket.«

I løbet af foråret skrev Stauning selv et langt udkast til en udtalelse og forelagde det for programkommissionen og partiets ledelse³. Staunings udkast gik tilsyneladende glat igennem og blev vedtaget efter få rettelser af overvejende stilistisk karakter⁴. Kun i afsnittet om forsvarsspørgsmålet blev der foretaget rettelser af nogen betydning. Dette afsnit faldt i Staunings udkast i to afsnit: et om den internationale situation og et om holdningen til forsvaret. Indholdet var kort sagt følgende: Socialdemokratiet var meget pessimistisk i vurderingen af verdenssituationen og frygtede krig. Marchen mod fred var standset, uden at Folkeforbundet havde kunnet stille noget op. Derfor var der i øjeblikket lukket for den politik, som partiet stadig anså for den rette: der var ikke basis for isoleret afrustning for tiden. Afrustningen måtte i stedet fremmes gennem internationale organer. Men selv om håbet om fred i verden måtte opgives, var der ingen grund til øgede rustninger. De militære institutioner, som bestod i henhold til gældende lov, måtte opfattes og bedømmes som nationale institutioner, så længe de ikke selv gav anledning til mistillid. De magtmidler, som stod til rådighed, skulle anvendes til beskyttelse af grænser og farvande, som om afrustningsforslaget var blevet vedtaget.

Staunings syn på verdenssituationen deltes åbenbart ikke helt af mødedeltagerne. Der blev optegnet et noget lysere billede gennem de rettelser, der blev indføjet i Staunings udkast. Marchen mod fred gennem Folkeforbundet ansås nu ikke for standset, den mødte blot store vanskeligheder. Og hvor Stauning mente, at man måtte opgive håbet om fred, taltes der nu blot om at opgive håbet om en på almindelig nedrustning hvilende fred. Også denne rettelse gjorde udtalelsen mindre håbløs. Denne linje understregedes af den overskrift, som indføjedes i den endelige redaktion af dette afsnit: »Arbejdet for freden skal fortsættes«⁵.

Også omtalen af de militære institutioner blev ændret. I stedet for opfordringen til at bedømme dem som nationale institutioner kom der nu til at stå, at de skulle behandles *korrekt* som andre dele af statens forvaltning, og der blev tilføjet, at det måtte kunne påregnes, at disse institutioners tjenestemænd udviste loyal adfærd og bidrog deres til et godt forhold til hele befolkningen. Disse ændringer betegnede en ændring fra en positiv form til en mere kølig, hvori der lå en vis afstandtagen. Samtidig flyttedes pligterne over på officererne. Befolkningen skulle blot behandle de militære institutioner korrekt, mens officerernes pligter understregedes.

Det er ikke muligt at sige, hvem der stod bag ændringerne i Staunings udkast. Det ser dog ud, som om det var i hvert fald H. P. Hansen og redaktør H. P. Sørensen. Den første fandt, at slutningen, dvs. antagelig afsnittet om borgernes forhold til de militære institutioner, var unødvendigt. Også H. P. Sørensen fandt udtalelsen for stærk⁶. De må dog have haft nogen støtte for at kunne udvirke denne drejning i retning af mere traditionelt socialdemokratisk forsvarssyn.

Den 23. maj 1934 kunne Stauning forelægge den endelige redaktion for hovedbestyrelse, rigsdagsgruppe og redaktører ved et møde på Christiansborg. Efter en kortvarig diskussion blev forslaget vedtaget enstemmigt, hvad der hilstes med et langvarigt bifald⁷. Herefter var det pressens opgave at forklare de socialdemokratiske synspunkter. Der viste sig en klar fornemmelse af, at der var sket noget nyt, men om noget brud med de gamle programmer var der ikke tale. Tanken om afrustning havde lidt skibbrud efter nazismens sejr i Tyskland. Denne kendsgerning måtte arbejderklassen, som bekæmpede krig og fascistisk reaktion og ville bevare de frihedsrettigheder, den havde vundet, notere sig. Herved stillede man sig også på linje med andre landes arbejdere⁸.

Der er ikke spor af nogen negativ reaktion inden for Socialdemokratiet på udtalelsen. At en sådan kunne frygtes, fremgår måske af den kendsgerning, at Stauning selv foretog en gennemgang af den i Socialisten, hvori han blot næsten ordret gentog udtalelsen⁹. En sådan gennemgang forekommer meningsløs, med mindre han ønskede at betone, at han fuldstændigt stod bag udtalelsen. Hans autoritet kunne måske bryde eventuel modstand.

Socialdemokratiets syn på forsvaret på baggrund af

»Danmark for Folket«-udtalelsen.

»Danmark for Folket«-udtalelsen betegnede et brud i Socialdemokratiets syn på forsvaret. Kernen var, at der for tiden ikke var basis for isoleret afrustning. Hermed anlagde partiet en linje, som stod i skarp modsætning til den hidtil førte. Som følge af en række forhold kunne Danmark ikke afruste alene. Det modsatte havde partiet hævdet i en menneskealder. Hidtil havde intet forhold kunnet få partiet til at mene, at dansk afrustning ikke kunne ske. Nu gjorde man dansk afrustning afhængig af forhold ude i verden. Derfor rejstes problemet, hvorledes man skulle forholde sig til det forsvar, man hidtil havde bekæmpet. Her valgte partiet at søge at opnå et bedre forhold. Byrden i dette arbejde blev dog pålagt officererne. Det eksisterende forsvar skulle anvendes, som om afrustningsforslaget var blevet vedtaget. Dette forslags principielle bestemmelser overførtes altså til den gældende ordning, sådan som Holten-Nielsen havde foreslået året før. Det var i sig selv en afklaring af partiets forsvarspolitik, som havde været ret flydende i et års tid. Denne afklaring var dog ikke ført til bunds. I og med at man stadig havde afrustningsforslaget som principielt ståsted, ville partiet også på længere sigt behøve en nøjere defineret politik. Det principielle ståsted måtte ændres, når man ikke ville fremsætte afrustningsforslaget under de nuværende forhold i verden.

6. Mellem »Danmark for Folket«-udtalelsen og kongressen i 1935.

Mellem »Danmark for Folket«-udtalelsen og kongressen i 1935 søgte Stauning at vurdere mulighederne for et nyt principielt ståsted for Socialdemokratiet. Det kom dog ikke klart frem for offentligheden. Hans udtalelser lignede dem fra året før. Han sagde, at grænsens bevogtning selvfølgelig skulle behandles på en forsvarlig måde, selv om han ville advare imod panikforanstaltninger¹. Han fandt derfor ingen grund til at ændre i de militære love for øjeblikket, men afviste ikke fremtidige foranstaltninger². Han fremhævede dog stadig afrustningsforslagets fortræffelighed i forhold til 1932-ordningen³. Tilsyneladende var der altså ikke sket store ændringer.

Det var dog næppe afrustning, der var i hans tanker. Ved et ministermøde den 22. marts 1935 foreslog Stauning pludselig, at hæren skulle udvides med to regimenter. Forslaget kom fra With, men Stauning anbefalede det. Steincke, Hauge og trafikminister Friis-Skotte udtalte sig for forslaget, de øvrige tav. Munch mener dog at vide, at H. P. Hansen og Bording var stærkt imod og Borghjerg ikke velvillig. De radikale ville heller ikke acceptere nogen udvidelse af forsvaret, og Zahle var villig til at bryde regeringssamarbejdet på dette grundlag. Der skete dog ikke noget i sagen. Stauning omtalte ikke spørgsmålet igen. Munch bedømte det skete som et resultat af, at Stauning som forsvarsminister var under pres fra With⁴.

Det kan imidlertid meget vel tænkes, at Stauning ønskede at vurdere,

hvor langt det var muligt at gå i forsvarsvenlig retning, når man skulle udforme en ny politik. Forskellige ting peger i denne retning. Han udtalte således, at han ikke var tilfreds med grænsebevogtningen og ville lytte til grænsebefolkningens anskuelser. Samtidig ville han udbedre mangler. Han ville dog ikke lytte til opagiterede personer, som krævede rustningsforøgelse langt ud over de grænser, som lovgivningen havde afstukket⁵. En vis rustningsforøgelse kunne altså tænkes. Desuden bragte Social-Demokraten i foråret 1935 en række ledende artikler, hvoraf den ene muligvis var skrevet af Stauning⁶. Man kunne her læse om Socialdemokratiets bekymring for fremtiden. Avisen ville ikke afvise, at situationen nødvendiggjorde visse overvejelser. De skulle dog ske på et ansvarligt sted. Og det blev understreget, at Danmark som medlem af Folkeforbundet også havde militære pligter⁷. Muligheden for en nyordning af forsvaret blev altså holdt åben, især af hensyn til sønderjyderne⁸. Samtidig blev det betonet, at hæren jo var ethvert samfunds stærkeste støtte, og at Socialdemokratiet havde regeringsmagten⁹. Der blev altså lagt op til en forsoning med forsvaret.

Omtrent samtidig bragte Social-Demokraten en kronik af en kaptajn Wiboltt¹⁰. Han gjorde sig heri til talsmand for nogenlunde de samme ideer som With og var i det hele taget imødekomende over for Socialdemokratiet. Artiklen havde været forelagt Stauning før dens fremkomst. Stauning havde tilrådt en forsigtig afstandtagen, men han fandt, at artiklen var interessant: »Den er holdt i en tone, som klinger anderledes end i svundne tider. Det er egentlig synd ikke at tage den, vore folk ville have godt af at se de fremsatte synspunkter, og vi må i disse tider berede sindene for andre opfattelser end de forældede.« Stauning var i øvrigt ikke ganske afvisende over for ungdomsopdragelse i hæren¹¹. Det viste sig imidlertid, at Social-Demokratens læsere var meget mere afvisende, og avisen modtog i de følgende dage en række stærkt kritiske læserbreve¹². Måske var det netop denne reaktion, Stauning ønskede at vurdere.

Stauning havde under sin søgen efter et nyt ståsted for partiet tilsyneladende en vis begrænset rustningsforøgelse i tankerne og motiverede den med hensynet til Sønderjylland. Hensynet til både sine egne partifæller, som åbenbart var stærkt delte i dette spørgsmål, og til de radikale, som trak en skarp grænse for rustningerne, holdt ham dog tilbage. Både forslaget på ministermødet og fremkomsten af Wibolts artikel kan ses som et udslag af Staunings sonderinger forud for kongressen i 1935.

7. Kongressen i Aalborg i 1935.

Staunings oplæg.

I den grundlovstale, Stauning holdt i Søndermarken i 1935, kom han ind på Danmarks militærpolitiske stilling. Han afviste dansk deltagelse i oprustning og sagde, at Socialdemokratiet anerkendte, at landet havde neutralitetsforpligtelser, og at det havde en pligt til at vogte grænsen og

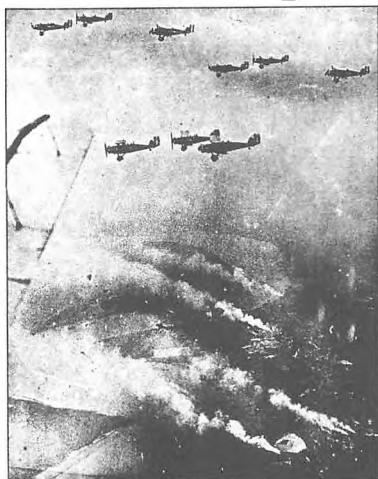
farvandene på effektiv måde, hvorved befolkningen kunne bydes den sikkerhed, som forholdene overhovedet tillod¹. Staunings tale er på mange måder en forløber for Aalborg-kongressens manifest. Alligevel udtalte han sig om forhold, som der stod strid om i partiets ledelse, og som endnu næppe var afgjort.

Ved et hovedbestyrelsesmøde den 1. juni 1935 gav Stauning en indgående redegørelse for partiets stilling til militærproblemet. Han forelagde til slut et udkast til en resolution om militærspørgsmålet, som skulle forelægges kongressen². Problemets centrale stilling understregedes af, at netop dette afsnit af den lange kongresudtalelse skulle til debat. Udkastet var trods mulig drøftelse i et kongresudvalg uden tvivl helt og holdent Staunings værk³.

Ifølge udkastet var der grund til at se mørkt på mulighederne for fred, idet en kaprustning nu syntes at føre staterne mod krig. Folkeforbundet havde ikke kunnet skabe fred, som der var givet tilsagn om, og der var som følge deraf ikke mulighed for stadig at nære den samme tillid til organisationen. Socialdemokratiet ville dog stadig arbejde for nedrustning. Dansk udenrigspolitik måtte derfor som hidtil være baseret på neutraliteten og på erkendelse af landets manglende evne til at deltage i krigsmæssige opgør. Denne del af udkastet, som beskæftigede sig med den ydre situation, fulgte

Konservativ propaganda ved folketingsvalget 1935.

Mens Krigen raser mod Syd i hele sin Hæslighed

Mens en ny Verdenskrigs Rædsler rykker os truende ind paa Livet, sidder Regeringen Stauning hjælpeløs, lammet af sin Fortids forgiftede Afrustnings-Agitation.

Et forsvarsløst Danmark er det viljeløse Redskab i kæmpende Stormagters Hænder.

Regeringen Stauning spærrer Vejen for et effektivt Værn, der kan sikre Danmark Frihed og Fred.

Fjern denne Regering.

Slut op om den konservative Valgkamp

Konservativ Sejr!

UDT. I. 1935. 1935.

stort set »Danmark for Folket«-udtalelsen. Dog var der sket en drejning i mere pessimistisk retning, i retning af Staunings udkast til »Danmark for Folket«. Det sås især i omtalen af Folkeforbundet. Udkastet indeholdt dog den sædvanlige afvisning af Danmarks muligheder for at deltage i en stormagtskrig.

Udkastet indeholdt mere bemærkelsesværdige vendinger under omtalen af den ydre situation. Det meddeltes, at Socialdemokratiet anerkendte »pligten til effektiv bevogtning« af landets grænser og farvande, og at partiet ville yde den beskyttelse, som det lod sig gøre på den måde. Bevogtningen skulle udføres med statens til rådighed stående magtmidler, det vil sige forsvaret, politi og grænsekorps. Offentliggørelse af dette ville betyde, at Socialdemokratiet accepterede de herskende tilstande, at det opgav afrustningsforslaget og godkendte det foreliggende forsvar. Partiet ville dog ikke fravige bevogtningsprincippet. Men man strammede linjen ved at tilføje, at bevogtningen skulle være effektiv. Også omtalen af internationale forpligtelser havde en forsvarsvenlig klang. Socialdemokratiet havde traditionelt afvist, at sådanne skulle eksistere⁴.

Udkastet gav ingen retningslinjer for, hvordan Socialdemokratiet ønskede, bevogtningen skulle ske, når afrustningsforslaget var opgivet. Det blev dog tilføjet, at der kunne foretages hensigtsmæssige udbedringer i den eksisterende militærordning, når de blot ikke medførte principielle ændringer. Der var hermed åbnet for en vis forøgelse af de militære udgifter.

Hvad enten dette udkast var skrevet af Stauning eller blot kom fra hans kreds, viser den, hvor langt en ret forsvarsvenlig kreds af socialdemokrater mente, man kunne få partiet med: endelig henlæggelse af afrustningsforslaget, som partiet havde været knyttet til i 25 år, og en vis forøgelse af militærudgifterne. Socialdemokratiet stillede sig efter udkastet ikke blot på det eksisterendes grund, men gik forsigtigt videre i forsvarsvenlig retning.

Oppositionens forslag.

Efter at Stauning havde forelagt resolutionsudkastet for hovedbestyrelsen, fulgte en omfattende diskussion. Der var åbenbart ikke udbredt tilfredshed med udkastet, og fire ret fremtrædende diskussionsdeltagere fremsatte ændringsforslag. Diskussionen endte med, at man vedtog at lade kongresudvalget udarbejde en udtalelse, som kunne forelægges hovedbestyrelsen umiddelbart før kongressen.

De fire, som havde stillet ændringsforslag, var Laust Rasmussen, Vilh. Rasmussen, Fr. Andersen fra Kalundborg og H. P. Hansen. Deres forslag belyser på udmærket måde meningsforskellene inden for Socialdemokratiet.

Tre af forslagene var nøje udformede ændringsforslag. Af disse afveg Fr. Andersens mest fra Staunings udkast. Han ville hverken anerkende nogen pligt til *effektiv* beskyttelse eller udefra kommende forpligtelser for dansk

forsvar. Han ønskede heller ikke forbedringer inden for den bestående ordnings principielle rammer. Han var således aldeles afvisende over for forsøgene på at dreje partiet i mere forsvarsvenlig retning.

Vilh. Rasmussens forslag var knap så vidtgående som Fr. Andersens, men i hovedsagen var de nok enige. Vilh. Rasmussen udelod ikke ordet effektiv, hvorved teksten beholdt en del af sin styrke. Men heller ikke han kunne acceptere udefra kommende krav til dansk forsvar. Derimod lod han forslaget om visse udbedringer i den bestående militærordning passere, men han ønskede tilføjet, at disse forbedringer ikke måtte være fordyrende i forhold til den gældende økonomiske ramme. Formodentlig ud fra samme opfattelse ønskede han ingen undersøgelse gennemført af forsvarets opgaver. Det var blevet foreslået i udkastet.

Laust Rasmussen kunne godkende en stor del af udkastet, og han var indstillet på at forlige sig med såvel en effektiv bevogtning som med de udefra kommende krav til dansk forsvar. Han accepterede også hensigtsmæssige forbedringer, men han ønskede dem begrænset inden for en given finansiell ramme. I samme ånd var en tilføjelse i forbindelse med den undersøgelse, som omtales i udkastet. Den skulle foretages af regeringen, mente han. Han frygtede måske, at en undersøgelse foretaget af militæret alene ville blive for dyr i anskaffelser.

Fælles for de tre forslagsstillere er deres forsøg på at begrænse udgifterne til forsvaret inden for en vis ramme. Fr. Andersen og Vilh. Rasmussen ville ikke anerkende forpligtelser i forsvarsspørgsmålet, som kunne spærre vejen for en genoptagelse af afrustningssagen. Endelig stod Fr. Andersen alene om at afvise tanken om effektiv bevogtning. En sådan lod sig ifølge traditionel socialdemokratisk tankegang ikke gennemføre. Fr. Andersen var derfor den af de tre refererede forslagsstillere, som havde fjernet sig mindst fra partiets oprindelige standpunkt. Alle var dog villige til at acceptere det centrale i Staunings forslag: tilslutningen til den gældende ordning. De koncentrerede sig om ikke at spærre vejen tilbage og om at lukke vejen frem.

H. P. Hansens forslag gik i al sin enkelthed ud på, at man henholdt sig til de i manifestet »Danmark for Folket« af 23. maj 1934 fremsatte udtalelser om militærspørgsmålet og ikke forelagde kongressen nogen ny udtalelse herom. H. P. Hansen må have været så utilfreds med Staunings udkast, at han fandt det umuligt at rette i det. Det letteste var derfor at henholde sig til udtalelsen fra året før. Desuden ville han opnå, at afrustningsforslagets gennemførelse stadig var en åben mulighed, idet det da stadig var partiets principielle grundlag. H. P. Hansens forslag var derfor det, der stod fjernest fra Staunings udkast af alle ændringsforslagene⁵.

Oppositionen mod den nye forsvarspolitiske linje var altså ikke samlet. Der var uenighed om, hvor vidt man kunne følge Stauning. Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt, at forslagsstillerne var blandt de ældste i partiet. Deres gennemsnitsalder var 65 år⁶.

Staunings tale til kongressen.

Den 23. juni 1935 åbnede Socialdemokratiets kongres i Aalborghallen. Allerede dagen efter kom Stauning i en stor tale ind på forsvarsspørgsmålet. Han afviste her i overensstemmelse med traditionel socialdemokratisk tankegang muligheden for dansk deltagelse i en krig, dvs. storkrig, og bebudede, at Socialdemokratiet ville arbejde for landets neutralitet og almindelig afrustning. Herefter antydede han, at stillingen til rustninger måske kunne ændres og ligeledes synet på forberedelse til modstand. Han antydede hermed muligheden for socialdemokratisk tilslutning til større forsvarsudgifter i fremtiden. Stauning gik altså stadig videre i forsvarsvenlig retning. Socialdemokratiet anerkendte retten og pligten til forsvar ved grænsen, sagde han og henviste til afrustningsforslaget, men hans henvisning havde en form, som klart lod forstå, at afrustningsforslaget var fortid. Han stillede sig da også endnu en gang på det beståendes grund og lovede at ville anvende de militære afdelinger, som foresandtes⁷. Stauning gik altså videre i sin tale til kongressen, end han havde gjort i sit udkast til udtalelse, specielt i spørgsmålet om rustningsforøgelse.

Kongressens manifest.

Ved hovedbestyrelsesmødet før kongressens åbning forelagde Stauning det forslag til resolution, som kongresudvalget havde udarbejdet efter fremsættelsen af ændringsforslagene til Staunings udkast. Det blev enstemmigt godkendt, efter at der var foretaget enkelte ændringer⁸. Hovedbestyrelsen stod nu samlet bag udtalelsen.

I de dele af manifestet, som omtalte forsvarsspørgsmålet, fandt man tydeligt Staunings udkast med indføjede ændringer⁹. Vurderingen af verdenssituationen, muligheden for krig og rustningernes omfang var i næsten et og alt som i »Danmark for Folket« og i Staunings udkast. Blot var billedet tegnet en lille smule mørkere end før, altså en ændring bort fra den opfattelse, som bl. a. H. P. Hansen havde stået for året før. Dernæst talte manifestet om svækket tillid til tilsagnene om afrustning og fred og om Socialdemokratiets modvilje mod oprustningen. Manifestet fulgte her ordret udkastet, og der var da heller ikke stillet ændringsforslag til disse afsnit. Manifestet fulgte ligeledes udkastet i dets forsikringer om Danmarks vilje til at følge en neutral linje og om Danmarks manglende evne til at deltage i en krig. Herefter var indføjet, at Danmark af naturgivne forhold ikke kunne føre krig, og at man derfor måtte forvente, at andre stater ville respektere dette og opføre sig korrekt og hensynsfuldt over for landet. Den første del af denne tilføjelse var blot en uddybning af ordene om Danmarks manglende evne til at deltage i en krig, dvs. den traditionelle socialdemokratiske opfattelse, at Danmark var afmægtigt over for et stormagtsangreb. Den sidste del af tilføjelsen er blot en venlig henstilling til Tyskland, som er uden forsvarspolitisk sprængstof. Dernæst blev det fastslået, at Socialdemokratiet

anerkendte nationens pligt til effektiv bevogtning. Det skulle ske ved det bestående forsvar efter regeringens retningslinjer, hvad der med rimelighed kan opfattes som en forsigtig bebudelse af en ny forsvarsordning.

Derimod leder man forgæves i manifestet efter udkastets forslag om hensigtsmæssige udbedringer af den bestående ordning, og under omtalen af undersøgelser af den bestående hær- og flådeorganisation med henblik på tilpasning til bevogtningsopgaver er der blevet tilføjet, at denne undersøgelse skulle foretages af regeringen. Årsagen til disse ændringer må søges i den kritik, som blev rejst på hovedbestyrelsesmødet d. 1. juni. Der blev altså taget hensyn til Fr. Andersens, Vilh. Rasmussens og Laust Rasmussens krav om, at der ikke måtte være udgiftsstigninger. Modstanden havde lukket vejen til oprustning. At Stauning havde måttet bøje sig på dette punkt antydes også af, at han i stedet åbnede mulighed for oprustning i sin tale til kongressen. Oppositionen havde også opnået, at de sætninger, som talte om neutralitets- og Folkeforbundsforpligtelser til dansk forsvar, var faldet ud. Vejen til afrustning spærredes herved ikke så grundigt. På baggrund af disse væsentlige indrømmelser til oppositionen må man tro, at dens ord vejede tungt og havde tilhængere blandt de menige medlemmer af hovedbestyrelsen, hvis mening ikke kendes.

Men Stauning havde ikke fuldstændigt måttet give køb. H. P. Hansens krav om, at partiet ikke skulle udtale sig om forsvarsspørgsmålet, var nemlig ikke blevet opfyldt, og herved var én væsentlig ting blevet accepteret af hovedbestyrelsen, nemlig at Socialdemokratiet herefter stillede sig på det bestående forsvars grund og opgav afrustningsforslaget. På dette punkt havde Socialdemokratiet brudt med forsvaret.

Efter oplæsning af manifestet fulgte en diskussion med mange fremtrædende deltagere¹⁰. Diskussionens forløb kendes ikke. Det vides kun, at journalist Viggo Nielsen, senere folketingsmand, energisk talte imod den nye forsvarspolitik, som manifestet repræsenterede¹¹. Det blev dog vedtaget med alle stemmer for på nær tre, som stemte imod, her iblandt Viggo Nielsen¹².

Ændringsforslaget til kongressen.

I forbindelse med debatten om forsvarsspørgsmålet var der indkommet tre forslag til kongressen. De to vendte sig blot mod de frivillige korps. Det tredje var imidlertid absolut oppositionelt. Det var indsendt af Socialdemokratisk forening i Århus' søndre og nordre kreds. Forslaget forbandt krig med reaktion. Socialdemokratiet skulle fastholde sit oprindelige afrustningskrav. Det skulle ske af to grunde: 1. principielle socialistiske og 2. erkendelsen af Danmarks manglende militære evner. I stedet skulle Socialdemokratiet kræve, at Internationale skulle iværksætte virkelig effektive foranstaltninger¹³.

Dette forslag greb tilbage til den traditionelle socialdemokratiske holdning til forsvaret, men det var på flere måder mere radikalt end afrustningsforslaget, således i sin fremhævelse af principielle socialistiske grunde og i sin henvisning til Internationale. Ingen af delene var før blevet brugt i den officielle socialdemokratiske argumentation, det sidste antagelig ikke, fordi det danske Socialdemokrati stod ret alene blandt de øvrige socialdemokratiske partier med sit krav om isoleret afrustning¹⁴.

Dette ændringsforslag var affattet af Bernhardt Jensen og var blevet vedtaget efter en omfattende og temmelig voldsom debat i Socialdemokratisk forening i Århus' nordre kreds d. 23. maj¹⁵. Bestyrelsen var imidlertid imod, og da forsamlingen valgte medlemmer af foreningens bestyrelse som repræsentanter til kongressen, og da disse erklærede, at de ikke ville deltage med bundet mandat, var forslaget ikke sikret støtte. Vedtagelsen af Bernhardt Jensens forslag vidnede om en vis utilfredshed med de mere forsvarsvenlige ytringer, der var fremkommet fra partiets ledelses side, men forslaget var i sin radikale formulering, som Bernhardt Jensen havde givet det helt i sin egen ånd, ikke et udtryk for den almindelige stemning blandt århusianske socialdemokrater¹⁶.

Forslaget kom end ikke til debat på kongressen. Det blev henvist til rigsdagsgruppens behandling, hvad der var det samme som en stilfærdig henlæggelse¹⁷. Således faldt modstanden på kongressen fuldstændig til jorden.

Socialdemokratiets syn på forsvaret på baggrund af kongressen i Aalborg i 1935.

På kongressen i 1935 brød Socialdemokratiet afgørende med fortiden. Partiet kastede afrustningsforslaget væk, stillede sig på det beståendes grund og accepterede forsvaret i det foreliggende omfang. Selve bevogtningstanken blev imidlertid ikke opgivet. Det danske forsvar skulle i fremtiden ikke have krigsmæssige opgaver, men tilpasses dets nye opgaver.

På grund af modstand i partiets ledelse lykkedes det ikke for de mest forsvarsvenlige at åbne vejen for øgede udgifter til forsvaret. Til gengæld enedes man om det bestående og kunne derfor helt afvise opposition på kongressen.

8. Konklusion

Socialdemokratiet var fra første begyndelse skeptisk indstillet over for det danske forsvar, som det foreslog omdannet til et almindeligt folkeværn. Man tog altså ikke principielt afstand fra våbenanvendelse og havde da også en tid et programpunkt, som krævede ungdommens fysiske opdragelse, bl. a. i våbenbrug. Efter århundredskiftet stillede partiet forslag om isoleret dansk afrustning, og der skete efterhånden en vis radikaliserings, som fandt udtryk i,

at kongressen i 1913 vedtog at slette opøvelsen i våbenbrug af partiets program. Denne radikalisering blev vedtaget på tværs af de senere toneangivende politikeres opfattelse, men blev ført igennem til op i tyverne, hvor partiet i forbindelse med forsvarskommissionen stillede et vidtgående forslag om isoleret afrustning.

Under første verdenskrig viste Socialdemokratiet imidlertid, at det var parat til at se bort fra de klare programpunkter, når det skønnedes at gavne partiets interesser i almindelighed, og det støttede således den radikale regerings forsvarspolitik.

Denne meget pragmatiske linje fortsattes. Under den første socialdemokratiske regering fremsatte man ganske vist et vidtgående forslag om isoleret dansk afrustning; men partiet viste sig villigt til at etablere et kompromis med Det radikale Venstre, selv om det betød en temmelig stor udvidelse af forsvarsudgifterne i forhold til det oprindelige socialdemokratiske forslag.

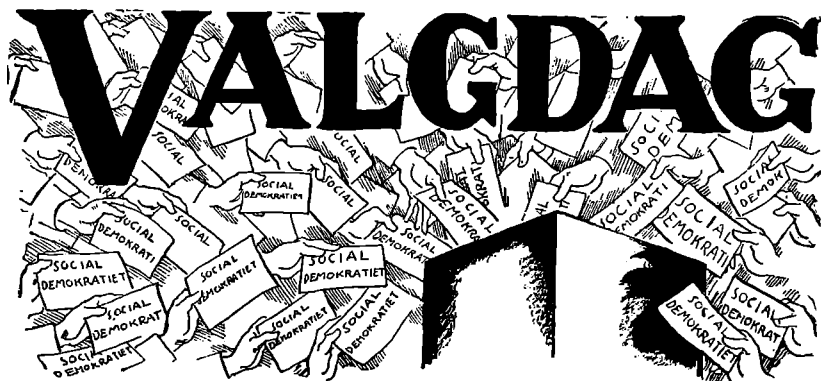
I dette kompromisforslag, som blev kendt som afrustningsforslaget, holdt man fast ved den isolerede danske afrustning; det indebar en ordning af forsvaret efter bevogtningsprincippet og ville medføre en stor nedgang i de militære udgifter.

Netop størrelsen af udgifterne kom til at spille en stor rolle. Spørgsmålet var, hvor stor en udgiftssænkning der skulle til, for at man med rimelighed kunne tale om en afrustning, og her viste der sig divergenser i opfattelsen inden for Socialdemokratiet, især da regeringsdannelsen i 1929 havde bragt afrustningsspørgsmålet i forgrunden.

Under forhandlingerne med Venstre fraveg partiet ikke den isolerede afrustning eller bevogtningsprincippet, men om fastsættelsen af et beløb for et kompromis var der ret store uoverensstemmelser. Fristelsen til at tage et kompromis under alle omstændigheder var uden tvivl stor, da regeringen ikke havde flertal i landstinget, og gennemførelsen af de lovede reformer krævede bevillinger, som måske kunne opnås ved besparelser på forsvarsbudgettet.

Under alle omstændigheder viste det sig at være en svaghed i den socialdemokratiske politik, at den ikke kunne blive helt konsekvent, fordi den økonomiske ramme om afrustningsforslaget kunne gøres til genstand for diskussion.

Efter regeringsdannelsen i 1929 fulgte Socialdemokratiet først den linje at søge forlig med Venstre. Partiet strakte sig ret vidt, men uden resultat. Forhandlingerne brød sammen i begyndelsen af 1931. Herefter lagde partiet sin politik i afrustningssagen an på et heldigt landstingsvalg i efteråret 1932. Indtil flertallet i landstinget til den tid blev ændret, viste Socialdemokratiet sig i høj grad villigt til at følge en pragmatisk linje i forsvarsspørgsmålet. Således stemte partiet for Venstres forsvarsordning af 1932, fordi den gav en del af de besparelser, man ikke havde kunnet opnå ved forhandlinger. Partiet opgav dog ikke kampen for afrustningsforslaget.

KØBENHAVNS OG FREDERIKSBERGS VALGAVIS

Nr. 2.

Søndag den 21. April.

1929

Sprængstof og Giftgas over Byen!

I 1914

erklærede den kommanderende General og Admiral, at en Fjende ude fra Køge Bugt kunde bombardere Hovedstaden til Raadhuspladsen — uden at vore Kanoner kunde naa Modstanderen!

I 1929

erklærer de sagkyndige Hærens Kampværdi lig Nul og Flaaden for synkefærdig.

Det koster over 1 Mill. Kr. pr. Uge eller 60 Mill. Kr. aarlig.

Men Hovedstaden er hjælpeøst prægivet Kvælningsdøden under en Luftbaades Sprænggranater og Giftgasbomber!

**Erkend Sandheden!
Værn vor By!**

Stem Militærpartierne ned! Stem socialdemokratisk

Socialdemokratisk valgavis 1929.

Skal Aldersrenten afskaffes?

Og nye Millionbyrder pålægges Befolkningen? — Det Spørgsmaal skal De besvare paa Onsdag!

Saa utroligt det end lyder, saa er det dog sandt.

Efter Nedskæringen og Skattelettelserne til Millionærerne og efter Attentatet paa Hjalpekasse-loven har de Konservativer haft Dristighed til at fremsætte Forslag om Aldersrentens Afskaffelse og Indførelse af 'Folkeforsikring' i Stedet.

Lavere Understøttelse.

Ved denne 'Folkeforsikring' skulde en enlig Mand i Hovedstaden faa 800 Kr. aarlig, medens han dog nu efter Nedskæringen faar 678 Kr. i Aldersrente og ved et 6 pCts personligt Tilhug kan opnaa 712 Kr. aarlig.

En enlig Kvinde skulde paa samme Maade kun have 540 Kr. aarlig mod nu ialt 688 Kr.

Med andre Ord:

De Konservatives nye 'Aldersrente' vilde betyde en ny Nedskæring paa over 100 Kr. aarlig for hver Person!

Store Skattebyrder!

En saadan 'Reform' skulde Befolkningen dog ikke have gratis. Det vilde ikke ligne de Konservative.

For at opnaa denne lavere Hjælp skulde alle det meste af Livet betale en aarlig Præmie paa 3 pCt af Aarsindtægten — dog ikke over 210 Kr. aarligt!

Læg Mærke til dette sidste! Det betyder jo nemlig, at alle Indtægter paa under 8000 Kr. skal betale de fulde 3 pCt. — medens de store Indtægter slipper med Brøkdelen af en Procent!

For en Indtægt paa 8000 Kr. aarlig vilde der altsaa blive Tale om en Skat paa 90 Kr. aarlig; for 4000 Kr. en Skat paa 120 Kr. aarlig osv. — medens selv den største Millionindtægt kun skulde betale — 240 Kr.!

— Hele denne Plan er med andre Ord et størstillet Forsøg paa at vælte nye Byrder over paa de 9 Tiendele af Befolkningen for at skaffe den øverste Top en endnu behageligere Tilværelse! Spøndig, de Konservativer har Søn for sin hjælpede dem, der trængter.

Hovedstadsvalgeregler!

Behøver De endnu flere Vidnebyrder for at forstaa, at moderne konservativ Politik er et rent og skurt Forsøg paa Udnyttelse af den politiske Magt til økonomisk

Fordel for Landets udprægede Overklasse?

Mad da frem den 24. April:

Stem de konservative Overklassepolitikere ned!

Forretningsmanden har Ordet.

Socialdemokratiet og de Næringsdrivende.

Naar jeg i de senere Aar har stillet mine Kolleger det Spørgsmaal, man som Regel har paa Læben: 'Hvordan gaar Forretningen?' — har det hyppigste Svar altid været: 'Ad Hedehusene til' —!

Min Omgangskreds er ikke Indehaverne af Stormagasinerne og de store Siregforretninger, derimod de Tusinder af Forretningsdrivende, som bor i Københavns Sidegader, og som alle som én lever af at sælge Varer til Arbejder- og Tjenestemandstanden.

Det gaar ad Hedehusene til —, ja, for næsten alle mine Kolleger har Omsætningen været nedgaaende. I Hundrede er gaaet fælt, mange har maattet indskrænke Personalet, alle har mærket, at den store brede Befolkning Købekraft er mindre end tidligere.

Den Politik, Madsen-Mygdal og hans konservative Hjelpe har ført, har været mine Kolleger en dyd: Anskuesundsudvælgning. Hvad hjælper det, at 'Berlingske Tidende' hver anden Dag forsikrede, at de Konservativer var de Forretningsdrivendes sande Beskyttere, naar Kendsgerningerne belysede os om det modsatte.

Tjenestemandene og Nedskæringen i de sociale Ydelser paa over 50 Millioner Kroner aarlig er i første Instans taget fra den store brede Befolkning, men i anden Omgang toget fra os, der netop skal leve af denne Befolkningsskatte.

Jo daarliger lønnet Arbejdsmand, vi har, desto mindre Omsætning og Fortjeneste — og omvendt!

Det er kun en meget enkel og let Regnegangs, men Tusinder af mine Kolleger har ikke Udligger kummet læst den rigtigt.

Jeg tror, at de denne Gang vil glæde sig af den dumme Snak om at være finere end andre og stemme paa det Part, som ogsaa gavner min Stand mest, nemlig Socialdemokratiet!

Forretningsmanden.

Hvorledes der stemmes.

Socialdemokratiets Kandidater.

Efter den gældende Valglov er meesden det Afslut, som er beleg-
København-Fredrikssberg del i 3
mel:

Under denne Overskrift finder De Navnene paa Socialdemokratiets Kandidater, og De bør nu sætte Deres X ved den af Kandidaterne, som er opstillet i Deres Kredse, og som Socialdemokraterne i denne Kredse derfor ønsker valgt!

Vi anbefaler derfor, at der stemmes paa Socialdemokratiets Kandidater i de forskellige Kredse ved at sætte X saaledes:

1. Kr. X ved Folketingsmand J. Chr. Jensen.
2. Kr. X ved — Th. Stauning.
3. Kr. X ved Redaktør H. P. Sørensen.
4. Kr. X ved Folketingsmand F. K. Madsen.
5. Kr. X ved — F. J. Borgbjerg.
6. Kr. X ved — Jul. Schrøder.
7. Kr. X ved Folketingsmand Helga Larsen.
8. Kr. X ved Rødemester E. Friis.
9. Kr. X ved Folketingsmand Chr. Hansen.
10. Kr. X ved — Vilh. Rasmussen.
11. Kr. X ved — J. Friis-Skotte.
12. Kr. X ved Overportør O. Andersen.
13. Kr. X ved Folketingsmand A. C. Meyer.
14. Kr. X ved — J. F. Jørgensen.
15. Kr. X ved — Fr. Andersen.

Fredrikssberg.

1. Kr. X ved Rasmund Johs. Nielsen.
2. Kr. X ved Folketingsmand Einer Jensen.
3. Kr. X ved Partileder Alesing Andersen.

Stem Tugthuslovens Fædre ned!

I det moderne Erhverv har Organisationerne forlangt bestaa af deres Præve og er nu Faktorer, hvis Betydning og Værdi for den rødt Udvikling i Industi- og Erhverv er anerkendt fra alle Sider baade blandt Ejere og Medarbejdere. Igennem en Menneksalder er der her i Landet opbygget en faglig Relsordning, hvis Princip var Anerkendelsen af enhver Stands Ret til Organisation og Forhandling om egne Anliggender. At forstyrre denne frødelige Udvikling vil ikke alene være til stor Gene for alle organiserede Erhvervs- og Industrigrupper, men tillige vil det kunne blive et for dansk Erhvervs overordnede skadeligt og kostbart Eksperiment.

Madsen-Mygdal knægtet Organisationerne.

TH Trods for, at al mennekselig sind Fornuft saaledes taler for at lunde Organisationerne udvikle sig i Fred og Frihed, har Regeringen Madsen-Mygdal, dikleret af de mest smærvede Finstrupske Storbondelinteresser og hulpet af de Konservativs, ogsaa i dette Spørgsmaal gav Byrindereserne et god Dag, gennemført den berøgtede Tugthuslov, dens Formaal er tydeligt og klart at underminere og adslæppe de bestaaende Erhvervs- og Arbejderorganisationer ved at privilegere ukollegial Opførsel og unfair Konkurrence.

I Tugthuslovens første uklar Paragraffer hedder det bl. a.:

«Kollektive Aftaler, som paa ubestemt Maade begrænser den enkelte frie Adgang til Erhverv eller Arbejde kan ikke tillægges Retsvirkning ved Domstolene.»

Endvidere:

«Enhver Art af økonomisk eller personlig Forfølgelse — derunder Bopætsning — som tilføjer paa ubestemt Maade at begrænse den enkelte frie Adgang til Erhverv eller Arbejde eller hans (hendes) Ret til at være Medlem af eller staa udenfor en Organisation er ulovlig og paastrafbar foruden den Bæstning for den Skade, navnlig Forfølgelsen har (ilføjer vedkommende) Bøder af indtil 100,000 Kr. eller stempel Fængsel.»

Det er overordentlig uklar; selv Lovens Fædre et væggede om dens Fortolkning, men det staar dog klart, at Lovens Mening er at be-

grænse de bestaaende lovligt Organisationers Indflydelsesområde og give Domsagten ulidekrænk Ret til Afgørelse af rent faglige Spørgsmaal. Efter Lovens kan Organisationsledere — ligegyldigt om det lovlige er Ledere af Arbejdere, Købmænds- eller andre Erhvervsorganisationer — klemmes Fængselsstraffe og Bøder paa indtil 100,000 Kroner!

Loven skader dansk Erhverv, men privilegerer Truster og Monopoler!

I den Loven ledende Betænkning udtaler Lovens Fædre, at Truster og Monopoler ikke rammes af Lovens Bestemmelser! Disse maa altsaa gerne drive deres for den store forbrugende Befolkning prioriterende Virksomhed, medens de lovligt Erhvervsorganisationer skal hæmmes og knægtet. Lovens Meningsløshed falder ret i Øjnene, naar man betænker, at det jo ingenkunde er Arbejdernes Organisationer, som alene har protesteret mod dens Gennemførelse, men at det har regnet ned over Rigsdagen med Protester fra Arbejdsgiver-, Haandværker- og andre Erhvervsorganisationer, som alle kalder Loven for ufornuddet, uretferdig og skadelig for dansk Erhvervsliv!

Den 24. April — Opgørelse Dag — skal det erindres, at det var de Konservativs, som sikrede Tugthuslovens Vedtagelse. De Konservativs gav efter ved denne Lejlighed alle Byrindereserne en god Dag og stemte paa «Høvdinger»s Bud for denne af «Finstrupske Storbondelinteresser» dikterede Lov.

Valgeregul Husk det den 24. April. Stem socialdemokrati!

Der stemmes Kl.
10 Fm.—9 Aften.
Stem tidligt

DEN FRASTØDENDE MAGNET

«Berlingske Tidende» skal have haft under Overvejelse at udsende Ekstranumre for at lade Plads til de mange indsendte Artikler, hvori tidligere konservative Vælgere motivere, hvorfor de fremtidig vil stemme socialdemokrati.

Frem til Demonstration mod Regeringen.

Søndag den 21. April, Kl. 4 Eftm.,

i

Kæmpehallen „Forum“ (Rosenørns Allé).

Talere:

Folketingsmand F. J. Borgbjerg, Folketingsmand Einer Jensen, Folketingsmedlem, Fru Helga Larsen, Landstingsm. M. C. Lyngsø, Folketingsmand Vilh. Rasmussen og Folketingsmand Th. Stauning.

Obs. Højtaleranlæg, saa Talerne kan høres i hele det mægtige Rum.

Orkestermusik. Valgsange.

Med i Tusindtal for

Socialdemokratiets Sejr

Husk hvad det gælder! Spild ikke Din Stemme!
Slaa Splittelsesparterne ned!

Skal Samfundet være en Forsørgelsesanstalt?

Det er sagt, at den sociale Forsorg demoraliserer og øvækker Selvfølelsesdriften. Det er vel rigtigt, at der kan findes Eksempler herpaa. Men det er lige saa rigtigt, at den stimulerer og opdrager. Den sociale Forsorg forhindrer, at Folk synker ned i den mørkeste Fortvivlelse og dermed mister al Fremdrift, den forhindrer at Børn gaar til Grunde for engang at blive kostbare Pensionærer i Fængsler og Tvangsarbejdsanstalter, den hjælper over midlertidig Sygdom og Arbejdsløshed og bevarer derfor Mennesket sundt for Samfundet.

Dertil er Spørgsmaalet vedrørende den sociale Lovgivning ikke blot det: Hvad koster den? Men ogsaa det: Hvad tjener Samfundet ved en god og tornuflig social Lovgivning? Og den, der med Forstand vil gøre Bøgnakbet op, vil ikke komme til noget daarligt Resultat.

Og den, der jammer over de sociale Byrder, det Offentlige bærer, bør ikke glemme, at selv om det Offentlige vilde forsøge at vælte Byrderne fra sig, vilde Udgiften ikke dermed forsvinde. Den vilde blive baaret af de Private, af Familie, Singlinge og Bekendte — blot mere uensartet, mere uligeligt, mere uretfærdigt, fordi de, der har mindst at hjælpe med, ofte er dem, der hjælper mest. Vi saar os ved gennem det Offentlige at fordele de sociale Byrder ogsaa til de Skuldre, som har Raad til at bære dem.

Nær Socialdemokratiet saa stærkt har søgt at fremme den sociale Lovgivning, fordi ingen andre vilde, har det ofte staaet overfor et Synspunkt, som ogsaa Læserne har mødt. Modstanderne siger: Det er Socialdemokratiets Maal at gøre Samfundet til en stor Forsørgelsesanstalt, hvor enhver, der ikke vil bestille noget, kan gå hen og benytte offentlig Undersøttelse.

Intet er mere fejlagtigt! Mere uldt, mere taabeligt!

De eneste, den sociale Forsorg burde omfatte, er Børn, Gamle, Syge og Arbejdsdygtige. Alle sunde og raske Mennesker burde kunne hjælpe sig selv. Men Betingelserne herfor er naturlige, at de ogsaa faar Muligheden for at hjælpe sig selv.

At de, der ønsker Jord og Hus, for at kunne skabe en Eksistens, gaaar faar Jord.

At de, der ønsker ved deres Hænder Slid at tjene deres Bred, ogsaa faar Arbejde.

Socialdemokratiets Maal er ikke et Samfund, bygget paa social Forsorg, men et Samfund med saadanne Erhvervsmuligheder, at enhver arbejdsfær Mand og Kvinde kan finde Plads og Rødderum til frivilligstændigt Arbejde i Samvirke med andre.

Deres Vælgerkort.

Som sædvanlig udsender viort Parti Brevkort til Vælgerne med Angivelse af deres Vælgernummer. Tag dette Kort med og bærved Dem til det Stemmehold, som er optørt paa Kortet, og opgiv Deres Valgnummer til Listerøren. Saa gaa Afstemningen let fra Haanden. Men husk, at Vælgerkortet ikke maa benyttes som Stemmehæddel. Krydset skal sættes paa den Stemmesæddel, De faar udløvet af Listerøren.

Har De intet Kort modtaget

I Løbet af Tirsdag den 23. April, skent De opfylder Betingelserne, bør De ikke opgive at komme til at stemme. De kan være flyttet siden 5. November 1928, eller der kan være sket en Fejl. Giv altsaa ikke op, men henvend Dem Valgdagen til Socialdemokratiets Bureau.

Bureauets Adresser findes Valgdagen i Social-Demokraten.

Hvor skal De stemme?

Vælgerne, som har Bopæl i København Kommune den 5. Novbr. 1928, er optaget paa Valglisten under den Bopæl, de havde den Dag, medmindre de er flyttet til Frederiksberg eller Gentofte Kommune inden 1. Februar 1929 eller er flyttet til Provinsen inden 1. Marts 1929.

Vælgerne, som er fraflyttet Københavns Kommune inden de ovenfor nævnte Tidspunkter, maa som Regel antages at være optaget paa Valglisten i den Kommune, hvor de derefter har taget Bopæl.

For de Vælgerne, der er tilflyttet Københavns Kommune efter den 5. November 1928, gælder følgende Regler:

Vælgerne, der er tilflyttet Københavns Kommune fra Frederiksberg eller Gentofte Kommune inden 1. Februar 1929 eller fra Provinsen eller Udlandet inden 1. Marts 1929, er optaget paa den københavnske Valgliste under den første Bopæl efter Tilflytningen, medmindre Flytningen er anmeldt til Folkeeregistret inden de nævnte Tidspunkter.

Vælgerne, som er tilflyttet Københavns Kommune efter de ovenfor nævnte Tidspunkter, findes kun optaget paa den københavnske Valgliste, saadant de har begæret sig optaget paa Valglisten under deres Fremleggelse 1.—3. Marts i Aar.

Vælgermøder:

Mandag den 22. April Kl. 8.

1., 13. og 14. Kred, Vesterbro, Politets Hus, Engshavevej 40.
Taler: Borgerrepræsentant Jens Johansen og Folketingsmand A. C. Meyer.
Filmen: „Krig mod Kriegen“.

Mandag den 22. April Kl. 7¹⁵.

8., 6., 7. og 8. Kred, Remisevej 22, Pensionat.
Taler: Borgerrepræsentant E. Friis, Rådmand H. P. Sørensen og Kommunalbestyrelsesmedlem Fru Camilla Nielsen.

Mandag den 22. April Kl. 7¹⁵.

4. Kred, Empire Salen, Blegdamsvej 30.
Taler: Folketingsmand E. K. Madsen, Partisekretær Aising Andersen og Landstingsmand Charles Petersen.

Mandag den 22. April Kl. 8.

12. Kred (Slipsengen) Ndr. Pansøvej 230.
Taler: Borgerrepræsentant O. Andersen.

Mandag den 22. April Kl. 8.

15. Kred (Uttøret) og 18. Kred (Strandvej) Etablissementet „Emdruplund, Frederiksbergvej.“
Taler: Folketingsmand Fr. Andersen, Borgerrepræsentant Chr. Jensen og Rødemester Ph. Wittrock.

Tirsdag den 23. April Kl. 7¹⁵.

1. Kred, Halmørvet (Plakatsøjlen ved Bakkevej).
Taler: Landstingsmand M. C. Lyngsø og Folketingsmand J. Chr. Jensen.
Musik af D. U. I.

?

Hvem har Valgret den 24. April?

Alle Kvinder og Mænd — ugifte, Enker og Enkemed — saavel som gifte — har Valgret, naar de blot senest Valgdagen den 24. April er fyldt 25 Aar.

Mød op til Fakkeltog Tirsdag Aften.

Danmarks socialdemokratiske Ungdom foranstalter førstkommande Tirsdag Aften Kl. 9 en antimilitaristisk Procession med Vognspilog gennem Københavns Gader.

Togets Rule.

Toget afmarcherer fra Grønttorvet Kl. 9 Aften og følger derefter følgende Rule: Vendergade, Farinsegade, Vesterbros Passage, Vestervoldgade, Ny Vestergade, Marmorbuen til Christiansborgs Ridebane.

Toget er udsmykket med forskellige Vogntog, Musikforband og 500 Fakkeltøbere. Paa Ridebanen taler bl. a. Folketingsmand Th. Stauning.

Københavnere!

Mød Tirsdag Aften
frem paa Christiansborgs Ridebane!

Udgivet af Socialdemokratiets Valgkomité.
Trykt i „Social-Demokraten“ Trykkeri.
Ansvarshavende: Th. Stauning

Efter landstingsvalget i 1932, som ikke gav flertal for regeringen, stod Socialdemokratiet uden linje i forsvarspolitikken. Der kunne nu ikke anvises nogen vej til snarlig afrustning. Afrustningsforslagets sidste gang gennem rigsdagen i samlingen 1932-33 savnede derfor formål.

I foråret 1933 overtog Stauning selv forsvarsministeriet og antydede straks, at afrustningsforslaget ikke ville blive fremsat ved rigsdagens åbning i efteråret. Det viste sig at blive tilfældet. Forud for rigsdagens åbning sikrede Stauning sig hovedbestyrelsens billigelse af en midlertidig henlæggelse af afrustningsforslaget.

Under debatten i folketinget og i den socialdemokratiske debat i øvrigt kom der imidlertid ytringer frem, som lod ane, at henlæggelsen af afrustningsforslaget ville blive af længere varighed. Overhovedet var den socialdemokratiske opinion, som den kom til udtryk i partiets presse, ret forsvarsvenlig. Det kom imidlertid til et opgør i den socialdemokratiske rigsdagsgruppe, som indtil videre satte en stopper for en nyorientering over for forsvaret.

Med »Danmark for Folket«-udtalelsen fra foråret 1934 opgav man den isolerede afrustning. Afrustningsforslaget var fremdeles Socialdemokratiets principielle ståsted, men det var henlagt til bedre tider. Det er klart, at en sådan holdning ikke var mulig på længere sigt. Forud for kongressen i 1935 blev der derfor fra socialdemokratisk side lagt op til en vis udvidelse af forsvaret eller i hvert fald til en ny forsvarsordning.

Kongressen i 1935 bragte afklaring i forsvarsspørgsmålet. Med manifestet »Til det danske Folk« stillede Socialdemokratiet sig bag forsvaret i det omfang, det fandtes, og opgav altså hermed endeligt afrustningsforslaget. En af hovedtankerne i afrustningsforslaget blev imidlertid bevaret, nemlig bevogtningstanken. Socialdemokratiet mente nemlig stadig, at Danmark ikke skulle have et forsvar med krigsmæssige opgaver. Den væsentligste forskel mellem den gamle afrustningspolitik og den, der blev Socialdemokratiets på kongressen i 1935, var altså størrelsen af det beløb, som skulle stilles til rådighed for bevogtningen.

Hele denne udvikling i Socialdemokratiets syn på forsvaret var i første række Staunings værk. Han havde uden tvivl aldrig været absolut modstander af forsvar. Han havde således været blandt modstanderne af ændringen i 1913. Under forhandlingerne i tyverne var hans standpunkt nærmest, at man hellere skulle opnå små besparelser på forsvarsområdet end slet ingen, og denne opfattelse nærede han uden tvivl fortsat ved tredivernes begyndelse. I dette lys må hans forsøg på at undgå Laust Rasmussen som forsvarsminister ses. Han stod i vejen for kompromiser, som kunne medføre besparelser. I de første år af trediverne tyder forskellige ting i Staunings virksomhed på, at han bevidst arbejdede på en socialdemokratisk nyorientering over for forsvaret, således hans vidtgående kompromisvillighed

over for Venstre, hans støtte til accepten af Venstres forsvarsordning, hans embedsudnævnelser og til slut hans egen overtagelse af forsvarsministeriet.

Herefter arbejdede han tydeligvis for henlæggelsen af afrustningsforslaget, og med udkastene til »Danmark for Folket«-udtalelsen og »Til det danske Folk« placerede han sig blandt de mest forsvarsvenlige i Socialdemokratiet. Der er således ingen tvivl om, at ændringen ikke blev så afgørende, som han ønskede.

Stauning havde følgeskab af en række af partiets fremtrædende politikere, først og fremmest Hartvig Frisch, Hans Nielsen, Hans Hedtoft og I. P. Nielsen. Men også i regeringen havde han støtte. Således fulgte Hauge ham hele tiden, og de støttedes undertiden af den ene og den anden af de socialdemokratiske ministre. Fælles for alle de nævnte personer er det dog, at deres opfattelser ikke er så godt belyst som Staunings, og at deres indsats derfor er vanskelig at bedømme.

Ændringen havde også afgjorte modstandere i partiet. Modstanden samledes om så indflydelsesrige personer som Laust Rasmussen og H. P. Hansen og fik stærk støtte fra Vilh. Rasmussen og Fr. Andersen, Kalundborg, som dog begge sikkert ikke hørte til inderkredsen i Socialdemokratiet. Modstandernes politik tog form af en modstand mod øgede økonomiske indrømmelser til forsvaret. Under forhandlingerne med Venstre var netop H. P. Hansen og Laust Rasmussen utilbøjelige til at fravige den økonomiske ramme, som lå i afrustningsforslaget, og senere, da afrustningsforslaget tydeligt nok ikke stod til at redde, koncentrerede de sig om at hindre forsvarsbevillinger, der var større end de gældende, i at blive en del af Socialdemokratiets politik. Vilh. Rasmussens og Fr. Andersens holdning greb nok længere tilbage og havde sine rødder i radikaliseringen i 1913. Vilh. Rasmussen var således den, som i 1913 havde foreslået, at ordet »våbenbrug« skulle udgå af partiets program.

Socialdemokratiets politik fremstod som et kompromis mellem disse to gruppers indstilling, idet ingen tydeligt nok var indstillet på at risikere afgørende uoverensstemmelser over dette spørgsmål.

Som omtalt var Socialdemokratiet på intet tidspunkt modstander af enhver form for forsvar. Men dansk forsvar afvist, fordi det savnede mening. Det kunne ikke stille noget som helst op over for et angreb mod dansk territorium, og da det samtidig var dyrt og pengene kunne anvendes til andre ting, ønskede man en isoleret dansk afrustning. I og for sig afviste man fra socialdemokratisk side ikke at bidrage til dansk forsvar, men det var partiets bestemte opfattelse, at selv de største anstrengelser intet ville byde Danmark i retning af sikkerhed, tværtimod ville landets nytteløse anstrengelser kun nedkalde ulykker.

Bag denne opfattelse lå tanken om, at et stormagtsangreb var den eneste reelle fare for dansk suverænitet. Et sådant angreb lod sig ikke modvirke, og

KRIG! KRIG!

ER
SLÆGTERNES
UNDERGANG.

**STEM
FOR
AFRUSTNING**

Socialdemokratisk plakate fra landstingsvalget 1928.

afrustningsforslaget var derfor indrettet på de opgaver, der blev tilbage, når man ikke ønskede at ruste sig mod en stormagt.

Logikken i denne socialdemokratiske opfattelse blev imidlertid brudt i begyndelsen af trediverne. De europæiske konflikter, man kunne iagttage, fandt i høj grad sted inden for de enkelte staters grænser, og hæren var tilsyneladende deltager i magtspillet. Hans Hedtoft tog på partiets vegne det standpunkt, at man ville modvirke vold fra højre fløj med vold, og hæren måtte ikke prisgives til reaktionen. Samtidig tog Socialdemokratiet, stillet over for en formodet kommunistisk trussel om grænseoverskridelse, det principielle standpunkt, at grænsen skulle værnes mod irregulære styrkers indtrængen.

Det var en stillingtagen, der fik betydning med den såkaldte Påkestorm i foråret 1933. Her så mange socialdemokrater pludselig truslen om vold fra højre fløj og truslen om irregulære styrkers overskriden af grænsen aktualiseret på én gang, og ingen af disse trusler lod sig rubricere som stormagtsangreb. Og hvad der var væsentligt: disse trusler lod sig antagelig modvirke; det lå inden for den danske stats muligheder at ruste sig mod dem.

Man stod med andre ord over for en situation, som det fastlåste socialdemokratiske syn på forsvaret ikke rigtig havde noget svar på, og vel at mærke en situation, som det ikke var givet, at et dansk forsvar, der var organiseret efter afrustningsforslagets retningslinjer eller i hvert fald havde vagtkorpsets størrelse, kunne beherske.

Faktisk ser det ud til, at mange socialdemokrater mente, at et vagtkorps som det foreslåede ikke ville være tilstrækkeligt i den givne situation. Det blev derfor i første omgang partiets politik at fastholde afrustningsforslaget som det faktiske grundlag, mens man i realiteten accepterede et forsvar i det foreliggende omfang. Herved ville man bedre kunne klare sig mod de nye trusler. Situationen viste sig dog uholdbar, og selv om ingen af de to trusler efterhånden måske var overhængende, gik Socialdemokratiet nu fra en midlertidig henlæggelse af afrustningsforslaget over opgivelsen af den isolerede afrustning til den endelige opgivelse af afrustningsforslaget i 1935.

Socialdemokratiet havde altså accepteret det foreliggende forsvarsberedskab og opgivet den isolerede afrustning. Men partiet havde bevaret bevogtningstanken som en del af dets syn på forsvaret. Man ønskede fortsat ikke at væbne sig mod et stormagtsangreb og kunne derfor tilsyneladende uden vanskelighed bevare det meste af partiets gamle markerede antimilitaristiske indstilling. Overgangen føltes derfor nok mindre brat, end man kunne forvente. Man kan derfor rejse spørgsmålet, i hvor høj grad Socialdemokratiet egentlig skiftede standpunkt. På mange måder bevarede partiet sin traditionelle opfattelse af de principper, hvorefter Danmarks forsvar skulle ordnes: men der opstod nogle nye trusler, som krævede et større forsvar, end man havde forudset med afrustningsforslaget. Man overførte derfor dette forslags almindelige bestemmelser til de herskende forhold. Heraf

fulgte, at afrustning ikke lod sig realisere. Snarest forholdt det sig, som Peder Tabor beskrev det i en af sine månedlige artikler i Social-Demokraten i 1937, da der var blevet tid til eftertanke. »Skiftede Socialdemokratiet standpunkt? Sandheden er den, at jorden drejede sig under os, og den drejede ulykkeligvis den forkerte vej«¹.

KILDER OG LITTERATUR

Utrykte Kilder. (I parentes angivet forkortelse)

Arbejderbevægelsens bibliotek og arkiv:

Protokol for Socialdemokratisk Forbund i Danmark 2. 10. 1927–17. 6. 1938. (Forhandlingsprotokol)

Socialdemokratisk Forbunds arkiv: Th. Staunings to redegørelser for militærforhandlingerne med Venstre. Kasse VI. (Stauning)

Programudtalelse fra Socialdemokratiets hovedbestyrelse, et udkast til kongresmanifestet 1935 og Alsing Andersens notater. Kasse 27.

Samtaler med fhv. folketingsmand Holger Eriksen og fhv. borgmester Bernhardt Jensen.

Trykte kilder. Litteratur.

Betænkning afgiven af Forsvarskommissionen af 1902 til Regering og Rigsdag. (Kbh. 1908) (Betænkning 1908)

Betænkning afgiven af Kommissionen til Undersøgelse og Overvejelse af Hærens og Flådens fremtidige Ordning til Regering og Rigsdag. (Kbh. 1922) (Betænkning 1922)

Bertolt, Oluf m. f.: En bygning vi rejser. Den politiske arbejderbevægelses historie i Danmark. (Kbh. 1954-55) (En Bygning —)

Bertolt, Oluf og H. C. Hansen: Th. Stauning. Folkets Søn, Danmarks Statsminister. (Kbh. 1942) (Th. Stauning 1942)

Bomholt, Jul. (red.): Bogen om Stauning. (Kbh. 1950) (Bogen om Stauning 1950)

Bramsnæs, C. V.: Erindringer. En broget tilværelse. (Kbh. 1965) (Bramsnæs)

Elberling, Victor: Rigsdagens medlemmer gennem 100 år, 1948-1948. (Kbh. 1949-50) (Elberling)

Fink, Troels: Sønderjylland siden genforeningen i 1920. (Kbh. 1955) (Fink)

Frisch, Hartvig: Pest over Europa. (Kbh. 1933)

Munch, P.: Erindringer. (Bd. V, Kbh. 1964, Bd. VI, Kbh. 1966) (Munch)

Protokol for 13. og 14. socialdemokratiske Partikongresser i København 1910 og 1913. (Århus uden årstal) (Protokol 1913)

Protokol for den 22. socialdemokratiske Partikongres i Ålborg den 23.-26. juni 1935. (Århus uden årstal) (Protokol 1935)

Heri indeholdt bl. a.: Beretning fra Socialdemokratisk Forbund i Danmark Året 1931. (1934) (Beretning 1934)

Rigsdagstidende. (RT)

Socialdemokratiets Håndbog. Rigsdagssamlingen 1929-30. (Soc. Håndbog)

Socialdemokratiske Noter. (Soc. Noter)

Socialdemokratiske Partiprogrammer. Udarbejdet på foranledning af den på Socialdemokratiets Kongres i København 1931 valgte Programkommission. (Kbh. 1932) (Partiprogrammer)

Sjøquist, Viggo: Danmarks Udenrigspolitik 1933-40. (Kbh. 1966) (Sjøquist)

Stauning, Th.: Af Tidens Strid. (Kbh. 1933)

Stauning, Th.: Tanker og Taler. (Kbh. 1931)

Tabor, Peder: Det var Dengang. Politiske kronikker 1933-40. (Kbh. 1966) (Det var dengang)

HENVISNINGER OG NOTER

Indledning. Principper og politik frem til 1929.

1. Dette er et sammendrag af en specialeopgave, afleveret ved Historisk Institut, Århus Universitet. Opgaven findes på Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv.
2. Soc. Håndbog 1929-30, p. 4. Protokol 1935, p. 61.
3. Partiprogrammer, pp. 6-10.
4. En bygning —, p. 318.
5. Protokol 1913, pp. 27-40.
6. Betænkning 1908, pp. 387-88.
7. RT. Folketinget 1908-09, sp. 4053. (K. M. Klausen)
8. Betænkning 1908, pp. 387-88.
9. RT. Folketinget 1908-09, sp. 4202. (Laust Rasmussen)
10. RT. Folketinget 1908-09, sp. 4061-62. (K. M. Klausen)
11. RT. Folketinget 1908-09, sp. 4059-60.
12. Betænkning 1922, pp. 323-36.
13. RT. Tillæg A 1924-25, sp. 2339-42, 2545-46, 2555-56.
14. RT. Tillæg A 1924-25, sp. 2553-54, 2565-66. RT. Folketinget 1924-25, sp. 39-41. (Laust Rasmussen)
15. RT. Folketinget 1925-26, sp. 5804. RT. Landstinget 1926-27, sp. 1846.
16. En bygning —, II, pp. 109-10.
17. Munch, V, p. 45, 183.
18. RT. Folketinget 1924-25, sp. 41-42. (Laust Rasmussen)

Udviklingen indtil foråret 1933

1. Bramsnæs, pp. 196-99.
2. Munch, V, pp. 153-56.
3. Bramsnæs, pp. 199-201.
4. Bramsnæs, pp. 199-201.
5. Munch, V, pp. 157-59.
6. Bramsnæs, p. 198.
7. Munch, V, p. 159.
8. Stauning.
9. Munch, V, pp. 184-87.
10. Satuning.
11. Munch, V, pp. 187-89.
12. Stauning.
13. Munch, V, pp. 191-92.
14. Stauning.
15. Munch, V, pp. 192-95. Stauning.
16. Stauning.
17. Soc. Håndbog 1929-30, p. 143.
18. Social-Demokraten, 1.9.1930.
19. Stauning.
20. Munch, V, pp. 195-99. Social-Demokraten, 4.2.1931. (Stauning)
21. Munch, V, p. 196.
22. Social-Demokraten, 4.2.1931, 25.2.1931, 6.6.1931.
23. RT. Folketinget 1930-31, sp. 5374-91, 5475-76. RT. Landstinget 1930-31, sp. 1244-46, 1315.
24. Social-Demokraten, 30.8.1931.
25. RT. Folketinget 1931-32, sp. 46.
26. Politiken, 16.10.1931.

27. Soc. Håndbog 1931-32, p. 26.
28. Sjøquist, p. 29.
29. Sønderborg Social-Demokrat, 16.2.1932, 27.2.1932. Social-Demokraten, 6.3.1932.
30. Social-Demokraten, 10.3.1932.
31. En bygning —, II, pp. 267-68.
32. Social-Demokraten, 10.3.1932, 11.3.1932.
RT. Folketinget 1931-32, sp. 4445. (Laust Rasmussen)
33. RT. Landstinget 1931-32, sp. 1302, 1276. RT. Folketinget 1931-32, sp. 4601.
34. Social-Demokraten, 11.7.32. Se f. eks. ledere i Soc.-Dem. 9.8.32, 15.8.32.
35. Social-Demokraten, 25.8.1932.
36. RT. Folketinget 1932-33, sp. 27-28.
37. RT. Folketinget 1932-33, sp. 175.
38. RT. Folketinget 1932-33, sp. 478. RT. Landstinget 1932-33, sp. 1268.
39. Munch, V, pp. 200-02.
40. Munch, V, p. 201. Bogen om Stauning, 1950, p. 86. (H. P. Sørensen)
41. Tilskuere 1934, bd. I, pp. 8-14. Withs egen karakteristik.
42. Social-Demokraten, 22.8.31. Rød Ungdom nr. 9, 1931.
43. Social-Demokraten, 4.2.31.
44. Se f. eks. Social-Demokraten, 4.8.32, RT. Landstinget 1932-33, sp. 1250, Sønderborg Social-Demokrat, 21.9.31, 27.2.32.
45. RT. Tillæg B 1930-31, sp. 534, Social-Demokraten, 24.12.31.
46. Rød Ungdom nr. 1, 1932 (Stauning), Social-Demokraten, 26.2.32.
47. RT. Landstinget 1932-33, sp. 1251.
48. Politiken, 15.6.30, 16.6.30, Nationaltidende, 17.6.30.
49. RT. Folketinget 1930-31, sp. 149.
50. Socialisten nr. 10, 1932, pp. 285-88.
51. Rød Ungdom nr. 2, 1931.
52. Rød Ungdom nr. 6, 1932.
53. Rød Ungdom nr. 7, 1932.

Forår og sommer 1933

1. Sjøquist, p. 44. Fink, pp. 83-84.
2. Hejmdal, 6.4.33.
3. Sjøquist, p. 52.
4. Sønderborg Social-Demokrat, 7.4.33.
5. Sønderborg Social-Demokrat, 10.4.33.
6. Sønderborg Social-Demokrat, 15.4.33.
7. Social-Demokraten, 18.4.33. Sønderborg Social-Demokrat, 26.6.33.
8. Sønderborg Social-Demokrat, 4.10.33.
9. Social-Demokraten, 29.3.33.
10. Social-Demokraten, 16.4.33.
11. Social-Demokraten, 23.4.33.
12. Munch, VI, p. 10.
13. Social-Demokraten, 30.4.33, 2.5.33.
14. Social-Demokraten, 3.6.33.
15. Sønderborg Social-Demokrat, 26.5.33. Social-Demokraten, 15.9.33. Se også: Social-Demokraten 26.6.33, 14.8.33.
16. Sønderborg Social-Demokrat, 12.4.33. RT. Folketinget 1932-33, sp. 6453-54.
17. Social-Demokraten, 27.9.33. Sønderborg Social-Demokrat, 3.10.33.
18. Tilskuere 1933, bd. II, pp. 265-66.
19. Social-Demokraten, 2.5.33.

20. Dagens Nyheder, 11.8.33.
21. Af Tidens Strid, p. 252 (tale 3.9.33).
22. Bramsnæs, p. 234.
23. RT. Folketinget 1930-31, sp. 7158-59.
24. RT. Landstinget 1931-32, sp. 1477. Kristeligt Dagblad, 20.5.32. Sønderborg Social-Demokrat, 20.5.32. Social-Demokraten 27.10.32.
25. Social-Demokraten, 18.11.32. Dagens Nyheder, 19.11.32.
26. Se p. oo. Venstre ønskede at forhandle med ham (Stauning).
27. Social-Demokraten, 25.-27.-28.5.33.
28. Social-Demokraten, 28.5.33.
29. Se p. oo.
30. Social-Demokraten, 27.4.33.

Efterår og vinter 1933-34

1. Forhandlingsprotokol, 2.10.33.
2. Demokraten, 4.10.33. Journalist Holger Eriksen fra Demokraten var medlem af hovedbestyrelsen. Han skrev på dette tidspunkt ledende artikler. (Holger Eriksen)
3. Forhandlingsprotokol, 2.10.33. Hans indlæg havde overskriften Nordisk Forord, som forordet i »Pest over Europa«. (Se af registraturen over Hartvig Frischs arkiv på ABA.)
4. RT. Folketinget 1933-34, sp. 33-37.
5. Ekstra Bladet, 13.10.33.
6. Sjöquist, p. 57.
7. En bygning —, II, p. 280.
8. Social-Demokraten, 14.10.33.
9. Social-Demokraten, 16.10.33.
10. RT. Folketinget 1933-34, sp. 128-34.
11. RT. Folketinget 1933-34, sp. 887-88.
12. RT. Folketinget 1933-34, sp. 513-16.
13. Sjöquist, pp. 158-63.
14. Rød Ungdom nr. 11, 1933.
15. RT. Folketinget 1933-34, sp. 180, 529.
16. Tilskueren, bd. I, 1934, pp. 1-22.
17. Social-Demokraten, 30.11.1933.
18. Social-Demokraten, 2.12.33. Sønderborg Social-Demokrat, 5.12.33.
19. Sønderborg Social-Demokrat, 8.12.33.
20. Social-Demokraten, 30.11.33.
21. Social-Demokraten, 2.12.33.
22. Rød Ungdom nr. 1, 1934.
23. Social-Demokraten, 22.10.33.
24. Social-Demokraten, 1.11.33.
25. Social-Demokraten, 25.11.33.
26. Social-Demokraten, 1.11.33.7.11.33. Sønderborg Social-Demokrat, 7.11.33.
27. Socialisten nr. 4, 1934.
28. Rød Ungdom nr. 2, 1934.
29. »Pest over Europa«, pp. 5-9. (Nordisk Forord)
30. Social-Demokraten, 1.12.33. Rød Ungdom nr. 1, 1934.
31. Socialisten nr. 1, 1934.
32. Socialisten nr. 2, 1934.
33. Socialisten nr. 3, 1934.
34. Såvel Holger Eriksen som Bernhardt Jensen betegner den som negativ og uforstående over for det nye, som var ved at ske.

35. De samvirkende Fagforbunds blad, »Arbejderen«, indeholder intet af interesse i denne sammenhæng.

»Danmark for Folket« —

1. Beretning 1934, pp. 9-10.
2. Forhandlingsprotokol, 26.2.34.
3. Th. Stauning, 1942, p. 104.
4. Dette udkast findes maskinskrevet med rettelser i Alsing Andersens håndskrift. Desuden findes nogle spredte notater fra de følgende forhandlinger, også i AA's håndskrift.
5. Social-Demokraten, 24.5.34.
6. Alsing Andersens notater.
7. Avisårbogen.
8. Social-Demokraten, 24.5.34, 30.5.34.
9. Socialisten nr. 7, 1934.

Mellem »Danmark for Folket«-udtalelsen og kongressen i 1935

1. RT. Folketinget 1934-35, sp. 205.
2. RT. Folketinget 1934-35, sp. 671.
3. RT. Folketinget 1934-35, sp. 4461.
4. Munch, VI, pp. 83-84.
5. Social-Demokraten, 13.4.35.
6. Sjøquist, p. 108.
7. Social-Demokraten, 24.3.35. 8. Social-Demokraten, 3.4.35.
9. Social-Demokraten, 31.3.35.
10. Social-Demokraten, 20.3.35. Wibolt var eneste debatterende officer i avisen dette forår. Det kan derfor kun være ham, Stauning omtaler, selv om navnet er udeladt i »Bogen om Stauning«.
11. »Bogen om Stauning«, 1950, pp. 86-87.
12. Social-Demokraten, 22.3.35, 27.3.35.

Kongressen i Aalborg i 1935

1. Social-Demokraten, 6.6.35.
2. Forhandlingsprotokol, 1.6.35 — indklæbet.
3. En bygning —, II, pp. 292.
4. Stauning havde dog allerede i 1929 været nær anerkendelse af sådanne. (Tanker og Taler, p. 132.)
5. Forhandlingsprotokol, 1.6.35.
6. Elberling.
7. Protokol 1935, p. 3, 39,55.
8. Forhandlingsprotokol, 22.6.35.
9. Protokol 1935, pp. 60-61.
10. Protokol 1935, pp. 61-62.
11. En bygning —, II, p.293. Fra 1935 MF.
12. Protokol 1935, p. 62. Holger Eriksen.
13. Protokol 1935, pp. 39-40.
14. Soc. Noter, 7. årg. nr. 6, p. 272.
15. Mødet blev annonceret i Demokraten, men ikke refereret. Mødet i søndre kreds forløb tilsyneladende mere stilfærdigt.
16. Bernhard Jensen.
17. Protokol 1935, p. 62. Holger Eriksens bedømmelse.

Konklusion

1. Det var dengang, p. 43.

A Summary of:

The Attitude of the Social-Democratic Party to Danish National Defence, 1929-35.

From its very beginning the Danish Social-Democratic Party viewed national defence with scepticism. However, the party steered a pragmatic course. It did not reject violence as a political means and was prepared to accept far-reaching compromises when this was likely to be politically profitable, which seemed to be the case during World War I.

In the twenties the party attached itself to Det radikale Venstre (the Social-Liberal Party) in a common disarmament proposal. In 1929 when the two parties formed a coalition government, which lasted until 1940, they tried to reach an agreement with Venstre (the Liberal Agricultural Party) in the matter. In this connection the size of the appropriations towards the defence acceptable to the parties became an issue giving rise to some disagreement. When the negotiations collapsed the Social-Democratic Party decided to await the 1932 election for the Landsting (the Upper House; abolished in 1953) where the opposition had the majority in order to carry out the disarmament under a new Landstinget-majority. However, the opposition kept the majority and subsequently the prospects of a Social-Democratic disarmament looked poor. In the spring of 1933 Prime Minister Stauning himself took over the defence ministry, and in the autumn the Executive Committee of the Social-Democratic Party resolved that the disarmament proposal was not to be made again during the forthcoming session. With its manifesto «Danmark for Folket» (Denmark for the People) from May 1934 the party went a step further and declared that unilateral disarmament was impossible at the moment. At the annual conference in 1935 the party went the whole length and abandoned the disarmament proposal and acceded to the existing system in its present scale. However, the troops were to undertake guard duty only.

This radical change in the defence policy of the party did not cause much trouble. Already during the negotiations with the Liberals conflicts had arisen in the party top, and gradually two wings were outlined within the party, one which stuck to the disarmament proposal, and one which was prepared to go even very far in favour of national defence and wished for a reconciliation with the army. The policy of the party was to be a compromise between these two wings of which the latter was the stronger, probably because Stauning, the undisputed leader of the party, belonged to it and with all of his authority advocated giving up the policy of unilateral disarmament. It is impossible to say anything about the attitude among the rank and file of the party, but the outcome of the 1935 election in which the party obtained the largest share of the votes ever does not seem to indicate that the change in defence policy was a liability.

A major reason why the change could be effected so painlessly is to be found in the traditional Social-Democratic attitude to defence matters. As mentioned above the party was not against violence on principle, but rejected national defence as useless and therefore too expensive for a poor country. Retrenchments could be undertaken to pay for reforms. National defence was useless because it could do nothing against the threat Social-Democrats considered imminent: an attack from a Great Power. — On the contrary it attracted the danger.

After 1930 the logic in the Social-Democratic way of thinking collapsed. A number of unforeseen threats emerged: The possibility of an invasion by tens of thousands irregular troops (e.g. Schleswig-Holstein Nazis and the possibility of violence from the domestic political right wing in the same way as it could be seen elsewhere in Europe. A feature common to all these threats was that they could hardly be counteracted if the disarmament proposal was given effect, but that - contrary to what would have been the case in the event of an attack from one of the Great Powers - it was possible for Denmark to defend herself against them. This led to the acceptance of the national defence in its present scale, however, with the inclusion of the guard duty concept of the disarmament proposal.

In spite of the fact that the attitude of the party was put to the test by new and unforeseen events, the change was facilitated by the fact that the party could maintain its former criticism of a defence against great-power attacks. Consequently it remained possible to demonstrate an anti-militarist attitude. This facilitated the transition but also made Social-Democratic defence policy less stringent.

STREJKERNE I MIDDELFART OG NYBORG AUGUST 1943

En komparation af Hans Kirchhoff

Baggrunden

I august 1943 udbrød der en folkerejsning i Danmark, der dels vendte sig imod den tyske besættelsesmagt, dels imod den danske regering¹. Oprøret blev båret frem af arbejderne og tog form af generalstrejker, men understøttedes af vide kredse inden for borgerskabet og af de illegale blad- og sabotagegrupper, der gjorde alt for at få protestbevægelsen til at brede sig og sætte hele landet i brand. Revolten var et angreb på regeringens kollaborationspolitik over for tyskerne, og den bekæmpedes derfor centralt af politikerne på Christiansborg og på det lokale plan af byrådene, organisationerne og politiet. Af afgørende betydning blev det, at der i kølvandet på arbejdsnedlæggelserne overalt fulgte massedemonstrationer, der i visse byer førte til blodige sammenstød med Værnemagten og til et bittert og hadsk opgør med de nationalt kompromitterede. Den danske ordensmagt formåede ikke at holde disse tumulter nede, og situationen blev derfor i længden uholdbar for det tyske militær, der i forvejen plagedes af frykten for en allieret invasion. Den 24. august blev den moderate rigsfuldmægtigede, dr. Best, kaldt til Berlin for at aflægge regnskab for sin politiks fallit, og da han vendte tilbage den 27., var det med et ultimatum til den danske regering med krav om undtagelsestilstand og dødsstraf for sabotage og strejke. Da ministeriet afslog og trådte tilbage, var vejen åben for »Operation Safari« — den militære aktion til likvidering af den danske restarmé — og for general v. Hannekens undtagelsestilstand den 29. august.

Den stemningsmæssige baggrund for auguststrejkerne var de vældige tyske nederlag, der just i sommermånederne hobede sig op med landgangen på Sicilien den 10. juli, Mussolinis fald den 25. juli, Kursk-offensivens sammenbrud den 22. juli og de store bombardementer af Hamburg, der indledtes den 26. juli og kunne iagttages så langt væk som fra Lolland og Fyn. Også ophøret af den tyske togtransit gennem Sverige, den såkaldte

permittenttrafik, den 5. august gjorde et betydeligt indtryk og gav støtte til den udbredte opfattelse, at krigen var forbi inden for de nærmeste uger. Krigskonjunkturerne gjorde befolkningen mere aggressiv og værne-magtsoldaterne mere ømskindede; disciplinen løsnedes, og resultatet blev et stigende antal sammenstød i sommermånederne juli og august. Medvirkende til befolkningens ændrede holdning og samtidig en konsekvens af denne var også væksten i den organiserede modstand, som fandt sted fra 1943, og som resulterede i en øget gruppedannelse, en stærk stigning i de illegale blade og en tiltagende sabotageaktivitet. Indstillingen til sabotørerne var i begyndelsen negativ, men stemningen vendte omkring nytår 1943, og fra marts steg sabotagehandlingerne i antal og effekt takket være det engelske sprængstof, som via den engelske sabotageorganisation S.O.E. formidledes til de kommunistiske grupper. I januar registreredes 24 aktioner, derpå steg kurven til 68 i marts, 80 i maj og 94 i juli for at kulminere med 213 i august. Sabotagen blev en katalysator i stemningsopladningen, som fandt sted i forsommeren 1943, og den blev af faldskærmschefen fra begyndelsen af august bevidst benyttet som et middel til at sprænge forhandlingspolitikken i luften.

Det var ikke tilfældigt, at det blev arbejderne, der kom til at føre an i augustopstanden, for det var arbejderklassen, der i første række havde mærket de negative følgevirkninger af besættelsens ændrede produktions- og afsætningsvilkår. Således nåede arbejdsløsheden i vinteren 1940-41 36 pct.; samtidig steg priserne — og det sideløbende med den tiltagende vareforringelse, mens lønniveauet blev låst fast ved lov. En række kriseforanstaltninger ramte først og fremmest arbejderne, som yderligere blev frataget retten til at strejke. De forringede levevilkår kan betragtes som den pris, Socialdemokratiet måtte betale for samarbejdet på rigsdagen, det indrepolitiske grundlag for opretholdelsen af forhandlingspolitikken og dermed også for arbejderorganisationerne og det faglige apparat. Men i øvrigt er der nok tale om et generelt fænomen i både det tyskbesatte og det allierede Europa, således at det formentlig ikke er tilfældigt, at der i første halvdel af 1943 strejkedes ikke blot i Danmark, Holland, Italien og Grækenland, men også i England, Portugal og USA. Arbejderpartierne og fagbevægelsen var på retræte, og derfor finder vi også her nogle af de ivrigste fortalere for en økonomisk og politisk kollaboration, således som det ses i Norge, Holland, Czechoslovakiet og Danmark.

Omvendt skabte Socialdemokratiets vigende stilling en god grobund for den kommunistiske agitation, der efter partiets illegalitet i sommeren 1941 med betydelig virkning slog på, at den sociale og den nationale frigørelseskamp ikke kunne ses uafhængigt af hinanden. Resultatet blev en radikalisering af atmosfæren på arbejdspladserne, der førte til øget uro og fra vinteren 1942 — da den økonomiske situation var rettet noget op — til et stigende antal ulovlige strejker. Antallet af tabte arbejdsdage i virksomheder

under Dansk Arbejdsgiverforening beløb sig i 1939 til 1106, i 1940 til 421, i 1941 til 1500, i 1942 steg de til 9195 og i 1943 til 29.549 — augustdagene ikke medregnet. Alene i de første måneder af 1943 gik der således inden for jernindustrien ca. 7000 arbejdsdage tabt. Motiverne til arbejdsnedlæggelserne var primært økonomiske og sociale, men især inden for rustningsindustrien var det ikke vanskeligt at se deres politiske perspektiver. Det illegale DKP agiterede da også kraftigt for strejkevåbnet som et middel til både at forbedre arbejdernes kår og til at skade den tyske krigsførelse, og fra 1943 trådte den politiske motivation kraftigt i forgrunden for at blive helt dominerende i august.

Augustoprøret var ikke totalt, således at jeg har måttet tage afstand fra brugen af det vildledende og politisk inficerede udtryk: folkestrejke. Store dele af befolkningen var passive — hvis de ikke som myndighederne og organisationerne var direkte imod, og hverken København eller Sjælland kom med. Det skete først året efter. Oprørets tyngdepunkt lå i Esbjerg, på Fyn og i Vendsyssel; de store østjyske fjordbyer deltog ikke, og også Midtjylland og Sønderjylland lå upåvirket hen.

I denne udvikling kan det næppe betvivles, at strejken i Odense fik den mest afgørende betydning for udviklingen henimod den 29. august. Da begivenhederne i den fynske metropol samtidig blev den dominerende forudsætning for det videre oprør på øen, herunder for generalstrejkerne i Middelfart og Nyborg, turde et kort resumé derfor være på sin plads:

Bystrejken i Odense, hvor også de handlende og funktionærerne sluttede op, udbrød onsdag den 18. august efter en uges voldsomme gadekampe, hvori også den danske garnisons menige deltog med liv og lyst. Og det var også gadedemonstrationerne, herunder det vilde og hadske opgør med kollaboratørerne, der dominerede strejkebilledet det første par dage, og som efterhånden bragte omkring 600 betjente og en SS-bataljon til Fyn. Strejkens udbrud var ikke organiseret, men arbejdspladserne reagerede umiddelbart på et par særligt brutale tyske overfald om aftenen den 17. august, og selv om det overalt var kommunistiske tillidsmænd, der tog tæten onsdag morgen, var partiledelsen ikke koblet på. Fra begyndelsen holdt kommunisterne sig bevidst i baggrunden for at undgå et brud på enhedsfronten, mens de agiterede kraftigt i klubberne for at presse fagorganisationerne frem. Det var en taktik, der lykkedes i Aalborg og Frederikshavn ugen efter, da spændingen mellem befolkningen og Værnemagten var steget yderligere, og troen på samarbejdspolitikens bærekraft var ved at forsvinde; men i Odense spillede den fallit. Arbejderførerne under DsF's næstformand, Einar Nielsen, var ikke indstillet på kamp, men på forhandling, og frygten for at kommunisterne helt skulle overtage initiativet forcerede dem frem. Således kom det fredag den 20. til et forlig med Værnemagten, hvorunder kommandanten indvilligede i at holde soldaterne kaserneret de følgende dage, imod at arbejdet kom i gang igen. Beslutningen blev sanktioneret af

fagforeningslederne og af byrådet, og strejkens afslutning proklameret over radioen og på løbesedler samme dag. Men den menige arbejder var ikke taget i ed og følte sig bedraget, og på hans modstand brød aftalen sammen lørdag morgen.

Således blev lørdag den 21. august for begge parter en besindelses dag.

Kommunisterne så sig nødsaget til at skifte taktik og greb nu åbent ind i konflikten med nedsættelse af et strejkeudvalg til at føre den fortsatte kamp, mens forhandlerne på deres side hentede ny forstærkning i København og påbegyndte en systematisk bearbejdelse af klubberne med henblik på et nyt forlig. Samtidig afholdt utilfredse arbejdere et protestmøde på Stadion, der fulgtes op søndag af et nyt massemøde som udtryk for borgernes trang til et nationalt fællesskab, der lå på et højere niveau end opløbene og demonstrationerne i gaderne. Men direkte politisk betydning fik stadionmøderne ikke. Dertil var de for kaotiske og uorganiserede. DKP havde ikke kontrol med dem, og de ledende socialdemokrater ønskede ikke at stille til storvask uden for det kontrollérbare forums rammer.

På den anden side virkede begivenhederne om lørdagen som en stærk advarsel mod at isolere sig for kraftigt, og da arbejderførerne for anden gang lagde ud med et forhandlingsresultat, mandag den 23. august, havde de derfor indkaldt Fællesorganisationens repræsentantskab, en forsamling på omkring 500 mand, der var så bred i sin sammensætning, at kommunisterne ikke kunne andet end bøje sig for afstemningens resultat. Dette blev efter en hed debat en sikker sejr for de moderate, hvorefter den kommunistiske byledelse afblæste strejken gennem strejkeudvalget — det blev dets eneste politiske handling — og konfirmerede beslutningen på et stort smedemøde mandag aften, på strejkens sjette dag. Samtidig havde også Arbejdsgiverforeningens næstformand, Hans L. Larsen, fået tøjlet de mange virksomhedsledere, der havde gjort fælles sag med deres arbejdere, og tirsdag den 24. august begyndte arbejdet igen.

Det er på denne baggrund, at strejkerne i Middelfart og Nyborg skal ses. De var de første kystbyer, der blev revet med af begivenhederne i Odense, og de eneste, der sluttede op inden søndag den 22. august. For først den 23. kom Fåborg, Bogen og Kerteminde med, og den 24. Svendborg og Assens på samme tidspunkt som strejkebevægelsen sprang over bælteerne og nåede Fredericia og Korsør. Det er klart, at strejkerne i Middelfart og Nyborg ikke væltede regeringen i København, og at byerne til trods for deres centrale beliggenhed ved bæltovergangene ikke nåede at blive til et virkeligt problem i hovedkvarteret eller på Dagmarhus, hvor interessen fra søndag samlede sig helt om oprøret i Aalborg. Trods alt varede de to strejker kun to dage i alt. Men deres politiske betydning blev denne, at de blev symptomatiske for oprørets ekspansionskraft på et tidspunkt, hvor forhandlingsrunden i Odense endnu ikke havde fået karakter af en pyrrhussejr, og der endnu var håb om at slå protestbevægelsen ned. Dermed blev begivenhederne i Middelfart og

Nyborg helt anderledes integreret i Odensekonflikten, end tilfældet var med de efterfølgende kystbystrejker, der kun blev efterklange. Derfor fik de også et bredere perspektiv, hvilket er dét, der gør en komparation meningsfuld og er hovedårsagen til, at byerne her er behandlet under ét.

Samtidig interesserer kriseforløbet som en bestanddel af oprøret på landsplan, der i sagens natur kun kan efterforskes lokalt. Naturligvis kan det diskuteres, hvor kraftige paralleller, der tør drages mellem revolterne i storbyer som Odense, Aalborg og Århus og småstæder som Middelfart og Nyborg, men denne *case study* vil vise, at hovedtendenserne i konflikt-mønstrene var ens, selv om krisens omfang og intensitet varierede: Det var arbejderne, der bar demonstrationerne frem med et større eller mindre følgeskab af byens borgere, og det skete i en konfrontation med øvrigheden, kommunalpolitikkerne og organisationerne, der søgte at bremse fremstødet, fordi det ikke blot var en trussel imod ro-og-orden politikken, men også var et angreb på deres egen status og positioner.

Da general v. Hanneken under augustkrisen stod bøjet over Danmarkskortet i hovedkvarteret på Nyboder og så strejkerne og urolighederne bryde frem fra Esbjerg i vest over Kolding — Fredericia — Middelfart — Odense — Nyborg — Korsør i øst, var han overbevist om, at der forelå et storstilet forsøg fra modstandsbevægelsens side på at ødelægge den øst-vestgående forbindelseslinje². Men her overvurderede han strejkebevægelsens organisatoriske formåen og det rationelle i dens forløb og spredning. Langt snarere var der tale om, at jernbanelinjerne muliggjorde en tæt og hurtig kommunikation, som beredte jordbunden for handling, så snart det afgørende incitament traf ind. Det gjaldt så åbenbart Middelfart, der på trods af sin beliggenhed fjernest fra Odense dog var den anden kystby, der gik i strejke, og det gjaldt naturligvis i allerhøjeste grad for Nyborg, som kun skiltes fra begivenhederne af en halv times togtørsel, og som gennem hverdagens gøremål og familie- og venskabsforbindelser havde utallige berøringsflader med Odense.

At generalstrejken i Odense var uhyre farlig, fordi den i den letbevægelige auguststemning kunne inspirere til lignende aktioner andetsteds, stod fra begyndelsen myndighederne klart, og krisen var da heller ikke en halv dag gammel, før urolighederne — som det skulle vise sig oftest strejkernes forløbere — bredte sig ud over Fyn.

Det begyndte i landdistrikterne omkring Odense med rudeknusningerne i Stige og Agedrup den 18. august og fortsatte de følgende aftener i Dalum, Næsby, Birkum, Lumby, Lindved, Tarup og Elmelunde, hvor en gartner fik 104 frugttræer hugget om³. Det var også galt i Ringe, Jullerup og Tommerup, hvor der endog blev strejket et par dage fra den 21. august. Generalstrejken i Odense »gav stof til megen snak i Otterup, og de vildeste rygter begyndte at løbe«, fortalte en bonde, som den 20. august fik sin gård

brændt af. »Således forlød det, at der fandtes en »sort liste« over beboerne i Otterup, der skulle have en omgang i lighed med det, der havde fundet sted i Odense, og det blev sagt, at den brandlidte bl. a. var med på listen. Det forlød, at unge mennesker fra Odense var på vej udefter, at de havde været i Stige og Lumby og nu ventedes til Otterup, og alt dette satte gang i snakken, således at de fleste i Otterup i de dage faktisk gik og ventede på, at der skulle ske et eller andet. Ikke mindst byens unge mennesker snakkede.« Om et overfald på Seden Lærningehjem hedder det tilsvarende, at »drengene i den tid var meget ophidsede og absolut ikke tålte provokation af nogen art.«

Naturligvis var det i en storpolitisk sammenhæng helt uden vægt, at en samling arbejdsdrenge og lærlinge inspirerede af bataljerne i Odense fandt sammen i tussmørket på landevejen og gav deres fyraften indhold ved at smadre ruderne hos et par lokale nazister. Men det siger lidt om den personlige kommunikations og den geografiske faktors betydning i udbredelsen af oprøret på landsplan. Det var da også cyklende, fouragerende odenseanere, der som de første allerede onsdag eftermiddag i videre omfang bragte nyheden om generalstrejken og tyskernes skyderi til Nyborg og dermed beredte stemningen for arbejdsnedlæggelsen den 20. august⁴.

Besættelseshverdagen ved bælteerne.

Middelfart og Nyborg var købstæder af omtrent samme størrelse og med samme politiske struktur. Men lillebæltsbyen dominerede m.h.t. maskinkraft og antallet af arbejdere takket være Kabelfabrikkens ca. 700 og Støberiets ca. 100 mand. I Nyborg var det statsfængslet, havnen og DSB, der tegnede billedet, og byen rummede kun én større industrivirksomhed, nemlig Hans L. Larsens Jærnstøberi, med omkring 150 ansatte. Virksomheden havde ikke kendt til strejker i de sidste mange år, og det samme gjaldt i øvrigt også jernindustrien i Middelfart⁵.

Tilsvarende havde heller ikke besættelsen sat sig de dybe spor⁶. Efter Jyllands rømning i november 1942 åbnede Nyborg sine porte for 3. regiment, der sammen med marinesoldaterne fra Slipshavnen tilførte atmosfæren en egen militant patriotisme. Til gengæld var den tyske garnison lille. I Middelfart var forholdene omvendt, for her var der ingen danske soldater, men derimod store tyske forlægninger på hoteller både inden for og uden for byen. Det skabte mange kollaboratører, som fik deres sag for under augustulighederne, men det synes i øvrigt ikke at have præget livet mellem danske og tyske nærværdigt. I hvert fald var episoderne få og ubetydelige⁷. I april 1943 kom Nyborg i oprør over et kæmpeslagsmål på »Turisthotellet« mellem danske og tyske soldater, en sag, der nåede helt op på generalsplanet⁸, men i øvrigt er sikkerhedspoliets journaler også her overvejende præget af havnebyens småbataljer omkring piger og druk⁹.

I forårsmånederne oplevede nyborgenserne tre primitive brandforsøg mod

tyske automobiler og et mislykket attentat imod en kanonstilling på havnen¹⁰; men den virksomste sabotage var den, der foregik i det skjulte med påfyldning af sukker i jernbanevognenes smørekasser og Værnemagts bilmotorer¹¹; den lod sig imidlertid af gode grunde ikke popularisere. Så sent som i juli sluttedes en kontakt fra medlemmer af terrænsportsforeningen til faldskærmsagenten i Odense, Peter Carlsen, men den var endnu i august uden praktisk betydning¹². Ligeledes til Middelfart havde S.O.E. en spinkel forbindelse, men også her uden synlig effekt¹³. Den organiserede modstand var i det hele taget ringe trods byens militærstrategisk vigtige placering ved Lillebæltsbroen, og om nogen sabotage ud over en enkelt kabeloverklipping taler politiets journaler ikke. Derimod var Frit Danmark-gruppen velorganiseret og administrerede hovedbladets trykkeri for Fyn og Sønderjylland — hvor kammeraterne i Nyborg var slet og ret distribueringscentral fra Odense¹⁴.

Derimod spillede kommunister ingen større rolle og havde svært ved at gøre sig gældende blandt de socialdemokratiske arbejdere på Kæbelfabrikken¹⁵. Anderledes i Nyborg, hvor afdelingen var den næststørste på Fyn og af distriktslederen Holger Vivike anslået til ca. 15 mand efter frafaldet og udrensningerne i 1941¹⁶. Det var kommunisterne, der stod bag forårets sabotagehandlinger, og de udfoldede også en stærk politisk agitation¹⁷. Ved kommunevalget i maj 1943 fik en arbejdsmandsliste således to mandater i byrådet.

Strejken i Nyborg.

De to første augustugers almindelige stemningsopladning på Fyn havde også givet sig udslag i Nyborg¹⁸ — hvorimod den ikke er registreret i Middelfart — men det var først den odenseanske generalstrejke, som satte begivenhederne i skred.

Allerede om formiddagen den 18. august indfandt den tyske kommandant, major Mohr, sig hos politimester Harhorn og adviserede ham om, hvad befolkningen havde at vente, såfremt politiet ikke magtede at opretholde ro og orden¹⁹; men truslen om tysk ordenshåndhævelse kunne ikke forhindre 3. regiments menige og de danske marinesoldater i at møde mandsstærke op i gaderne samme aften for at give tyskerne en omgang klø. Større held havde de nu ikke med sig, for »først efter en lang og ihærdig søgen fandt vi tre tyskere« — som det hedder i en senere beretning¹⁰ — og inden noget alvorligere var hændt, lagde et par officerer sig imellem og beordrede soldaterne hjem; også marinerne blev pebet tilbage til bådene²¹. Men det betød kun, at urocentret nu blev forlagt til havnen, hvor mængden demonstrerede foran de danske krigsskibe og råbte hurra for soldaterne. Politiet måtte ty til kniplerne, og folk blev drevet op i byen igen, hvor en enkelt nazist fik slået ruden ind. Opløbene kastede også med sten efter de tyske soldater, og en officer blev ramt i maven, hvilket foranledigede

pladskommandanten til over for politimesteren at erklære, at stenkast for fremtiden ville blive besvaret med skarpt.

Dette meddeltes befolkningen i en politibekendtgørelse næste dag, den 19. august²².

Efter krav fra general v. Hanneken blev de danske soldater holdt inde på kasernen næste aften²³, uden at dette dog forhindrede nye uroligheder, hvor unge mennesker turnerede i gaderne og knuste ruder hos fire nazistiske handlende²⁴. Betjentene var nervøse og slog efter manges mening unødvendigt hårdt ind på folk²⁵. Blandt de uheldige, der i aften timerne fik kniplerne at smage, var også to tillidsmænd fra Jærnstøberiet, som havde fulgt i kølvandet på rudeknuseroptoget og nu pludselig så sig revet over ende af en politipatrulje. I protest besluttede de at få de andre tillidsmænd med på en arbejdsstandsning næste morgen²⁶, og kort efter arbejdets begyndelse fredag den 20. august gik støberiarbejderne hjem²⁷. De fulgtes i dagens løb af mange andre virksomheder, men strejken var ikke total, og butikkerne lukkede ikke²⁸.

Tør vi gå ud fra, at vi med isoleringen af de to tillidsmænds initiativ står over for det afgørende skub bag arbejdsnedlæggelserne om fredagen, ligger det klart, at strejkens udløsende kraft var politibrutaliteten, mens forholdet til tyskerne kom i anden række — ikke underligt, da man leder forgæves efter tyske provokationer aftenene i forvejen²⁹.

Direktøren for Jærnstøberiet fastslog da også i en indberetning til København, at årsagen måtte søges dels i politiets optræden, dels i sympati med de strejkende i Odense³⁰.

Derfor var ro og orden også vigtigste punkt på det udvidede byrådsmøde, som indkaldtes om eftermiddagen den 20. august for at søge at nå frem til en afblæsning af strejken³¹. Der var kold luft omkring politimesteren, og han måtte tage imod drøje hug fra arbejderside³². Formanden for Fællesorganisationen, O. D. Johansen, forelagde et opråb, der henstillede til borgerne om at genoptage arbejdet lørdag morgen mod at politiet til gengæld »optræder human, roligt og værdigt over for byens befolkning«. Først som andet punkt fulgte et krav om, at de tyske patruljer blev fjernet fra gaderne, og at vagtposterne indskrænkedes til det normale; og der sluttedes med en passus om, at man beklager de »enkelte betjentes optræden under de sidste afteners begivenheder«. Harhorn var naturligvis meget brøstholden over denne offentligt proklamerede næse og søgte at klare sagen med en undskyldning, men han kom i strid modvind, og formanden for arbejdsmændene bed ham af med en bemærkning om, at man ikke var indstillet på forhandling; det drejede sig om et ultimatum! Den konservative viceborgmester, der i den socialdemokratiske borgmesters fravær ledede mødet, var ikke enig: Når politimesteren gav en undskyldning, kunne han ikke se nytten af at sætte politiet i gabestokken. Det havde vanskeligheder nok i forvejen, og det, der var sket på gaderne, var de rene bølleoptyger —

»og så må der vanke klø!«³³ O. D. Johansen tog afstand: Det, der var hændt, var ikke bøllestreger, for »vi optræder som gode danske mænd, [og] vi finder os ikke i overgreb fra anden side«. Alligevel gik han med til at moderere opråbet. Det kom til at lyde:

»Forretningsudvalget for De samvirkende Fagforeninger i Nyborg og repræsentanter for interesserede organisationer har på et møde i eftermiddag vedtaget at henstille at ro og orden opretholdes i Nyborg, at det nedlagte arbejde genoptages i morgen lørdag fra normal arbejdstids begyndelse på betingelse af, at politiet optræder humant, roligt og værdigt over for byens befolkning, og at uheldige episoder ikke gentages, samt at de tyske patruljer skal fjernes fra gaderne, og at de tyske vagtposter indskrænkes til de oprindelige steder.«

Med denne hurdle overvundet, resterede der kun at få pladskommandantens godkendelse, og efter en lang og træls diskussion om det rimelige i, at de strejkende arbejdere blev repræsenteret i forhandlingsudvalget, drog Harhorn, viceborgmesteren og O. D. Johansen til kasernen.

Allerede om formiddagen havde politimesteren haft en samtale med major Mohr, der tog situationen meget roligt, men erklærede, at han nu så sig nødsaget til at opstille vagtposter på de særligt truede steder. Senere fik han imidlertid til stor lettelse for de danske myndigheder kontraordre fra København, og nu erklærede han over for forhandlingsdelegationen, at hans direktiver lød på kun at skride ind i yderste nødstilfælde og i øvrigt overlade ordenstjenesten til politiet³⁴. Opråbet godkendte han blankt. Men forliget overlevede ikke den 20. august.

Om aftenen oplevede Nyborg igen rudeknusninger og en veritabel storm på politistationen. Som følge heraf lod kommandanten politimesteren vide, at såfremt roen ikke var genoprettet i løbet af en time, anså han forudsætningerne for aftalen for bortfaldet, og da der senere blev demonstreret foran Værnemagtens kvartér, blev den tyske vagt råbt i gevær, og soldaterne kom igen på gaden³⁵.

Lørdag morgen den 21. august var arbejderne atter mødt på støberiet, men da der forelå meddelelse om, at de odenseanske kammerater fortsatte strejken trods fredagens opråb, var der betydelig usikkerhed især blandt arbejdsmændene og formerne³⁶. En afstemning gav dog et lille flertal for at påbegynde arbejdet.

I mellemtiden udspillede der sig en lille episode på torvet, hvor en tysker med pistol tiltvang sig et parti æbler, som den handlende hævdede allerede var solgt³⁷. Det kan ikke i dag afgøres, om hændelsen kun var et godt argument i de strejkendes agitation, således som det er set med lignende sammenstød i Esbjerg og Odense, eller om »Æblerovet« virkelig bør placeres som den egentlige udløser af lørdagens begivenheder. Men i hvert fald

ophidsede episoden gemytterne voldsomt. At tyskerne, der til daglig kunne købe lige så meget og lige så dyrt, de ville, for danske penge, nu var gået over til åbent røveri, mens arbejderne måtte slide og slæbe for det daglige brød, følte simpelt hen for groft! I hvert fald gik arbejdsmændene, der var forbitrede over, at Fællesorganisationen havde afblæst strejken, og ønskede den fortsat, nu i aktion³⁸.

Oprørsbevægelsens centrum var denne dag havnen, hvorfra parolerne blev båret ud over byen og også rev Jærnstøberiet med. Butikkerne lukkede mere eller mindre frivilligt, og de torvehandlende fik besked på at pakke sammen og forføje sig ud af byen; banker og sparekasser samt de offentlige kontorer fulgte trop. Generalstrejken var en kendsgerning³⁹.

Begivenhederne om lørdagen ændrede situationsbilledet i Nyborg radikalt.

Fredagsstrejken var blevet iværksat af de socialdemokratiske tillidsmænd, og den var blevet ført til sejr af Fællesorganisationens forretningsudvalg. Men generalstrejken om lørdagen var den menige arbejders værk og udtryk for den stigende mistillid til de faglige lederes evne og vilje til at fortsætte kampen. Som i Odense var kløften mellem arbejderne og deres førere nu åbenbar, og i løbet af formiddagen den 21. august valgte en stor forsamling på havnen væsentligst bestående af arbejdsmænd et strejkeudvalg på tre medlemmer, hvoraf den ene var organiseret kommunist og placeret i partiets indercirkel; alle var de tilknyttet Dansk Arbejdsmandsforbund. De havde forsøgt at få bestyrelsen til at lede strejken, men den havde sagt fra, og nu tog man selv affære⁴⁰.

Fællesorganisationens modtræk var indkaldelse af et tillidsmandsmøde på Christianslund Badehotel næste dag, søndag⁴¹.

Tremandsudvalgets første handling var at sætte sig i forbindelse med 3. regiments chef, oberst Wøhlk, for at han skulle sætte sin autoritet som dansk militær bag arbejdernes protest. Det var ingen heldig taktik, for obersten var af naturen ingen oprører og kunne naturligvis i kraft af sin stilling ikke gå ud over mæglerens rolle. Men arbejderne betragtede åbenbart garnisonen som den eneste modvægt, der i den givne situation kunne stilles på benene over for Værnemagten, nu da byens råd og politiet og også fagforeningerne havde svigtet⁴². Wøhlk satte sig straks i forbindelse med politimesteren, og sammen med et af strejkeudvalgets medlemmer havde de tre nu en timelang samtale med den tyske næstkommanderende, der erklærede sig villig til at holde sine folk kasereret indtil den 24. august og indskrænke patruljeringen til et minimum⁴³.

Om aftenen arrangerede udvalget et møde i Birkehovedskolens gård, hvor omkring 800 mennesker var kommet til stede. Både Harhorn og Wøhlk holdt taler og manede til ro og besindighed, og det ser ud til, at de moderate i det store og hele dominerede forsamlingen⁴⁴. Om nogen odenseansk »stadionstemning« var der bestemt ikke tale.

En time efter mødets afslutning brød Værnemagten sine løfter, men

måske med større grund end politiet ville være ved eller havde klarhed over. De tyske patruljer dukkede atter op i gaderne, og der blev forøvet overfald på civile⁴⁵. Det var det første alvorlige tyske fremstød under hele krisen, og det skabte stor ophidselse i byen. Årsagen lå sandsynligvis i kommandantens fravær, for den næstkommanderende tog ifølge Mohr »ret hårdt på det« og var nervøs og ubehersket⁴⁶. Tilbage i kvarteret lovede majoren søndag formiddag at ville stå ved den trufne aftale — dog stadigvæk betinget af, at roen ikke blev brudt.

Søndag den 22. august kl. 10 afholdtes det annoncerede tillidsmandsmøde på badehotellet⁴⁷. Det er svært at lodde stemningen på grundlag af det barberede referat i Fællesorganisationens forhandlingsprotokol, men ifølge sekretæren gav mange »formanden medhold i de betragtninger, der var fremsat, og påviste, at det var uansvarlige folk, der rejste hele bevægelsen«. Den socialdemokratiske folketingsmand Svend Horn fastslog, at det igen var kommunisterne, der var på spil, og det blev stærkt kritiseret, at politimesteren og Wøhlk var gået i forhandling med tremandsudvalget. Mødet bemyndigede forretningsudvalget til at optage kontakt med Værnemagten via Harhorn og obersten⁴⁸, som blev belært om, at han havde at holde sig til organisationerne, og nu fandt det opportunt at skubbe strejkeudvalget til side. Derpå drog den nye forhandlingsdelegation med folketingsmanden i spidsen til pladskommandanten.

Igen lovede Mohr at inddrage patruljerne og indskrænke vagtposterne til det normale imod en dansk garanti for sikkerheden, og kl. 18 kunne forretningsudvalget publicere en løbeseddel, der — støttet af formændene for Arbejdsgiver- og Handelsstandsforeningen — opfordrede til at genoptage arbejdet mandag den 23. august⁴⁹.

Om aftenen var der hårklipninger af enkelte piger på åben gade⁵⁰.

Samtidig forsøgte strejkeudvalget med et sidste desperat træk at bryde sin isolation og erklærede over for politiet, at såfremt myndighederne ville holde Fællesorganisationerne udenfor, skulle udvalget nok sørge for ro og orden⁵¹. Men de tre mand var nu helt agterudsejlet, og mandag morgen begyndte arbejdet overalt igen. Alligevel var der i den elfte time stærk aktivitet for at stikke organisationerne en kæp i hjulet. Det hedder således i en samtidig rapport fra Jærnstøberiets direktør: »Kommunisterne arbejder på at få strejken til at fortsætte, bl. a. går de rundt ved butikkerne og kræver dem lukket inden kl. 10. Politimesteren meddeler, at han har 25 mand parat til at slå urostifterne ned.«⁵² Men kl. 13.30 gik også Jærnstøberiet i gang, og samtidig åbnede de sidste butikker på havnen.

Dermed var generalstrejken slut.

Den fik den 24. august en sidste hilsen i »Nyborg Socialdemokrat«: »En stemning . . . kan vokse hurtigt, og inden man ser sig om, har den taget magten fra al omtanke og fornuft. Man er bare med i stemningen, lader sig føre af den som i en bølge, forstumlet af bruset, viljeløs. Her er den store

fare. Vi danske er til daglig rolige mennesker, der vel kan begejstres eller oprøres, men omtanken sætter sine grænser, vi ønsker at lade den nøgterne forstand være med. Er man først slugt af stemningsbølgen, forsvinder endog ønsket om at ræsonnere. Det er bydende nødvendigt at sige dette og forstå dette nu.»

Endnu om aftenen forefaldt en enkelt episode, og den 25. endnu én. Men krisen havde opbrugt sin kraft⁵³.

Strejken i Middelfart.

Et karakteristisk træk ved strejken i Middelfart er den vildskab, der introducerede den — uden at vi i øvrigt af politimaterialet kan se, at der har været tale om en egentlig opvarmningsperiode forud.

De første arbejdsnedlæggelser begyndte fredag den 20. august, da to autoværksteder med reparationer for Værnemagten gik i sympatistrejke og forsøgte at få Kabelfabrikken og Jærnstøberiet med ud. Ingen blandt den halve snes initiativtagere synes at have været kommunister eller at have haft egentlige partikontakter⁵⁴. Aktionen strandede imidlertid på tillidsmændenes modstand, og dagen forløb nogenlunde normalt omend ikke roligere, end at kommandanten sendte bevæbnede patruljer på gaden⁵⁵.

Om aftenen brød store optøjer ud i byen med rudeknusninger 8 forskellige steder og klipninger og raseringer af fire lejligheder⁵⁶. Stemningen var betydeligt hedere end i Nyborg, og da en mængde på 20—30 unge kastede sten imod Heeres-Kraft-Parks kontorer i Østergade, affyrede en af soldaterne et skud og ramte en 19-årig arbejdsdreng fra Kabelfabrikken dødeligt i underlivet⁵⁷.

Lørdag morgen den 21. august forlod såvel Kabelfabrikkens som Støberiets arbejdere virksomhederne i protest, og de trak hurtigt hele byen med ud i generalstrejke⁵⁸. Dog berørtes postgangen ikke⁵⁹. Butikslukningen blev organiseret af den kommunistiske byleder Skræppenborg Nielsen, der ved 9.30-tiden tilfældigt blev sat ind i situationen af en samling støberiarbejdere på torvet. Lukningen foregik i det store og hele uden mukken⁶⁰.

Et særkende ved Middelfartstrejken var de faglige lederes magtposition i byen. Uanfægtet af byråd og erhvervsorganisationer kunne de krisen igennem hævde synspunktet, at strejken var et arbejderanliggende, som ikke vedkom de »borgerlige«, og i forholdet til kommunisterne og den øvrige arbejderopposition forstod de med stor dygtighed at opretholde deres forhandlingsmonopol. Modsat Nyborg dukkede der intet konkurrerende strejkeudvalg op; tværtimod tog Fællesorganisationens forretningsudvalg fra første øjeblik tæten og forhandlede sig i løbet af lørdag eftermiddag gennem politimesteren til rette med Værnemagten, der gav tilsagn om, at såvel de udsatte vagtposter som de væbnede patruljer ville blive inddraget og ordenshåndhævelsen overladt til det danske politi⁶¹. Resultatet kunne endnu

samme aften kl. 19.30 udsendes som flyveblad tillige med en opfordring til at gå i arbejde igen mandag den 23. august om morgenen⁶².

Begivenhedsforløbet om lørdagen i Nyborg havde vist, at et tilfredsstillende forhandlingsresultat ikke nødvendigvis var i stand til at bryde strejkebevægelsen, såfremt stemningsniveauet var tilstrækkeligt højt. De samme erfaringer skulle socialdemokraterne gøre i Middelfart, for heller ikke her fulgte man opfordringen til at slutte, og arbejdet blev ikke genoptaget mandag den 23.

En af årsagerne var de voldsomme optøjer i weekendens løb, som vi skal helt til Odense for at finde magen til. Deres baggrund var bl. a. meddelelsen om den livsfarligt sårede kabelarbejders død søndag morgen og arrestationen af en rudeknuser samme dag, hvilket var meget nær ved at føre til en storm på politistationen. Men ellers var det fortsat de lokale nazister og tyskerpiger, der holdt for; alene om lørdagen skal 15 kvinder være blevet klippet, og inden mandag blev der knust ruder mindst 14 forskellige steder i byen. Der var også sammenstød med tyske soldater, uden at disse var af alvorligere karakter; nogen anmeldelse foreligger i hvert fald ikke⁶³. Søndag aften udstedte politimesteren udgangsforbud efter kl. 21 for alle unge under 18 år⁶⁴, men nogen synlig virkning fik det ikke, og da arbejderne mødte på virksomhederne mandag morgen, var der stærke kræfter i gang for at fortsætte strejken. Støberiarbejderne gik hjem allerede ved 7—8-tiden, Kabelfabrikken derimod noget senere, efter at det i første omgang var lykkedes tillidsmændene at slå uroen ned⁶⁵.

Et afgørende moment blev her kravet om et arbejdermøde på Stadion, som aktivisterne havde formuleret i morgentimerne, og som nu slog igennem overalt i byen. Stadionmødet afholdtes kl. 10.30. Det var utvivlsomt inspireret af søndagsmødet i Odense, men hvad det i øvrigt skulle bruges til — bortset fra at det havde demonstreret sin nytte under morgens agitation og dermed forhalet arbejdets genoptagelse med én dag — har tilsyneladende ikke stået arrangørerne klart. I hvert fald afslørede de ingen evner til at organisere den fortsatte kamp. Da det derfor ifølge Fællesorganisationens sekretær ikke så ud til, at mødets indkaldere ville sige noget, vendte den socialdemokratiske borgmester, Chr. Hansen, og Fællesorganisationens formand hurtigt mødet til et instrument for deres egen politik, og forsamlingen vedtog med stort flertal at genoptage arbejdet næste dag⁶⁶. Morgentimernes nederlag var således forbavsende hurtigt blevet vendt til en sejr.

Resultatet blev sammen med en stadfæstelse af forliget med Værnemagten ved 12-tiden indtelefoneret af Middelfartpolitiet til stationen i Odense. — Det kunne gøre et godt indtryk på de arbejdsuvillige dér⁶⁷.

Sammenfatning og komparation.

Arbejdsnedlæggelserne i bælthbyerne var betinget af situationen og

stemningen i Odense. Det var den, der bragte Nyborggarnisonen på gaden onsdag aften, det var den, der gødede jorden for begivenhederne fredag morgen, selv om den direkte anledning var en anden, og det var den, man tog bestik af lørdag morgen, da det var uklart, hvorvidt strejken burde fortsætte. Det var også den, der åbnede for arbejdsstandsningerne i Middelfart om fredagen, og som de strejkende igen tog pejling af mandag morgen, da de forsøgte — og i Middelfart med held — at fortsætte kampen i solidaritet med kammeraterne i Odense. Men det er også karakteristisk for Middelfart og Nyborg, at kommunikationen med Odense ikke var ensidig. Således gjorde det et stort indtryk i Odense, at man i hvert fald på papiret havde tvunget tyskerne væk fra gaderne i Nyborg, og det hed sig direkte på et af borgmestermøderne om søndagen: at Nyborg havde vist vejen. Det var det konservative byrådsmedlem Erik Scheibel, der kunne bringe nyheden fra sin gamle officerskammerat, Wøhlk, og Hans L. Larsen, der også mente sig vel informeret lokalt og angreb Scheibel, måtte senere give ham ret⁶⁸. Tilsvarende lød tonerne fra kommunisternes illegale »Trods Alt«, der kommenterede lørdagens begivenheder med en bemærkning om, at dette »måtte være en manende appel til os om at føre vor kamp til sejr«. Også strejken i Middelfart smittede af på stemningen i Odense, hvor en anden af de oppositionelle, redaktør Quist fra »Fyns Tidende«, lørdag aften den 21. sendte forhandlingsresultatet til borgmesteren med en udtalelse om, at »man i Middelfart er inde på det helt rigtige«⁶⁹. Eksemplerne turde være legio.

Konfliktmønstrene i Odense og Nyborg og Middelfart har naturligvis mange lighedspunkter: opvarmningen gennem slagsmål i gaderne — for de to byers vedkommende med deltagelse af danske soldater — og den deraf følgende modsætning til politiet; ungdommens fremtrædende rolle i urobilledet⁷⁰; strejkens tyngdepunkt i arbejderklassen og dens i øvrigt brede tilslutning fra alle erhvervsgrupper; modsætningen mellem den menige arbejder og hans fagforeningsledelse udkrystalliseret i strejkeudvalgene i Odense og Nyborg, og byens myndigheder som strejkefrontens modstandere og bekæmpere. I stadionmøderne og i forsamlingerne på havnen og i Birkehovedskolens gård finder vi det samme behov som i Odense for en kollektiv national tilkendegivelse ud over demonstrationerne i gaderne; vi ser de samme krav fremsat over for tyskerne, og vi ser de samme vanskeligheder med at få dem realiseret.

Men inden for disse grundlæggende rammer er der også betydelige forskelle. Især springer det naturligvis i øjnene, at vi med Nyborg og Middelfart har at gøre med små provinsbyer på under ti tusind sjæle, hvor problemerne måske ikke så mindre ud, men hvor stemningsbølgenes gennemslagskraft var ringere og positionerne knapt så markerede som i storstaden Odense. Men også mellem Nyborg og Middelfart var der en klar forskel i feberkurven. Således varede bystrejken i Middelfart én dag længere, og den blev gennemført i en langt hidsigere og mere lidenskabelig

atmosfære, velsagtens fordi den afgørende provokation var større og virkede med en forlænget effekt, og fordi de tyske soldater var flere. Derfor blev også kollaboratørerne flere og opgøret imod dem til et af de voldsomste på Fyn.

Meget tyder på, at udspillet i Middelfarts gader helt har ligget på dansk side. Således finder vi i materialet kun ét eksempel på en tysk provokation⁷¹, hvilket harmonerer godt med kommandantens forhandlingsvilje og den hurtighed, hvormed han trak patruljerne og vagtposterne hjem⁷². Tilsvarende var også pladskommandanten i Nyborg en rolig og fornuftig mand, der forstod at styre sine folk. Mohr kunne nok rasle med sabelen, men det blev ved truslerne, og de eneste tyske overfald forekom, da han var væk. Værnemagten forholdt sig i det store og hele så korrekt, som man kan forvente af en okkupationsmagt under en politisk krise. De brud på aftalen, der fandt sted, kunne kommandanten med god grund motivere i politiets svigten, og bortset fra episoderne lørdag aften ses de ikke i noget tilfælde at have givet anledning til forulempelser eller skud. Heller ikke fra København satte man sagen på spidsen og forbød om fredagen Mohr at sætte vagtposter ud. Ordensudøvelsen var det danske politis, og kun i yderste nødstilfælde skulle Værnemagten gribe ind. Således lagde ingen tysk prestige hægen sig hindrende i vejen for et forlig, således som det havde været tilfældet i Odense. Dét, det gjaldt om, var først og fremmest at få tingene i lave igen.

Dog skal det fremhæves, at denne moderation ikke kunne forhindre, at en tysk soldat på gaden i sig selv var en provokation og et løftebrud, uanset om episoderne ikke udgik fra ham. For stemningen blandt folk var ikke til kølig observation og gav kun ringe råderum for nuancer.

Alligevel er det åbenbart, at det var sværere at opbygge en stemning imod Værnemagten i Nyborg end i Odense, og man forstår da, med hvilken begejstring aktivisterne har grebet torveepisoden lørdag morgen! Hvilket igen fremkalder det spørgsmål, om »Æblerovet« var mere end en tilfældighed, nemlig om der var tale om en organiseret provokation? Eller i et bredere perspektiv: indicerer urolighederne i Nyborg fredag og i Middelfart søndag med deres klare politiske funktion et organisatorisk sammenfald, evt. en snævrere samvirken mellem spydspidserne på gaderne og dem på arbejdspladserne?

Desværre tillader materialet ingen slutninger herom. For nok ved vi fra arrestationslisterne, at rudeknuserne og klipperne overvejende var arbejderungdom, men deres bagmænd, om de havde nogle, afslører sig ikke⁷³. Måske tør man kun med erfaringerne fra andre byer advare imod at lægge en alt for langsigtet plan ind i opløbenes mekanisk og forløb.

De lavere temperaturer i Nyborg og Middelfart sammenlignet med Odense betød også, at behovet for solidaritet blandt de strejkende ikke føltes så livsnødvendigt. Bevægelsen forløb trægere i bæltbyerne, og forretningerne lukkede — synes det — med mindre entusiasme og under et

større pres, end tilfældet havde været i Odense. I det hele taget ser det ud til, at den borgerlige sektor gjorde sig langt svagere gældende; man gled passivt med. Derfor var standpunkterne heller ikke så hvasse; man kendte hinanden for godt og kunne tage smidigere på tingene. Typisk er det således, at mens arbejderførerne i Odense kritiserede politiet for ikke at gå hårdt nok til uromagerne, lød kritikken i Nyborg, at politiet var for brutalt.

Men naturligvis spillede det også her en rolle, at næstformanden i Arbejdernes Fællesorganisation og formanden for arbejdsmændene var »rød« socialdemokrat og i det skjulte sympatiserede med de strejkende⁷⁴. Gennem ham var kommunikationen med havnearbejderne, strejkens kadrer, intim, og forhandlerne løb ikke den risiko for at isolere sig, som tilfældet havde været med strejkeudvalget i Odense. Og alligevel betød det ikke, at kampen mellem fagforeningslederne og udvalget blev mindre indædt. Tværtimod syntes faren i Nyborg umiddelbart større, fordi forretningsudvalgets faktiske magtstilling i byen var mindre end i Odense. Det gjaldt over for byrådet, hvor man først efter lang debat opnåede at blive repræsenteret i den delegation, som om fredagen drog til Mohr, og det gjaldt over for arbejderoppositionen, hvor det lykkedes de tre mand at fortrænge Fællesorganisationen fra forhandlingsbordet og blive parthavere i den vigtige aftale med tyskerne lørdag eftermiddag — et spil, der naturligvis var betinget af, at politimesteren og garnisonskommandanten ikke følte sig bundet af at gå kommandovejen. Enestående i den fynske strejkebevægelses historie blev Wøhlks indkobling i forhandlingsmekanismen, et lige så klart udtryk for mistilliden til politiet som for den respekt, der omgav de danske soldater.

Heroverfor gav den interne spænding i Middelfart sig et mindre stærkt udtryk p.g.a. fagforeningsledernes og Socialdemokratiets stærke stilling. Således kunne den socialdemokratiske borgmester benytte et ordinært indkaldt byrådsmøde til at opfordre borgerne til ro og resignation⁷⁵. Men hverken nu eller senere fandt han det i øvrigt opportunt at høre rådets mening. Konflikten var først og fremmest et arbejderanliggende, og Fællesorganisationen havde i så henseende det ubestridte forhandlingsmonopol, som hverken de lokale arbejdsgivere eller arbejderoppositionen formåede at anfægte. De strejkende kunne nok udnytte stemningen mandag morgen til at trumfe en fortsættelse af kampen igennem, men de formåede ikke at organisere dens videre forløb eller at opstille et brugbart politisk alternativ.

Om nogen selvstændig kommunistisk linje under de to strejker er det svært at tale, dertil var de for korte.

I Middelfart var de organiserede kommunister vel for få og for ubetydelige til at kunne gøre sig gældende, selv om enkelte af dem skimtes bag butikslukningen og bag stadionmødet. At kommunistiske arbejdere var blandt de ledende under lørdagens begivenheder i Nyborg, at de havde et fast greb om strejkeudvalget, og at de arbejdede for at tvinge sympatistrej-

ken igennem om mandagen, tegner ikke overraskende hovedlinjer her; men derudover ved vi ikke meget, og den indsats, der fra visse sider tillægges kommunisterne under urolighederne i gaderne, er vi ude af stand til at verificere⁷⁶. Også billedet af kontakterne til hovedledelsen i Odense tegner sig svagt, selv om reportagerne i »Trods Alt« må indicere, at der har været forbindelse. Men oplysningernes mangelfulde og misvisende karakter dementerer på det eftertrykkeligste, at denne skulle have været særlig intim⁷⁷.

Fra kommunistisk hold hedder det i dag i Odense, at man forsøgte at få oprøret til at brede sig bl. a. ved at sende kurérer med »Trods Alt« til både Middelfart og Nyborg⁷⁸. Men her vil man ikke kendes ved en sådan kontakt⁷⁹, og det hed direkte i Storebæltsbyen om en gammel kommunist, at »Edmund er s'gu aggressiv nok til at lave al den ballade, der skal laves her i Nyborg, uden direktiver fra Odense!« Man noterer sig, at lokalpatriotismen også trives inden for DKP, men at det formentlig for begge parter gælder, at udsagnene ikke indeholder egentlige erindringsreminiscenser, men alene spekulationer af i dag. Så er det mere oplysende for kommunikationsvanskelighederne, at da Fællesorganisationen om lørdagen forsøgte at mane de strejkende til ro under henvisning til, at arbejdet allerede var genoptaget i Odense, fandt det kommunistiske strejkeudvalgsmedlem ingen anden udvej end at springe på sin cykel for om muligt at få sagen bekræftet i Odense! Han husker scenen krystalklart, for missionen brød sammen efter et par kilometer p.g.a. punktering!⁸⁰

Der findes i dokumentmaterialet udsagn om udenbys infiltration både i Middelfart og Nyborg. Således rekvirerede Harhorn fredag aften assistance fra Odense, fordi en flok urostiftere skulle være på til byen, og lørdag morgen mente han at kunne konstatere, at der blandt de folk, der truede butikkerne til at lukke, var en del udenbys elementer⁸¹. Så sent som mandag den 23. august, da arbejdet atter var genoptaget, blev politiet i Odense kaldt ud på hovedvejen, fordi 50 mand, »formentlig kommunister«, skulle være på vej til Nyborg⁸². De 50 kom naturligvis aldrig, men det ser ud til, at fornemmelsen af, at der var fremmede i byen, har været almindeligt udbredt blandt borgerne⁸³. Og i hvert fald gav mystikken anledning til foranstaltninger i København⁸⁴. Formentlig har der dog været tale om rygter, således som det også må være tilfældet med en enkelt »James Bond-episode« i Middelfart⁸⁵. Men nogen klaring over spørgsmålet kan der ikke skabes, dertil ligger også faren for en *e silentio*-slutning for nær. Kun kan vi konstatere, at det ikke er nødvendigt at gå til provokatør-teorien for at lokalisere strejkens udbrud. Det kan fuldt ud forklares lokalt.

Og det var vel dét, man for sent indså på Christiansborg: at protestbevægelsen ikke kun var »lyssky og uansvarlige kræfter«, hvis mål var »helt modsat dansk arbejderbevægelse« (»Middelfart Venstreblad« den 27.

august), men at oprørets basis strakte sig langt ud over de revolutionæres rækker og helt ind i forhandlingspolitikernes kredse.

Kaster vi sluttelig et kort blik tilbage over kriserne i de to byer, forbløffes man over ensartetheden i deres forløb og struktur. Begge steder skyldtes den afgørende spændingstilvækst bystrejken i Odense, men i begge tilfælde var denne i sig selv ikke nok til at udløse konflikten, jfr. partialstrejken i Middelfart om fredagen. Hertil behøvedes en konkretisering af modsætningsforholdet i form af en lokal provokation, og denne blev i begge byer udløst af urolighederne i gaderne. Begge steder fik krisernes gennembrud således en klart voldelig karakter, med politiet og kollaboratorerne som syndebugke, formentlig som en art afledningsmanøvre over for den urørlige Værnemagt, og konflikten igennem blev volden protestens andet hovedtema. Tyskernes reaktionsmønster var i begge byer præget af moderation, og også danske myndigheder og organisationer optrådte med en smidighed, der kontrasterede stærkt imod taktikken i Odense. Stærkest viste den sociale kontrol sig i Middelfart, mens man i Nyborg stod svagere og måtte se sig underløbet fra både højre og venstre — uden at det er muligt at fastslå, hvorvidt denne, den mest markante, forskel på kriseforløbet i de to byer skyldtes øjeblikkelige forhold eller havde sin årsag i langt mere grundlæggende magtstrukturer. Men klart tegnede der sig både i Middelfart og Nyborg den tendens, der skulle få gyldighed på landsplan, nemlig at selv der, hvor lederne identificerede sig med strejkens program, var deres målsætning en helt anden end oppositionens. For den ville kampen, hvor de ville forhandlingen og forliget.

Fremstillingen er baseret på en større undersøgelse over forspillet til den 29. august 1943, som jeg har foretaget i min egenskab af medarbejder ved Udgiverselskabet for Danmarks Nyeste Historie, Niels Juelsgade 11, København K. Til Udgiverselskabets besættelsesforskning er der ydet bevillinger fra undervisningsministeriet, ministeriet for kulturelle anliggender og Carlsberg-fonden, og desuden er der ved kgl. resolution af 9. juni 1961 givet D.N.H.'s medarbejdere adgang til statens arkiver. Afhandlingen står i gæld til D.N.H. og til de nævnte myndigheder og institutioner samt til Københavns Universitet, som gennem et kandidatstipendium har muliggjort det fortsatte arbejde, efter den oprindelige bevillingsperiode var løbet ud.

Under materialeindsamlingen har jeg været på kortere ophold i Nyborg og Middelfart i februar, marts og juni 1965 for at gennemgå byens og organisationernes arkiver og for at samtale med augustdagenes hovedaktører. For så vidt disse samtaler er benyttet direkte i afhandlingen, er de citeret i det følgende med navn + samt. Stillingsbetegnelserne er overalt de daværende. De samtaler eller øvrige henvendelser, der er foretaget med henblik på en almindelig orientering i lokaliteten, er ikke medtaget i kildelisten, men de har haft stor betydning som en indføring i byernes miljø. For den interesse og imødekommenhed, som man både fra privat og offentlig side har vist mig under feltarbejdet i byerne, takker jeg varmt. Uden denne støtte var afhandlingen aldrig kommet i stand.

A. Samtidigt, utrykt materiale:

Rigsarkivet, København

1. Arkivet for statsadvokaten for særlige anliggender (fork. A.S.).
2. Justitsministeriets arkiv, 3. eksp.ktr., j.nr. 1943-2430 (fork. JU).
3. Hærens arkiv. Der er benyttet akter fra 3. RGT, 6. og 20. BT; hertil den vigtige gruppe »Besættelsestiden III« med tillæg: »Urolighederne på Fyn mellem Værnemagten og de danske soldater« (fork. Hærens arkiv).
4. Den tyske Værnemagts arkiver. Særlig værdifuld er her efterretningsofficeren v. Heydebrecks nøjtskalender med de daglige telefonmeldinger fra kommandanterne i provinsen. Filmspole 11, optagelsesnummer 13720 ff. (Tysk arkivbetegnelse Bh. Dänemark 75007/85). (Fork. Heydebreck + optag.nr.)

Nyborg byrådsarkiv

J.nr. 859/20 (fork. byrådsarkivet).

Svendborg amtsarkiv

J.nr. 1943-F-22 (fork. Sv. amt).

Odense, Middelfart, Nyborg, Kerteminde og Bogense politimesterarkiver

Ordens- og kriminalpolitiets sager (fork. Orpo resp. Kripo O., M., N., K. eller B.). Akterne fra Kripo Odense er hentet i pk. »Situationsberetninger august 1943« og fra Orpo Odense i pk. »August 1943«. Hertil Middelfart politikammers arkiv, straffesager.

Erhvervsarkivet, Århus

Arkivet for Sammenslutningen af Arbejdsgivere inden for Jern- og Metalindustrien i Danmark, j.nr. 88/1943 og 118/1943 (fork. Sammenslutningen).

Arkiver i privateje

1. Forhandlingsprotokol for Arbejdernes Fællesorganisation i Nyborg.
2. Forhandlingsprotokol for Arbejdernes Fællesorganisation i Middelfart.
3. Fabrikant Hans L. Larsens arkiv.

B. Samtidigt, trykt eller duplikeret materiale:

1. De lokale dagblade såsom »Nyborg Avis«, »Nyborg Socialdemokrat«, »Middelfart Venstreblad«, »Faaborg Socialdemokrat« og »Sydfyens Socialdemokrat«.
2. Det illegale »Trods Alt« i Kgl. Biblioteks samlinger.
3. Ritzaus Bureaus »Hemmelige Informationstjeneste« til redaktionen, Rigsarkivet.

C. Interviews og korrespondancer:

Nyborg:

Kornet J. Almar (samt. 18.1.65)

Sadelmager Helge Andersen (samt. 2.3.65)

Havnearbejder Edmund Berthelsen (samt. 18.2.65)

Arbejdsmand Georg Danielsen (19.5.65)

Tillidsmand F. Korneval Jensen (samt. 19.5.65)

Murerarbejdsmand Vilfred Jensen (samt. 17.2.65)

Formand for Arbejdsmandsforbundet Frederik Nielsen (samt. 19.5.65)

Bryggeriarbejder Alfred Lunde (samt. 24.2.65 og brev 31.3.67)

Direktor Oluf Pedersen (samt. 2,3.65)
Tillidsmand Aage Skov (samt. 2,3.65)
Kobmand Knud Wilde (samt. 23.2.65)

Middelfart:

Fællestillidsmand Axel Christensen (samt. 3,6.65)
Formand for D.A.F. Afd. A. Poul Andersen (samt. 8,3.65)
Borgmester Chr. Hansen (samt. 9,3.65)
Løjtnant Paul Jensen (beretn. til dr. phil. J. Hæstrup)
Sagfører Thøger Jensen (samt. 9,3.65)
Driftsleder Aage Jørgensen (samt. 10,3.65)
Automobilmekaniker Lillhauge (samt. 3,6.65)
Sygekassekasserer Johs. Skråppenborg Nielsen (samt. 18,5.65)

Odense:

Cigarmager Frode Jensen (samt. 21,5.65)
Mag. scient. Ib Nørlund (samt. 7,9.65)
Byrådsmedlem, dir. Erik Scheibel (samt. 9,5.64 og brev 20,10.66)
Matros Holger Vivike (samt. 4,5. og brev 18,5.65)

Sluttelig kan henvises til Generalrapporterne fra modstandsbevægelsen i Region IV i Fyns regions arkiv (Rigsarkivet) og Chr. Ahlgreen Petersens beretning i »Beretninger fra modstandskampen 1943-45«; publiceret 1965, men nedskrevet i 1945 (forkortet Ahlgreen Petersen).

Noter:

1. Augustoprøret har jeg behandlet i kronikform i »Politiken« 2. og 6.8.68. Hertil mit foredrag »Auguststrejkerne 1943« i Opinion og Opinionsbildung som historiska forskningsobjekt, Studier i historisk metod III, Stockholm 1968, og mine afhandlinger »Augustoprøret i Vendsyssel 1943« i Historie VIII, 1969, »Oprøret i Svendborg august 1943« i Fynske Årbøger 1969 og »Bogense, Assens, Fåborg og Kerteminde august 1943. Fire studier i det fynske oprørs historie« i Fynske Årbøger 1971. Om generalstrejken i Odense har jeg skrevet i »Fyens Stiftstidende« 25.8.68. Se også universitetslektor Aage Trommers kronikker i »Fyens Stiftstidende« 27. og 28.8.68 og hans afhandling »Folkestrejken i Esbjerg 1943« i Historie VII, 1966, samt hans »Modstandsarbejde i nærbillede«, 1973. For D.s.F.s stilling i okkupationspolitikken 1940-42 se endvidere Tove Lund i Årbog for Arbejderbevægelsens Historie 1972.
2. Heydebreck 22.8. (13748).
3. Se generelt her og for det flg. indberetn. fra politim. i Odense Herred (A.S. 28-60). Hertil A.S. 28-63, 65, 67, og 69; A.S. 30-87, 110 og 111; Kripo Kerteminde j.nr. 458 og 457/43. A.S. 24-135; Kripo Bogense 81 og 93/43. Strejken i Tommerup nævnes kort i »Fyens Venstreblad« 26.8., men herudover har jeg intet kendskab til dens omfang eller forløb. For branden i Otterup se A.S. 30-115. For episoden på Seden Lærtingehjem se A.S. 27-380.
4. Ahlgreen Petersen, p. 7.
5. Inden for jernindustrien ses der i hvert fald ikke at have været arbejdsstandsninger siden 1933 (Sammenslutningen 88/43)
6. For Nyborg under besættelsen se K. J. Jensen: Nyborg under besættelsen 1940-45 (1970).
7. Fra sept. 1940 til 1.8.43 findes der i A.S. kun indberetninger om 11 episoder.
8. A.S. 23-113; hertil skriv. af v. Hanneken af 17.4. og 30.4. (Hærns arkiv.)

9. I A.S. findes indberetninger om 22 sammenstod, hvoraf de 9 opstod i forbindelse med værtsbesøg eller beruselse.
10. Sabotagehandlingerne fandt sted henholdsvis 17. og 23.3. og 16. og 18.4. Se A.S. 23-105, 108, 115 og 117. Hertil købmand Knud Wilde samt., bryggeriarbejder Alfred Lunde samt. og brev fra fru Petra Petersen af 31.3.67.
11. Alfred Lunde samt.
12. Generalrapport for modstandsstyrkerne i Nyborg, Fyns-regionens arkiv; hertil købmand Knud Wilde samt.
13. S.O.E.-agenten, løjtnanten Paul Jensen, opholdt sig i Middelfart i april 1943, da det var blevet for varmt for ham i Aalborg. Han instruerede herunder Frit Danmark-gruppen i sabotage. Se Paul Jensens beretn. (dr. phil. Jørgen Hæstrups beretninger i RA).
14. Sagfører Thøger Jensen samt. Se generelt adjunkt Hans Snitkers samling vedr. Frit Danmark på Fyn.
15. Gruppen bestod af 7 mand, men efter formandens oplysninger i dag kunne man ikke bygge på den alene. (Sygekassekasserer Skråppenborg Nielsen samt.)
16. Matros Holger Vivike samt. I april og maj 1940 blev der forøvet sabotage mod færgerne »Nyborg» og »Christian IX». Under efterforskningen, der vakte stor opstandelse og resulterede i afhøringer af mange hundrede mennesker, kom også DKP i Nyborg i søgelyset. Den daværende formand, købmand Lunde, erklærede da, at der var ca. 80 medlemmer i partiafdelingen (A.S. »Nyborgsagen»). I svar på rigspolitichefens kommunistforespørgsel af 14.3.40 fastslog stationen i Nyborg, at man ikke mærkede meget til kommunisterne, og at de ikke havde særlig stor tilslutning i byen (Rapport af 18.3. s.st.).
17. A.S. afspejler således en stærk aktivitet, hvad angår distribuering af illegale blade.
18. Der blev således knust ruder i byen 6. og 10.8. (Orpo Nyborg 366/43, 369/43 og 370/43), og der blev klippet telefonkabler over 15., 17. og 18.8. (Kripo Nyborg 1273/43, 1289/43 og 1310/43).
19. Se politimesterens redegørelse under byråds mødet 20.8. (Byrådsarkivet).
20. Se Ahlgreen Petersen, p. 7.
21. Byrådsarkivet. Harhorns indberetning til A.S. af 10.9. (23-143) er sine steder ganske mangelfuld og upræcis: v. Heydebreck 19.8. (13731). Se også samtale med kornet J. Almar. Det er vanskeligt at bestemme episodens omfang. Ahlgreen Petersen og politimesteren taler om et enkelt skub, og i en telefonmelding til Svendborg amt (Sv. amt) betegnes hele affæren som »et ordskifte». Heroverfor RBs fortrolige information nr. 387 af 19.8., der omtaler begivenheden som et »regulært slagsmål».
22. Se »Nyborg Avis» 19.8. med forbud mod sammenstimlen og advarsel til ungdommen om at holde sig indendørs efter kl. 20. Det hedder til slut: »I anledning af at medlemmer af den tyske Værnemagt i enkelte tilfælde har været udsat for stenkast, har Værnemagten meddelt, at stenkast og lignende krænkelse fremtidig vil blive besvaret med skydning med skarpt fra tysk side.»
- For begivenhederne den 18.8. i øvrigt, se note 21 ovenfor, især A.S. 23-143. Hertil Heeresoberarchivrat Goes: »Die Gründe für die Verhängung des mil. Ausnahmezustands in Dänemark und seine Durchführung am 29. august 1943», Bilag til Parlamentariske Kommissions beretning bd. XIII, p. 849, hvori det hedder: »Am 18.8.43 sang man in Nyborg bei Krawallen die Internationale, rief »Heil Moskau«, führte eine amerikanische Flagge mit; auf den dänischen Schiffen gab man Alarm, die Matrosen gingen an Bord, alle Waffen an Deck wurden zum Gefecht klargemacht, und man gab scharfe Munition aus.»
23. v. Hanneken anmodede i en skriv. af 18.8. om at alle danske tropper på Fyn blev holdt inde på kaserne, men Generalkommandoen kunne kun imødekomme ønsket for Svendborgs og Odenses vedkommende. Efter aftenens begivenheder i Nyborg beordrede Jydske div. udgangsforbudet i kraft også i Nyborg. Det opretholdtes til 26.8. (se korrespondance og fjernskrivermeddelelser af 18., 19. og 25.8 i Hærens arkiv.)

24. Byrådsarkivet og indberetn. af 10.9. (A.S. 23-143). Af 13 anholdte rudeknusere var de 8 under 20 år; der var 2 arbejdsmænd, 3 lærlinge, 1 bud, 1 arbejdsdreng, 2 bagerikarle, 1 hotelkarl, 1 medhjælper, 1 støberiarbejder og 1 sømand (A.S. 23-150). Se også v. Heydebreck 20.8. (13736), hvor der tales om »Ansammlungen — wieder — jugendliche . . .«.
25. Se for denne diskussion sagen i byrådsarkivet. Hos v. Heydebreck hedder det 20.8.: (13736): »Polizei schritt sofort ein« og »Polizei — Gummiknüppel«.
26. Samtale med tillidsmændene Aage Skov og Korneval Jensen.
27. Skriv. til Sammenslutningen af 20.8. (118/43).
28. Dette fremgår af »Nyborg Socialdemokrat« 21.8. Det hedder i en FS fra Jydske Div. kl. 11.20: »Der er strejke i Nyborg. Der ventes generalstrejke måske kl. 12.« (Hærens arkiv.) Se også A.S. 27-340a, FS af 20.8. kl. 12.35.
29. Hverken i Harhorns redegørelse i byrådet eller i indberetningen til A.S. omtales sammenstød med tyskerne, og det har heller ikke i politikammeret i Nyborg været muligt at finde oplysninger herom. Dir. Oluf Pedersen fra Jærnstøberiet nævner i sin indberetning til Hans L. Larsen (privatarkiv), at der blev foretaget tysk patruljering såvel onsdag den 18. som torsdag den 19. om aftenen, men herom findes ikke direkte meddelelser andetsteds. Hos v. Heydebreck hedder det den 19.8. kl. 21.30 (13735): »Demonstration vermeiden — tätliche Angriffe abwehren — Kommando bereitgestellt — nur auf bes(onderen) Befehl einzusetzen —«. Imidlertid ligger det implicit i forhandlingen om fredagen, at der må have været tyske patruljer på gaden; men det er da sket uden friktioner med befolkningen.
30. Hans L. Larsens arkiv. I Oluf Pedersens indberetning til Sammenslutningen angives grunden alene at være sympati med de strejkende i Odense.
31. Se her og for det følgende Byrådsarkivet. Det stenografiske referat af mødet er ikke gengivet i »Uddrag af Nyborg Byrådsforhandlinger 1940-44«.
32. Måske skyldes uviljen mod politiet også skepsis til politimesterens nationale pålidelighed. »Polizeimeister keinen guten Nummer bei Bevölkerung — da zu sehr zu uns hält.« — hedder det hos v. Heydebreck d. 23.8. (13752). 12.4.44 blev hans privatgarage og bil ødelagt ved sabotage (A.S. 23-196). Efter kapitulationen blev der rejst tjenestesag mod Harhorn, men han blev frifundet. (Se Nyborg Socialdemokrat 18.3.46 og følgende dage.)
33. De samme toner lød i byens venstreblad »Nyborg Avis«, der karakteriserede rudeknuserne som »endda meget ungdommelige gemytter, der synes at have kastet alle hæmminger, hvis sådanne fandtes, over bord«. Se også s.st. 21.8.
34. For formiddagens samtale se referatet under byrådsmødet 20.8. Mohrs udtalelser svarer nøje til de instrukser, han ved samme tid fik fra København. Det hedder herom hos v. Heydebreck (12739): » . . . 2) Einsatz von Soldaten gegen Demonstranten. Nein — muss bei Befehlshaber) beantragt werden . . .« Derimod fik han tilladelse til at indsætte patruljer ved de tyske kvarterer.
35. FS af 20.8. kl. 23.15 (A.S. 23-142); hos v. Heydebreck hedder det kort 21.8. (13740): »Nähe Unterkunft — Demonstranten bald verzogen . . .« Hertil telefonmelding til Svendborg amt (1943-F-22) af 22.8.; meldingen er delvis misforstået, men årsagsforløbet ligger klart. Se også den ret fyldige reportage i »Nyborg Avis« 21.8. og politimesterens indberetning til A.S. 10.9. samt Oluf Pedersens indberetning i Hans L. Larsens arkiv.
36. Oluf Pedersens indberetning.
37. Politimesteren nævner ikke episoden i sin indberetning 10.9. Se »Nyborg Avis« 21.8. og odensekommunisternes illegale blad »Trods Alt« 22.8. Uanset episodens betydning for det videre begivenhedsforløb var der utvivlsomt tale om en chikane fra gartnerens side, der ifølge »Trods Alt« nægtede at sælge til tyskeren til trods for at vognen var fuld af frugt.
38. Se f. eks. samtale med en af lørdagens initiativtagere, arbejdsmand Georg Danielsen, og med havnearbejder Edmund Berthelsen. Det er ikke uden perspektiv, at en af strejkens organisatorer havde bopæl i Odense.
39. For strejkeforløbet om lørdagen se ovennævnte indberetning af O. Pedersen; hertil Georg Danielsen samt. I »Nyborg Avis« 21.8. hedder det: »Forretningsfolkene foretrak at lukke, idet

man absolut måtte få fornemmelse af, at ellers ville der «ske noget».» Avisen taler også om, at lukningen blev «beordret». Se også formand Fr. Nielsen samt. og telefonmelding til Svendborg amt af 21.8.

40. For tremandsudvalgets sammensætning se Harhorns indberetning til A.S. af 10.9., hvori det hedder, at «en af disse repræsentanter er kendt som tidligere tilsluttet det kommunistiske parti». Se også samtale med arbejdsmand Vilfred Jensen og med Vivike. Det andet medlem har ikke ønsket at udtale sig, og det har ikke været muligt at identificere det tredje.

41. Indbydelsen findes i «Nyborg Socialdemokrat» af 21.8. Se også reportagen s.st.

42. Vilfred Jensen samt. I 6. bataljons dag- og øvelsesbog, august 1943, karakteriseres Wøhlks rolle mellem parterne som «nærmest en slags mægler».

43. Se her og for det følgende Kripo Odense, meddelelse fra politimesteren modtaget i Odense 21.8. kl. 23.25.

44. Wøhlk citeres i ovennævnte øvelsesbog for 6. BT for ordene: «Tiden er endnu ikke inde for den danske hær» — en udtalelse, som Mohr i øvrigt senere brugte som en retfærdiggørelse for, at man den 29.8. ikke søgte en forhandlingsløsning med regimentet, men benyttede sig af et voldeligt overfald.

45. For de tyske overfald se ovennævnte meddelelse fra Harhorn til Odense 21.8. kl. 23.25; JU 1943-2430; A.S. 23-147 og 148. To af episoderne fandt sted umiddelbart foran Værnemagtens kvarter på «Industrihotellet» kl. 21 og 24, og selv om de overfaldne var kendt af politiet som «pæne» mennesker, kunne det indicere en demonstration. Kl. 22 blev en kvinde klippet (A.S. 23-151), sikkert også et konfliktgrundlag. I hvert fald blev en af de overfaldne ved «Turisthotellet» mødt med et «Har I klippet piger?»

46. Her og for det følgende Harhorn under byrådsmødet 20.8. og indberetning til A.S. af 10.9.

47. Se her De Samvirkendes forhandlingsprotokol, Nyborg, og «Nyborg Socialdemokrat» 23.8.

48. S.st. Derimod vedtog mødet ikke som angivet af referenten i «Nyborg Socialdemokrat» en resolution om arbejdets genoptagelse, i sagens natur, da der på dette tidspunkt endnu ikke forelå noget forhandlingsresultat med tyskerne. Sekretæren har formentlig bygget sit referat op på den løbeseddel, som udsendtes i Forretningsudvalgets navn senere på dagen. Ved en overfladisk læsning får man indtryk af, at det var tillidsmandsmødet, der stod bag opråbet — og det var sikkert også tilsigtet! Se i øvrigt for det følgende indberetning af 10.9. til A.S.

49. Opråbet er trykt i «Nyborg Avis» 23.8. Løbesedlen i original i Hans L. Larsens arkiv.

50. FS af 23.8. kl. 11 (A.S. 27-340a) omtaler enkelte klipninger, og «Sydfyns Socialdemokrat» nævner 23.8. rudeknusninger ligesom «enkelte sakse har været i funktion»; hertil A.S. 23-151. Dir. O. Pedersens indberetning taler om tyske patruljer, men herom findes intet hverken i politiets materiale eller hos v. Heydebreck.

51. Notat på løbesedlen i Hans L. Larsens arkiv, der sandsynligvis skyldes en samtale med O. Pedersen. Episoden fik en betydelig «ansigtsløftning» i Pedersens senere indberetning, hvori det hedder: «En talsmand for urostifterne henvendte sig på politistationen og meddelte, at urolighederne ville blive standset i løbet af et par timer, hvis det kunne garantere dem, at det ikke var fagforeningerne, der skulle bestemme, hvornår arbejdet skulle genoptages.»

52. S.st., hvoraf det fremgår, at der fra morgenstunden blev arbejdet på Fyns Andel, Kulimporten, Trælasten, Laurits Nielsen, Statsbanerne, Sydfynske jernbaner og af murere, tømrere og enkelte snedkere. En afspejling af politiets trusler finder vi i «Nyborg Socialdemokrat» samme eftermiddag (23.8.), der taler om at «afvise alle uansvarlige personer, som ved trusler søger at hindre arbejdets genoptagelse. Politiet har lovet at optræde skarpt over for alle ophidsede.»

53. A.S. 23-146 om episode 24.8. Orpo Odense 394/43 om episode 25.8.

54. For forløbet af arbejdsnedlæggelserne se A.S. 32-96 med telefonnotat af 21.8. kl. 0.15; A.S. 32-103 med politimesterens indberetning af 9.9., hvoraf det fremgår, at Hess' støberi skulle have besluttet at strejke næste dag, lørdag; Orpo Middelfart, brevjourn. nr. 2441 af 20.8.: v. Heydebreck noterer 20.8. (13739): «Ab heute Mittag Generalstreik? ...» Hertil Sammenslutningen

- j.nr. 118/43 med skriv. af 23.8. fra driftsleder Aage Jørgensen, Kabelfabrikken; mekaniker Lillhauge samt.
55. Tilstedeværelsen af tyske patruljer i gaderne omtales overhovedet ikke i de samtidige telefonmeddelelser, men først i politimesterens indberetning 9.9., hvor det hedder, at »tyskerne havde i dagens løb ladet patrouiller gå gennem gaderne, ligesom de satte faste poster ved to autoværksteder«. Står vi her over for den direkte årsag til, at værkstederne gik i strejke? Eller var posterne først en sikkerhedsforanstaltning, da arbejderne gik hjem?
56. A.S. 32-96 med telefonmelding modtaget 21.8. kl. 11; Kripo Middelfart, henlagte sager 1943, j.nr. 901, 906-12 og 922/43.
57. A.S. 32-113; ovennævnte indberetning af 9.9.; A.S. 32-96 med telefonmelding af 21.8. kl. 0.15; v. Heydebreck 21.8. (13740).
58. Skriv fra Aa. Jørgensen af 21. og 24.8. til Sammenslutningen (118/43). Hertil referatet af morgenens begivenheder i »Middelfart Venstreblad« 24.8.
59. S.st.
60. Skråppenborg Nielsen samt. Se også »Middelfart Venstreblad«, der var negativt indstillet over for strejken, men hvori det 24.8. hedder om butikslukningen, at den foregik »stilsfærdigt«.
61. For denne udvikling se Fællesorganisationens forhandlingsprotokol.
62. Opråbet er aftrykt i »Middelfart Venstreblad« 24.8.
63. For begivenhederne søndag aften se A.S. 27-340a, FS af 22.8. kl. 11; A.S. 32-96, FS af 22.8. og 23.8.; Middelfart politikammer, straffesagerne nr. 2701, 2704, 2708, 2711-13; hertil Kripo Middelfart f. eks. 914/43 og s.st. henlagte sager 1943 f. eks. 898, 902-03, 905-06 og 923-25. Den 24.8. var der anholdt i alt 24 personer for rudeknusninger, men jeg har kun kunnet lokalisere et par stykker (A.S. 32-103, indberetning af 9.9.). Skråppenborg fortæller, at han knuste én rude.
64. Ovennævnte indberetning af 9.9. Se også RB nr. 406.
65. Skriv. af 24. og 26.8. fra Aa. Jørgensen til Sammenslutningen (118/43).
66. For Stadionmodet se Fællesorganisationens forhandlingsprotokol, »Middelfart Venstreblad« og »Fåborg Socialdemokrat« 24.8. Samtale med fællestillidsmand på Kabelfabrikken, Axel Christensen, der havde ordet på modet, og borgmester Chr. Hansen samt.
67. Tilf. melding i Einar Nielsens arkiv: »Generalstrejken i Odense« (D.s.F.s arkiv).
68. For betydningen af Nyborgbegivenhederne generelt se journalist Arnvigs beretning i Rigsarkivet. Hertil dir. Erik Scheibel samt. og korrespondance.
69. Notits i arbejdsministeriets sag på Odensestrejken, j.nr. 56.14.
70. Se v. Heydebreck om Nyborg 18.8. (13731): »... 14-18 jährige zusammengerottet ...«
71. Se Orpo Middelfart, brevjournal nr. 2442 af 21.8. med rapport om et overfald på to kvinder; provokationen er dateret. For en række overfald 26.8. se s.st. nr. 2499-2502, 2508 og 2509 af 26.8.
72. Ligeledes gav pladskommandanten 24.8. tilladelse til, at kabelarbejderen kunne begraves under hele byens deltagelse med flagallé o.l., men han blev desavoueret fra København (A.S. 32-96 og 103).
73. Det bidrager næppe synderligt til spørgsmålets løsning, at kommunistformanden i Middelfart var på gaden og knuste en rude (Skråppenborg Nielsen samt.).
74. Samt. Frederik Nielsen og Georg Danielsen.
75. Se referatet i »Fåborg Socialdemokrat« 24.8.
76. Det hedder således i dir. Pedersens beretning om begivenhederne 18.8., at »kommunisterne og danske soldater laver uro for at hindre tysk forstærkning i at komme til Odense«. Måske tænkes der her på SS-bataljonen, der onsdag aften blev landsat i Nyborg. Men en så bevidst plan bag urolighederne kan ikke påvises i materialet, og det opfordrer til skepsis, at Pedersen overalt i sin beretning benytter udtrykket kommunister synonymt med aktivister.
77. For Nyborg se »Trods Alt« 22., 23. og 24.8. Skuddramaet og strejkens opkomst i Middelfart er behandlet i en kort notits i søndagsnummeret (22.8.). Der blev stillet flere oplysninger i udsigt

- i næste nummer, men de kom aldrig, og den 23.8. søgte man at dække over uvidenheden ved at gentage reportagen fra om søndagen.
78. Cigarmager Frode Jensen, mag. scient. Ib Nørlund og Holger Vivike samt.
79. Edmund Berthelsen, Georg Danielsen og Vilfred Jensen samt.
80. Vilfred Jensen samt. Edmund Berthelsen, der ifølge V.J. var med på turen, erindrer ikke episoden. Muligheden for at efterspore kurérvirksomheden turde være lukket med partiformanden, købmand Lundes død.
81. Indberetn. af 10.9. (A.S. 23-143).
82. Kripo Odense, Sipo 916/43 af 23.8.
83. F. eks. samt. J. Almar, Frederik Nielsen og Knud Wilde.
84. Justitsministeriets cirkulære vedrørende »ophidsere og omrejsende agitatorer« af 25.8. var direkte foranlediget af informationerne fra Nyborg (JU 1943-2294).
85. Ifølge Kripo Middelfart 899/43 af 22.8. blev der denne dato kastet »Trods Alt« på gaden fra to aalborgbiler!

A Summary of:

The Strikes in Middelfart and Nyborg, August 1943 —

A Comparison.

In August 1943 most of the major provincial towns of Jutland and Funen were struck by a wave of rebellion directed against the Danish government's policy of collaboration towards the German occupying power. The protests took form of general strikes and mass demonstrations leading up to a vehement clash with local collaborators and violent show-downs — often leading to bloodshed — with German soldiers. Very soon the police lost control of the movement and because of the fear of an imminent allied invasion the German Wehrmacht was forced to take countermeasures which in turn led to the declaration of a state of emergency and the resignation of the government on the 29th of August.

The emotional setting for the August rebellion was created by war-optimism after the major defeats suffered by the Germans during the summer giving the population the impression that the war was already over. At the same time the heavy sabotage offensive acted as a catalyst and increased the unrest, particularly in the factories and other places of work. Here the costs created by the occupation which the wage earners had to shoulder and especially the weak course steered by the Social-Democratic Party and the trade unions in the collective bargaining, gave rise to a serious crisis of confidence between the rank and file worker and his political and industrial leaders, which from New Year 1943 under the leadership of the Communist Party triggered off growing extra-organizational activity and a wave of illegal strikes particularly within the armament industry.

The August movement appears to have been an alliance between the workers and large sectors of the middle classes, but because of its attack on the negotiation policy it was also a domestic clash between the man in the street on one side and the organizations and the authorities on the other. This could be seen clearly from the general strike starting on the 18th of August in Odense, the principal town of Funen, which became a driving force in the development towards the collapse and which in spite of the fact that it was called off five days later resulted in a shattering blow to the prestige of both the Wehrmacht and the government.

During the following weeks the strike spread from Odense to the seaboard towns and across the Belts to Fredericia and Korsør. Nowhere in these small towns did the crisis become of major political importance because now all interest focused on the new centre of rebellion in Northern Jutland, but they were symptomatic of the intensity and scope of the protest and are of interest as conflict research subjects.

It is a distinguishing feature of the strikes in Nyborg and Middelfart that they got under way already during the conflict in Odense, viz. on the 20th-

22nd and 21st-23rd respectively, which integrated them in the general strike and enhanced this. Both towns were located at the periphery of events and had low social tensions and limited resistance activities for which reasons the crises were relatively mild compared to that of Odense. This study has shown that both strikes had their roots in solidarity with the fighting Odense and cannot be seen isolated from the Funen capital, but that sympathy was not enough to trigger off the conflict, so that local conflict had to be added. In Nyborg this came from police attacks and in Middelfart from the Wehrmacht opening fire, but in both cases the direct cause was street rioting which thus attained great political importance. Acts of violence including show-downs with nationally compromised persons characterized the towns during the strikes, and here as elsewhere had a decisive influence on the emotional setting. The present study points to the young people as having had the lead in the streets — in Nyborg also the Danish soldiers — but further than this it has not been possible to ascertain the organizing elements of the unrest, and contemporary reports of infiltration from non-resident Communists in Nyborg can safely be dismissed as mere rumours. In both places the German commandants appear to have acted flexibly and with a firm determination to smooth things out — even at the cost of loss of prestige. The crises certainly were not caused by their actions.

The milder climate in these towns compared to Odense meant that the strike movement had less penetration and that the middle classes were more reluctant to join in, so that the concept of the national general strike seen as the united front against the Germans was of even less importance here than in Odense. In its first phase the strike in Nyborg was a Social-Democratic shop steward protest against police brutality, but then the Trades Council lost control over the movement which was taken over by militant dockers who did not want a reconciliation, but action. This was organized by a Communist dominated committee of three who succeeded in outmanoeuvring the Social-Democrats and conquering a position of strength towards German and Danish authorities until it had to succumb to a massive attack from the labour leaders on the 22nd of August. Compared to this the Social-Democratic control in Middelfart was stronger; here the Trades Council and the Social-Democratic burgomaster never lost their negotiating position — not even when they were taken by surprise by a political meeting arranged by the opposition at the stadium in the morning of the 23rd of August. Furthermore the leaders steered a far more flexible course and evinced far more solidarity with the demands of the workers than was the case in Odense — a feature pointing towards the future trend in the strike movement in Jutland.

AUSTROMARXISTERNE

1904-34

af Norbert Flugel

Austromarxisme (nylatin), marxismens siden 1904 udviklede østrigske skole. Ved siden af revisionismen og bolsjevismen nymarxismens vigtigste udtryksform. Austromarxismen ville anvende Marx' lære på nye politiske og økonomiske foreteelser og blev især af Otto Bauer, Max Adler og R. Hilferding afgrænset mod bolsjevismen. Austromarxismen har siden 1930 mistet sin politiske og sociale betydning.

dtv-Lexikon bd. 1, München, okt. 1966

Austromarxisme – en af revisionismens udtryksformer. Af de centristiske og opportunistiske førere af det østrigske socialdemokrati forvredet og forfalsket form af marxismen. Det særlige ved Austromarxismen var, at dens repræsentanter (F. Adler, M. Adler, V. Adler, O. Bauer, K. Renner) demagogisk søgte at sløre deres antisocialistiske mål og deres fjendtlige indstilling over for den marxistiske teori og den revolutionære arbejderbevægelse bag »radikale« fraser og ved hjælp af marxistisk terminologi under påskud af at »supplere« og »videreudvikle« marxismen.

Philosophisches Wörterbuch udg. af G. Klaus/M. Buhr, Leipzig 1965–66

»Hvad bedsteborgerne i deres uvidenhed kalder Austromarxisme er i virkeligheden det marxistiske centrums internationale åndsretning — ikke en østrigsk specialitet, men en åndelig strømning uden for Internationalen, som har repræsentanter og tilhængere inden for alle socialistiske partier.«

Otto Bauer: »Nach dem Parteitag«, »Der Kampf«, årg. 20 nr. 12, dec. 1927, s. 550

I de sidste ti år, hvor socialistiske bevægelser med næsten religiøs hengivelse har søgt veje og mål, der kunne give indhold og mening i en verden, der var blevet dem ubegribelig, har de søgt til mange forskellige ideer, teorier — ja, endog personligheder. Ideer, der har overlevet sig selv, forstenede teorier er gravet frem, er blevet tiljuble — og smidt væk. En generation, hvis trætte ophav havde forudsagt alle ideologiers død, stod frem for at finde »evige« sandheder og omforme samfundet til et lykkens tusindårsrige. Og forandredes samfundet ikke så meget ved deres anstrengelser, så fik i hvert fald bog- og tidsskriftmarkedet en opblomstring. Forlæggere og trykkerier kaster socialistisk litteratur på markedet i et sådant omfang, at alle socialistiske retninger før eller senere — om ikke andet så i pirattryk — får sine grundlæggende skrifter trykt. I denne flod måtte austromarxismens hovedværker naturligvis også dukke op, så meget mere som austromarxismen nu som før imødekommer et latent behov i europæisk arbejderbevægelse for at give aktuelle tendenser et teoretisk grundlag. De store socialdemokratiske arbejderpartiers teorifjendtlighed, de kommunistiske partiers efter Sovjetunionens politiske standpunkter formede teorier og en i luften svævende »leninisme«, hvorfra nogle venstregrupper og sekter opererer, har efterladt et vakuum, hvori austromarxismen har kunnet trænge ind, fordi austromarxismens problemer i ikke-revolutionære perioder — dvs. næsten altid — også er alle socialistiske massepartiers. Problemet består i, at der på den ene side kræves et bevidst socialistisk reformarbejde (ikke blot reformer i det borgerlige samfund), mens der på den anden side eksisterer en drøm om alt eller intet, der for det meste må lade sig nøje med verbale deklarationer og meningsløse aktioner.

Så fristende det end måtte være at behandle emnet austromarxisme polemisk-kritisk, så må man give afkald herpå, så meget mere som der her for første gang gives et samlet overblik over dette emnekompleks på dansk. For at gøre artiklen så læselig som mulig har jeg forsøgt at indarbejde citater i teksten og undgå fodnoter og håber ikke hermed at have udvisket det »videnskabelige« billede.

Det er let forklarligt, hvorfor man ikke her til lands tidligere har beskæftiget sig med austromarxismen. Det danske socialdemokrati har aldrig — heller ikke før 1. verdenskrig — haft nogen interesse i at beskæftige sig med teoretiske spørgsmål, det fulgte en pragmatisme, som var tilstrækkelig til løsning af de rent lokale problemer. Selv den store revisionismedebat i det tyske Socialdemokrati, der blev årsagen til austromarxismens fødsel, fandt ingen genklang her. Sin internationalisme udtrykte man gennem solidaritet med det tyske parti, der kæmpede for sine parlamentariske rettigheder, og med tyske partifæller, med hvem man havde en stærk personlig kontakt. Forbindelsen til det østrigske socialdemokrati var vanskeligere, fordi østrigerne i alle internationale sammenhænge optrådte med alt for mange akademikere, som mødtes med en vis mistro af

de danske partiledere, der oftest var håndværkere og arbejdere. Det tyske partis leder, August Bebel, var derimod en af deres egne. Marxismen, som i hvert fald før 1. verdenskrig nominelt betragtedes som det danske socialdemokratis idégrundlag, diskuteredes næsten aldrig på et alvorligt teoretisk plan, sådan som det var tilfældet fremfor alt i de tyske og russiske partier. I denne diskussion skulle de østrigske socialister snart komme til at deltage med nogle intellektuelt fremragende personligheder, som ydede en bemærkelsesværdig indsats i den marxistiske teoris videreudvikling.

Austromarxismens opståen

Man må her blive klar over, hvilken tidsperiode og hvilke personer, der knytter sig til austromarxismen. Det går ikke at betegne alle teoretikere, der var medlemmer af det østrigske socialdemokrati, som austromarxister, for så ville rækken gå fra Karl Kautsky til Leo Trotskij (medlem fra 1907 til 1914). En bestemt dato kan heller ikke fastsættes, men den politisk-teoretiske bevægelse, som man senere, da gruppen var opløst, kaldte austromarxisme, manifesterede sig i en række videnskabelige undersøgelser foretaget af unge intellektuelle, der senere alle skulle spille en stor rolle inden for arbejderbevægelsen. De forsøgte at bane nye veje for marxismen, der var stivnet i en formalistisk strid mellem ortodokse og revisionister, og at anvende den marxistiske metode på alle aktuelle sociale problemer.

*Udtrykket austromarxisme blev ifølge Otto Bauer første gang anvendt af den amerikanske socialistiske forfatter Louis Boudin¹ som betegnelse på en gruppe teoretikere udgået af den wienske socialistiske studenterbevægelse. Han har formentlig brugt udtrykket mundtligt og har sikkert heller ikke på det tidspunkt tænkt på en homogen gruppe, men har villet præcisere, at det drejede sig om østrigske marxister (= austro-marxists). Bauer har selv i en tale til østrigske studenter gjort rede for austromarxisternes fremkomst. Han fortæller her om sine studieår ved Wiens universitet, hvor der i en lille gruppe socialistiske studenter var opstået en voldsom strid i forbindelse med revisionismedebatten i det tyske Socialdemokrati. Såvel revisionister som ortodokse marxister kørte det tungeste skyts i stilling for at få ret. Striden drejede sig i første række om tre områder: *Filosofien*, hvor man ville løse de omstridte emner metodologisk, *historien*, hvor man ud fra et historisk standpunkt ville løse problemerne, og *økonomien*, af hvilken grund man kastede sig over studiet af den teoretiske nationaløkonomi. Disse studier blev grundlaget for dét, man først spottende, men senere anerkendende kaldte austromarxismen. Disse unge akademikere var alle medlemmer af den i 1903 stiftede forening »Zukunft«, som et år senere oprettede den første*

1. Louis B. Boudin: The Theoretical System of Karl Marx in the Light of Recent Criticism. Chicago 1907.

*Otto Bauer taler for Wiens rådhus
ved Socialistisk Ungdomsinternationales stævne i 1929.*

arbejderskole i Wien. Skolen muliggjorde, at den i 1891 oprettede socialdemokratiske oplysningscentral kunne udbygges til en vidt forgrenet organisation. Samtidig (1904) udkom det første skrift i serien »Marx-Studien«, hvori de unge teoretikeres afhandlinger efterhånden blev offentliggjort. Allerede her ses den nære forbindelse mellem teori og praksis, mellem organisation og skoling, der er så typisk for austromarxismen. Grundlæggerne af »Zukunft« var to jurister, Karl Renner (1870-1950) og Max Adler (1873-1940), samt en ung læge, Rudolf Hilferding (1877-1941). Kort tid efter kom den højtbegavede nationaløkonom og jurist Otto Bauer (1882-1938) til samt den alt for tidligt afdøde Gustav Eckstein (1875-1916). Også den unge fysiker Fritz Adler (1879-1966), søn af grundlæggeren af det østrigske Socialdemokrati, sluttede sig til foreningen. De her nævnte betegner Otto Bauer (ganske vist først i 1937) som repræsentanter for austromarxismen, og han tilføjer, at disse unge teoretikere stod tidens åndelige strømninger nærmere end Kautsky, Mehring, Lafargue, Plekhanov. Han understregede hermed, at han ikke regnede marxismens gamle

stormester Kautsky med blandt austromarxisterne. Han havde allerede før bemærket, at Kautskys værk lå i Tyskland, altså endnu en grund til ikke at regne ham som hørende til den austromarxistiske skole. Denne retrospektive udnævnelse af, hvem der hørte til denne skole eller ikke, kan forklares derved, at Otto Bauers stræben siden 1920 havde været at integrere alle socialister lige fra det reformistiske Labour Party til Sovjetunionens bolsjevistiske parti i én socialistisk verdensbevægelse. Han ville derfor ikke have sine ideer belastet med Kautskys uelastiske antibolsjevisme. Også på andre områder adskilte austromarxismen sig fra »Kautsky-ismen«; således ser f. eks. Otto Bauer, men også Karl Renner, nationen som et skæbne- og karakterfællesskab, medens Kautsky i første række betragter den som et sprogfællesskab. Argumentet mod Kautsky som tysk politiker kan lyde meget konstrueret, da Bauer både anerkendte Rudolf Hilferding, der i to perioder havde været tysk finansminister, og Gustav Eckstein, der havde været en af de førende lærere ved det tyske socialdemokratis partihøjskole, som austromarxister. Max Adler, hvis vigtigste indsats i mellemkrigsårene havde ligget i at være teoretiker for det tyske socialdemokratis venstrefløj som medudgiver af tidsskriftet »Klassenkampf« og kun spillede en mindre rolle i den østrigske arbejderbevægelse, blev også accepteret som austromarxist. Men alle, der betegnes som austromarxister, har imidlertid det til fælles, at de anvender marxistiske metoder i deres analyser, samt at de senere i Sovjetunionen trods alle dens svagheder så en positiv faktor.

Austromarxisme som begreb kom til, længe efter at Boudin havde betegnet gruppen af unge teoretikere som austromarxister, og i udvidet forstand kom det til at omfatte al marxistisk forskning i Habsburgermonarkiet, hvis specielle problemer den oftest behandlede. Resultaterne af denne forskning fremkom hovedsagelig i det østrigske Socialdemokratis tidsskrift »Der Kampf« og var en mangefold af frit valgte temaer. Det må derfor fremhæves, at austromarxismen som teori ikke kan defineres endeligt. Det nærmeste man kan komme en definition er at betegne den som en centristisk retning i striden mellem revisionister og de ortodokse i den forstand, at den vendte sig mod begge retninger, men også brugte nogle af begge retningers argumenter ved løsningen af de opgaver, tiden stillede.

En omtale af de tidligere nævnte fem forskere, der kan betegnes som centrale inden for austromarxismen, og de arbejder, de offentliggjorde i »Marx-Studien«, kan bidrage til at kaste lys over austromarxismen og samtidig vise deres store teoretiske betydning, og i hvilken retning deres tanker gik.

»Marx-Studien« I, 1904.

Karl Renner kan med et nutidsord kaldes austromarxismens politolog, idet han fortrinsvis beskæftigede sig med statslære, statsret, forvaltning og

retssociologi. Af bonde-proletarisk oprindelse, født som 17. eller 18. barn i en forarmet vinbondefamilie, glemte han aldrig, hvorledes kapitalismens indbrud i landsbyen opløste hans umiddelbare omverden og om ikke ødelagde, så dog forandrede den totalt. Han sultede sig gennem et universitetsstudium og blev statstjenestemand. Renner offentliggjorde under pseudonymet J. Karner (han kunne som statstjenestemand ikke bruge sit rigtige navn) i 1904 sit første store arbejde, »Die soziale Funktion der Rechtsinstitute besonders des Eigentums«, i »Marxstudien«. I 1929 udkom dette skrift i en ny og delvis ændret udgave under titlen »Die Rechtsinstitute des Privatrechts und ihre soziale Funktion«. Det var det første forsøg på en marxistisk retssociologi og en hård kritik af den borgerlige ret, der viste, hvorledes en konstant juridisk norm, f. eks. ejendomsretten, ved forandringer i de sociale sammenhænge også ændrer sin sociale funktion. Arbejdet analyserer forholdet mellem det materielle grundlag og den juridiske overbygning. Det syn på det kapitalistiske systems udvikling, som han her fremlægger, ændrede han aldrig, og det gjorde ham til det østrigske socialdemokratis højrefløjs fører. Synspunkterne var i ordets egentlige forstand reformistiske. Mens Marx i »Kapitalen« påviser de i kapitalismen iboende modsætninger, der ender i systemets sammenbrud og den voldelige revolution, kommer Renner til at ganske andet resultat m.h.t. kapitalismens udvikling. Ved adskillelsen af ejendom og råderet er Marx' strategi: tvangsekspropriation og totalsocialisering forældet, det gælder ikke længere at ødelægge det bestående, men at befordre den overflødigdgørelse af kapitalismen, som allerede er indledt med den i kapitalismen nødvendige differentiering, hvorved samfundet overtager forvaltningen af de områder, hvorfra kapitalismen har trukket sig tilbage. Denne tendens, som Marx selv negligerede, kan kun analyseres og forklares med marxistiske metoder, og den førte Renner til en evolutionær-demokratisk antagelse om en mildning af klassemodsatningerne, uden at man derfor skulle give afkald på det socialistiske mål. Trods alle forbehold fulgte Renner Marx og anså ligesom denne, at ejendomsretten ikke er en til evige tider bestående ret, som under alle omstændigheder skal beskyttes, men kun er en historisk ret, som kun kan tolereres og opretholdes af funktionelle grunde; den har ikke en iboende retfærdiggørelse, men skal måles på, i hvilken udstrækning den kan forenes med samfundets socialisering af økonomien og statens overtagelse af de sociale funktioner.

Tendenserne i dette skrift danner grundtonen i alle Renners værker. Mange af Renners elever har hævdet, at han var marxist. De henviser til hans fremragende kendskab til Marx' værker og den virtuositet, med hvilken han benytter Marx' analytiske metoder. Renner forsøger selv i en efter hans død offentliggjort bog¹ at bevare sin ophavsret til austromarxismen — »Den

1. Karl Renner: Wandlungen der modernen Gesellschaft, Wien 1953.

senere såkaldte austromarxisme er vel ved siden af den kommunistiske litteratur den eneste socialistiske skole i den sidste menneskealder, som ikke har brugt den gamle mesters system til ren og skær propaganda, men i største alvor har erkendt og videreudviklet det som videnskab, dvs. ikke som én videnskabsgren i et lukket system, men som en tænke- og forskningsmetode såvel inden for samfundsvidenskaben i almindelighed som i alle dens forgreninger.»

Renner var ikke kun gruppens politolog, han var også dens politiker. Efter både 1. og 2. verdenskrig tilkaldtes han for at genopbygge den østrigske stat, og ved begge lejligheder viste han at have magtvilje og kraft til at gennemføre dette. Han nåede de mål, han havde sat sig, og var den eneste austromarxist, der så sig selv som den sejrende, fast overbevist om rigtigheden af sin kurs.

*Karikatur af Karl Renner
ved II Internationales kongres i København 1910.*

Var Renner politologen, der repræsenterede standpunkterne til højre, så var *Max Adler* venstresynspunkternes repræsentant, austromarxismens filosof. Hvis man i dag kan tale om den tiltrækningskraft, som austromarxismen udøver, så skyldes det den renaissance, som Max Adler har fået hos »det nye venstre«. Hans indflydelse som lærer og opdrager har altid været stor, især hos den ungdom, der kan begejstres. Også hans første arbejde udkom i 1904 i »Marx-Studien« under titlen »Kausalität und Teleologie im Streit um die Wissenschaft«, og ligesom hos Renner kan man også her straks se grundlaget for det filosofiske system, som han aldrig siden fraveg. I dette arbejde forsøger Adler først og fremmest at bringe begreberne kausalitet (altså den objektive sammenhæng mellem årsag og virkning) og teleologi (den idealistiske lære, der ikke betragter den objektive verden kausalt, men endeligt som resultat af en immateriel målbestemt idé) i samklang. Mens nykantianerne, der var dominerende inden for den tyske revisionisme, skarpt adskilte kultur- og samfundsvirkelighed fra den kausale naturvirkelighed, forsøgte Adler at udvide kausaliteten til også at gælde de humanistiske videnskaber og at bevise, at teleologien, dvs. den målbevidste, målrettede handling, er at forstå som kausalitetens gang gennem den menneskelige bevidsthed. Adler tog afstand fra en ukritisk naturalisme, der er blind for den menneskelige og samfundsmæssige kausalitet og sætter naturalisme lig med naturvirkelighed, men han fastholdt, at en differentieret form for kausalitet principielt også er gældende for erkendelse og styring af den samfundsmæssige eksistens. Denne teori var jo ikke ny, den gentager og forsvaret Marx' synspunkt mod vulgariserende tendenser. Det nye er Adlers forsøg på at forbinde det marxistiske historiesyn med filosofisk idealisme. Er hans forsøg på at forbinde kausalitet med teleologi det samme som det klassiske marxistiske syn på naturens og samfundets enhed og måske gør det lettere at anvende, så fjerner han sig med sin filosofiske idealisme fra Marx og særlig fra Friedrich Engels, der med sin »Naturens dialektik« blev den dialektiske materialismes skaber. Hvor Karl Kautsky forklarer menneskeligt samliv som et resultat af social drift og som en nødvendig følge af de givne realiteter, ser Adler den menneskelige bevidsthed som en kendsgerning, man ikke kan abstrahere fra, fordi der ikke eksisterer nogen erfaring uden for den menneskelige bevidsthed. De idealistiske filosofers gamle visdom førte under mottoet »Mit Kant über Kant hinaus« Adler til opdagelsen af bevidsthedens sociale natur. Den »transcendentale socialisering« er for Adler roden til alt socialt fællesskab og den dybeste begrundelse for socialismen. Den ville også findes hos et menneske, der tvunget af omstændighederne befinder sig i total ensomhed. Med denne erkendelseskritiske begrundelse for socialismen har Adler fundet et middel, hvormed den gamle modsætning mellem individualisme og kollektivismen kan overvindes. På dette filosofiske grundlag kunne han udvikle en religionsfilosofi. Max Adler er en af de få marxistiske tænkere, der ser på religionen som en selvstændig del af den

menneskelige bevidsthed, som en fuldstændiggørelse af den del af virkeligheden, der ikke kan opløses i viden og handling, ja, som en nødvendig forudsætning for fordybelse i den. Denne opfattelse hos Adler har i de seneste årtier givet ham en vis betydning i dialogen mellem kristne og marxister, som man ikke havde kunnet forudse. Forsøget på at forene Kant og Marx i ét filosofisk system kan man imidlertid ikke betegne som repræsentativt for austromarxismen. Bauer satte gåseøjne om Adlers austromarxisme, idet han i Adlers værker tydeligt så grænserne for den kantianske erkendelseskritik. Men Adler havde på glimrende vis påvist den sociale kausalitets væsen i den menneskelige bevidsthed over for den borgerlige Marxkritik, som på grundlag af Kants erkendelseskritik havde benægtet muligheden af en kausal lovmæssighed i samfundet. Adlers analytiske erkendelseskritik af marxismen viste, at Marx' økonomi ikke er læren om betingelser for byttehandel eller markeder, men en påvisning af problemerne i forbindelse med menneskers og samfundsklassers forhold på dette byttemarked, som ændres i overensstemmelse med produktionskræfternes udvikling. Han påviste, at Marx' økonomiske lære befinder sig på et helt andet plan end de borgerlige økonomers og derfor besvarer helt andre spørgsmål. I praktisk politik var Adler altid i skarp opposition til den officielle socialdemokratiske politik, repræsenteret af Bauer og Renner og stod på den yderste venstrefløj i østrigsk socialdemokrati, men også i den internationale ikke-kommunistiske socialisme. På partikongressen i 1926 krævede han udtrykket »proletariatets diktatur« optaget i partiprogrammet. Indholdet i hans sidste artikler, skrevet under fascismen, kan siges at ligge på linje med de anskuelse, der i dag er fremherskende i de italienske og franske kommunistiske partier. Men Adler var politisk filosof, ikke politiker.

»MARX-Studien« II, 1907.

I 1907 udkom i »Marx-Studien« den 26-årige Otto Bauers skrift »Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie«, der straks satte ham i første række blandt socialistiske teoretikere. Tre nye erkendelser tiltrækker opmærksomheden. Den første behandler begrebet »Nation«: »Nationen kan altså defineres som den ikke af skæbne-ensartetheden, men den af skæbnefællesskabet voksende karakteregenskab«. Bauer stiller her skæbnefællesskabet i en vis modsætning til skæbne-ensartetheden, idet han som følge af det kapitalistiske samfunds klassemæssige og sociale forhold forudsætter, at de enkelte klasser har forskellig karakter. Trods deres forskellige stilling i samfundet er klasserne dog underkastet samme ydre skæbne. Skæbnefællesskabet former nationalkarakteren.

Den anden erkendelse drejer sig om »de historieløse nationers opvågnen«, en af de revolutionære forandringer i det 19. og begyndelsen af det 20. århundrede. Siden Bauers bog er »de historieløse nationer« blevet et begreb.

Han kunne ikke dengang vide, at den teori, hvormed han udelukkende ville beskrive det kapitalistiske samfund, for hvilket han anså teorien for at være karakteristisk, ville få fornyet aktualitet i vor tid. »De historieløse nationers opvågner er et af det kapitalistiske samfunds utallige fænomener.«

Bauer behandler i sin tredje erkendelse »nationalitetskampens klassekarakter«. »Nationalhad er overført klassehad«, fastslår han på basis af sin analyse af den sociale baggrund for disse kampe i Habsburgermonarkiet og de nationale modsætninger, der udvikler sig i det højkapitalistiske samfund. Disse erkendelser om nationalitetsspørgsmålet er anvendelige endnu i dag, men man må betænke, at problemet i dag har antaget helt andre dimensioner i forbindelse med udviklingslandenes kamp for en ny politisk, økonomisk og social orden og deres konkurrence med de store industrilande. I den historiske del af Bauers skrift beskriver han en proces, der fører til dannelse af en nation, eksemplet er Europa og her især Tyskland og Østrig fra slutningen af middelalderen til begyndelsen af det 20. århundrede. Netop dette afsnit af skriftet er meget aktuelt, f. eks. sker der netop i disse år i Afrika den politiske og psykologiske proces, i hvilken stammebevidstheden udvikles til en stats- og nationalbevidsthed.

Skriftet indeholder også Bauers livslange politiske ledemotiv, som gennemsyrrer alt, hvad han har skrevet: hans mistro og negative indstilling til den borgerlige stat, som han ser som et instrument i klasseundertrykkelsen og som udbytningens retsform. Hans marxistiske opfattelse af partiet ser ikke partiet som en ligeberettiget partner i et konkurrencesystem, men som et centrum for den historiske nødvendighed og bærer af en kontinuerlig selvrealiserende sandhed. Han forklarer, hvorfor Socialdemokratiet må være helt anderledes end andre partier. »Hvis Socialdemokratiet ikke står i modsætning til de besiddende klassers partier, men er et parti som alle andre, hvis det endog er en del af regeringsflertallet, har del i regeringsmagten, så behandler det arbejdsmasserne på samme måde som de borgerlige partier, så bliver det selv til en institution i den kapitalistiske stat og medansvarlig for al uret . . . for al den ulykke, som klassestatens love tilføjer arbejderklassen, for al elendighed og udbytning, som det arbejdende folk må lide under i det kapitalistiske samfund. Udviklingen af proletarietets revolutionære instinkt standser.« Opfattelsen om klassepartiets nødvendighed og troen på revolutionen fraveg han aldrig. Hele sit liv søgte Bauer at finde løsningen på de problemer, der rejser sig på vej mod socialismen, og kom til følgende efter hans mening afgørende slutninger: a) den sociale revolution er en lang historisk proces forbundet med krige, staters fald og fødsel, forandringer af forfatninger og sociale love, ingen retlinjet udvikling, men en dialektisk proces på mange planer; b) den sociale revolution er en proces, der forløber efter logikkens og fornuftens love, på hvilken arbejderklassen reagerer rationelt og progressivt over for den historiske nødvendighed og dermed gennemfører sine økonomiske og sociale krav; c) den sociale

revolution er betinget af en bevidsthedsændring og oplysningsproces hos det arbejdende menneske; d) socialismen kan først og relativt lettest virkeliggøres i lande, hvor den mest fremskredne industrialisering sammen med arbejderklassens politiske, kulturelle og organisatoriske modenhed skaber forudsætningen for overgangen fra kapitalisme til socialisme. Dette socialistiske samfund vil virkeliggøre en moden arbejderklassens stræben efter frihed; e) kun en revolutionær omvæltning kan virkeliggøre socialismen, ikke reformer inden for rammerne af de bestående systemer.

Bauers politik byggede imidlertid ikke udelukkende på enten reform eller revolution. Enhver reform, der forbedrede arbejderne levevilkår, var for ham revolution, og revolutionen var forudsætning for grundlæggende reformer. Mange af de problemer, Bauer beskæftigede sig med, fordi de var vigtige for den opstigende arbejderklasse dengang, eksisterer ikke i dag. Den historiske udvikling forløb anderledes, end man kunne forudse i 1907. Ud af Bauers tidlige opfattelse af socialismens virkeliggørelse taler hans rationalistisk-humanistiske indstilling. Han stammer fra en tid, hvor rationel handling var trumf, men voksede ind i en tid, hvor Sigmund Freuds lære om menneskelig adfærds driftsmæssige karakter bekræftedes: den økonomiske determinismes logik blev ikke afgørende for den videre udvikling, men uhæmmede følelser, had og aggressivitet. Bauer tillagde derfor det »moraliske« element stor betydning ved siden af det »rationelle« for erobringen og udnyttelsen af den politiske magt.

Bauer døde den 4. juli 1938 i Paris, knap fire måneder efter Hitlers indmarch i Østrig. Hans sidste måneder og uger blev hans livs nulpunkt. Alt var brudt sammen, hans land, hans parti. Men troen på, at en revolution i hele det tysktalende område ville styrte Hitler, beholdt han til det sidste. Denne illusion var Bauers personlige og politiske tragedie.

»Marx-Studien« III, 1910.

Efter Marx' død havde den marxistiske økonomiske forskning ikke gjort store fremskridt. Marxisterne havde måttet indskrænke sig til at tage to hovedopgaver op: at popularisere læren blandt arbejderne og at forsvare den mod de borgerlige universitetsprofessorers angreb. Alle de mange marxistiske økonomiske artikler, brochurer, ja, selv større arbejder havde altid et umiddelbart politisk sigte og gav en alment forståelig fremstilling af det historisk-deskriptive. Teorien forsømtes. Denne forsømmelse indhentedes delvis i 3. bind af »Marx-Studien«, der udkom 1910. Her offentliggjorde Rudolf Hilferding sit banebrydende arbejde »Das Finanzkapital. Eine Studie über die jüngste Entwicklung des Kapitalismus.« Hilferding anvender Marx' økonomiske begreber, og den nyere økonomiske udviklings kendsgerninger indbygges i det marxistiske økonomiske system. M.h.t. penge- og kreditteori, i fremstillingen af aktieselskabet og kriseteorien går han imidlertid et godt stykke ud over Marx. I læren om rentefoden

*Karikatur af Rudolf Hilferding
ca. 1923.*

kritiserer og berigtiger han Marx. Hilferding anvender ikke blot Marx' metode, men også hans fremstillingsmåde og sprog (inklusive anglicismerne). Sproget er altså lidt gammeldags og kunne læses som et tillægsbind til »Kapitalen«. Men frugtbarheden i Marx' lære viser sig derved, at ting, som måtte være Marx ubekendt, kan udtrykkes gennem hans tænke- og udtryksmåde. Teorierne om penge og kredit er værkets grundlag. Hilferding går ud fra Marx' pengelære, som han udvider på væsentlige punkter. Men pengeteorien er en af de mest komplicerede dele af den politiske økonomi, og forudsætninger, som i dag er fuldt anerkendte, var dengang revolutionært nyland. Hilferding viser således, hvordan de samfundsøkonomiske forhold, der ellers formidles gennem et værdifuldt metal, også kan formidles ved et i sig selv værdiløst stykke papir, som et af samfundets organer, staten, imidlertid har givet en vis værdi. På den anden side ved vi, at

nødvendigheden af at tingsliggøre de samfundsmæssige forbindelser skyldtes anarkiet i vareproducerende samfund; staten må derfor bevidst gribe ind og sætte visse grænser for det, der afløser denne »tingslige« formidling (således giver Hilferdings pengeteori også den ældre metalisme, hvad der tilkom den). Læren om pengene er grundlaget, hvorpå Hilferding opbygger sin teori om finanskapitalen. Ændringer i produktivkræfterne forandrer også kapitalens sammensætning, den konstante kapital vokser langt hurtigere end den variable. Kampen om den højst mulige profit tvinger ethvert kapitalistisk foretagende til at ændre sammensætningen af sin kapital i denne retning. Denne akkumulation er imidlertid ikke kraftig nok til at kunne udvide produktionsapparatet hurtigt nok. Det er derfor nødvendigt at opnå bankkredit, der bindes i fast kapital og derfor vanskeligt kan frigøres. Banken får en vedblivende interesse i det foretagende, som den har ydet kredit, og foretagendet bliver afhængigt af banken. Hilferding viser, at aktieselskabsformen er langt bedre egnet til at befri den industrielle udvikling fra de skranker, som individuel ejendom sætter. Den forvandler den individuelle driftsherre til aktieejere, dvs. til pengekapitalist, der kun vil have rente, ikke som før driftsherregevinst + rente. Driftsherregevinsten tager banken. Medens profitten ifølge loven om gennemsnitsprofitraten er bestemt af kapitalens størrelse, gælder det modsatte for aktieselskaber; her bestemmer profittens størrelse aktiekapitalens størrelse. Ved siden af den i foretagendet investerede kapital, der bestemmer størrelsen af profitten, optræder den fiktive kapital, der bestemmes af profittens størrelse. Hilferding skildrer, hvorledes bankerne udvikler en sindrig teknik, hvis mål det er med så lille en egenkapital som muligt at beherske så stor en fremmedkapital som muligt, hvorved fondsbørsen virker som marked for fiktiv kapital og varebørsen som marked for fiktive varer. Varen bliver et rent bytteobjekt. Denne handel åbner nye udnyttelsesmuligheder for banken, der fører til beherskelse af vigtige grene inden for verdenshandelen. Denne udvikling kaldes for kapitalens mobilisering. Bankkapital, kapital i pengeform, som under ganske bestemte processer, som Hilferding beskriver, forvandles til industriel og kommerciel kapital, kalder han finanskapital. En voksende del af denne finanskapital disponerer bankerne over, hvorved de får en stadig stigende indflydelse på industrien. Bankernes magt benyttes til at styrke tendenser til begrænsninger af den frie konkurrence. Hilferding anskueliggør, hvorledes denne tendens først opstår i virksomhederne selv p.g.a. profitratens synken, hvilket fører til monopolistiske interessefællesskaber kaldet karteller, der igen fører til monopolistiske fusioner kaldet truste. Finanskapitalen organiserer altså kartellerne og trusterne, der så igen underkaster sig eller udelukker handelen. Den af banken befordrede koncentration af industrien giver imidlertid yderligere stød til koncentration af bankvæsenet. Hvis vi i teorien tænker os denne udvikling ført til ende, står vi til slut med et generalkartel behersket af en generalbank. Hele det

kapitalistiske samfund reguleres bevidst af en enkelt instans, der bestemmer produktionens omfang og ved sin prisbestemmelse fordeler arbejdsudbyttet på henholdsvis kartelmagnaten på den ene side og samfundets store masser på den anden. Hermed ville anarkiet i produktionen være forandret til et bevidst reguleret samfund. Det er ikke tænkeligt, at udviklingen vil nå dette slutpunkt, kapitalmagnaternes tryk ville være uudholdeligt, »ekspropriatorerne vil blive eksproprieret« længe før.

Efter fremstillingen af finanskapitalens udvikling følger et afsnit om økonomiske kriser, i hvilket Hilferding kritiserer Marx og i anden forbindelse angriber Bernstein. I slutningen gives en fremstilling af den økonomiske politik, hvor især behandlingen af spørgsmålet om kapitaleksport dengang var noget helt nyt. Hilferding påviser kapitalismens udviklingstendenser på baggrund af århundredskiftets industrisamfund, hvilket Marx med sin lære om kapitalens koncentration kun i grove træk havde kunnet skildre. Hilferding var den første, der skuffet forlod kredsen af austromarxister, han blev socialdemokratisk finansminister i Tyskland, men vendte sig mere og mere fra den marxisme, som han i så høj grad havde beriget. 1933 emigrerer han, Vichy-regimet udleverer ham til Hitler, og 1941 går han til grunde i et fængsel.

»Marx-Studien« IV, 1914 (1918).

Den sidste udgivelse i »Marx-Studien«, som i anledning af Kautskys 60 års fødselsdag skulle udkomme i efteråret 1914, var allerede sat, da 1. verdenskrig udbrød og forhindrede udgivelsen. Den udkom først efteråret 1918. Titlen var »Die Taktik des Marxismus«, og skriftet skulle være et forsøg på at formulere de marxistiske spørgsmål historisk og principielt. Efter en skildring af socialismen og arbejderbevægelsen i England, Frankrig og Tyskland indtil dannelsen af 1. Internationale behandler den Inaugural-adressen og den Internationale Arbejderassociations statutter. Også andre vigtige ting behandles såsom ideologisk og materiel politik, sekt og parti, parti og fagbevægelse, klassekamp og kompromis og vigtigheden af teoretisk erkendelse.

Forfatteren af dette skrift var *Gustav Eckstein*, som under de store valgretskampe i 90'erne gik ind i Socialdemokratiet. Hans første artikel i Kautskys tidsskrift »Die Neue Zeit« i 1902 henledte p.g.a. sin originalitet og klarhed alle interesserede socialisters opmærksomhed på sig. Det var en polemik mod den berømte professor Böhm-Bawerk under titlen »Die vierfache Wurzel des Satzes vom unzureichende Grunde der Grenznutzentheorie (eine Robinsonade)«. Kort efter dette opgør med den wienske nationaløkonomiske grænseværdi-skole rådede lægerne den svært lunge-syge Eckstein til at søge helbredelse ved en sørejse. Da hans familie var velhavende, kunne han i forbindelse hermed få opfyldt et gammelt ønske: at udforske det endnu temmelig ukendte Japan. Han lærte sig japansk for at

kunne studere japansk litteratur og besøgte steder i Japan, hvor ingen europæer endnu havde været. Han var den første, der fik forbindelse med japanske socialister, og skrev mange artikler om arbejderforhold og arbejderbevægelse i Japan.

Det vigtigste resultat af denne rejse (bortset fra helbredet) var imidlertid, at den ved studiet af ind- og udvandringsproblemer, især den kinesiske kulis, som han kendte bedre end nogen anden, førte ham til en klar stillingtagen til alle spørgsmål vedrørende internationalismen. Eckstein var meget alsidig; han var jurist, men havde et overordentlig grundigt kendskab til den nationaløkonomiske litteratur. Som etnograf var han fagmand, men han beskæftigede sig alvorligt med rent naturvidenskabelige problemer, hvor han især studerede principielle biologiske problemer og offentliggjorde vigtige artikler om forholdet mellem Lamarck og Darwin. Han gennemarbejdede de erkendelsesteoretikere (Mach, Avenarius), der arbejdede ud fra fysikkens problemer, og han anvendte dem i sine metodologiske undersøgelser. Den syge mand arbejdede uafbrudt som Kautskys redaktør i »Die Neue Zeit« og var fra 1910 på forslag af sin medredaktør Franz Mehring lærer ved den socialdemokratiske partiskole, hvor han underviste i socialismens historie. I lighed med Hilferding blev han under trussel om udvisning tvunget bort fra skolen. Men han havde ladet sine forelæsninger trykke til eleverne, og de dannede grundlag for en marxistisk forskning uden lige. Krigens udbrud rev ham bort fra studierne, og trods sygdom kastede han sig ud i den politiske kamp, han skrev og diskuterede og brændte sig selv helt op for at føre arbejderne tilbage til internationalismen og »den samlede proletariske bevægelses interesser«. Blandt de socialdemokratiske tillidsfolk i Berlin trådte han skarpt op imod Scheidemann. I 1916 måtte han rejse til Schweiz for at underkaste sig endnu en lungeoperation. Lægerne anbefalede en ferie før denne operation, men heller ikke i denne periode undte han sig ro; han skrev artikler og et større arbejde til det marxistiske »New Review« i New York, »Die Socialdemokratie in Deutschland und der Weltkrieg«, hvori han skarpt kritiserede det tyske Socialdemokratis politik. Operationen lykkedes, men en lungebetændelse stødte til, og han døde den 27. juli 1916.

I Ecksteins lille bog »Kapitalismus und Sozialismus«, udkommet 1910, skriver Karl Kautsky i forordet: »den, der sætter sig til at studere kapitalismen og den deraf udspringende socialisme for at blive en bevidst kæmper for vor sag, vil ikke kunne finde et bedre udgangspunkt end de samtaler, som vor ven Eckstein nedskrev »til indføring i den videnskabelige socialismes grundbegreber«.

Krigsudbruddet 1914 satte det egentlige punktum for austromarxisterne. Andre grupperinger dannedes. At den internationale arbejderklasse ville være stærk nok til at forhindre krigen, troede austromarxisterne ikke. At så

mange andre kunne tro det, viser kun den socialistiske forkyndelses kraft og styrken af den socialistiske ønsketænkning. Stillingen til krigen og til nationalitetsspørgsmålet splittede det ellers så nære fællesskab mellem austromarxisterne. Renner blev krigstilhænger og så i krigen store økonomiske udviklingsmuligheder. I sin bog »Krieg, Marxismus und Internationale« søgte han at bringe disse begreber i overensstemmelse med hinanden. Han troede, at krigen ville løse Østrigs nationalitetsproblem. (Hjalmar Branting sagde 1917 i Stockholm, at han ikke var nogen stor ynder af den Renner, der fandt så gode marxistiske undskyldninger for tysk imperialisme). Renner stod alene med sin bejaelse: Eckstein, Hilferding og Max Adler var afgjorte krigsmodstandere og internationalister.

Østrig-Ungarns sammenbrud reducerede austromarxisterne til politikere i en økonomisk tilbagestående småstat, der ikke i sig selv kunne bære kimen til en verdensrevolution. P.g.a. sprogfællesskabet kunne de endnu i nogen tid i tyske socialistiske tidsskrifter foregive en indflydelse, som de ikke havde.

Det nye begreb »austromarxisme« opstod mellem de to verdenskrige, men betegnede egentlig kun det østrigske socialdemokratis politiske praksis. Angrebet af bolsjevikkerne fra venstre og endnu stærkere fra højre af fascister af alle sorteringer som »austrobolsjevisme« lykkedes det austromarxismen at skabe en model af historiske dimensioner, en opdragelses- og kampbevægelse i et lille land, som under de sletteste betingelser søgte at opbygge et hjem for arbejderbevægelsen. Dens åndelige, sociale og solidariske holdning skabte en mennesketype, der var enestående.

Ved den 1. verdenskrigs afslutning kom venstrefløjen (altså Otto Bauers fløj) i den situation, at de måtte overtage ansvaret i en statsdannelse og dermed acceptere synspunkter, som de under krigen havde kritiseret Renner og hans højrefløj for. Renner havde i oktober 1918 udarbejdet en provisorisk forfatning, og partiet trådte ind i en koalitionsregering for at fuldbyrde overgangen fra et monarkisk storrige til en lille republik. Bauer accepterede denne demokratiske stat, som ganske øjensynlig ikke var socialistisk, som noget værdifuldt, fordi den var et fordelagtigt udgangspunkt for kampen for socialismen. I de to første år lykkedes det også Socialdemokratiet som den stærkeste partner i koalition med den demokratiske bondefløj af det konservative parti at gennemføre en vidtgående sociallovgivning og at sikre den demokratiske opbygning imod kupforsøg fra højre og venstre. Til forskel fra det tyske socialdemokrati lykkedes det også at opbygge en hær uden at styrke de konservative kræfter. De revolutionære strømninger i nabolandene Ungarn og Bayern udnyttedes til at fravriste det stærkt skræmte borgerskab socialpolitiske fremskridt. Denne hurtige gennemførelse af forbedringer, som partiet jo længe havde propageret, immuniserede arbejderklassen og fremfor alt dens tillidsmænd mod de kommunistiske paroler, idet den samtidig tilslørede modsætningerne mellem højre- og venstrefløjen i partiet. Konflikt mellem fløjene brød ikke ud, fordi Bauer anså de opnåede resultater for så

betydningsfulde, at de skulle forsvares mod økonomisk kaos og venstreradikale illusioner.

Da ligevægten forandredes til fordel for de borgerlige ved valgene i 1920, og tempoet i de sociale fremskridt nedsattes, forlod Socialdemokratiet regeringen på Bauers foranledning og mod Renners råd, og det forblev lige til republikkens undergang i opposition. I hovedstaden Wien, der samtidig var forbundsrepublikkens største delstat, beholdt partiet magten og gennemførte et program af storslåede kommunale reformer på områder som det sociale boligbyggeri og skole- og socialvæsenet. Disse reformer finansieredes til dels ved en ægte luksusskat, der i hovedsagen ramte de velhavende. Denne blanding af opposition på forbundsbasis og reformarbejde i Wien forhindrede en tilbundsgående diskussion i partiet om mål og midler. Tilsyneladende trivedes og voksede partiet og dets tilsluttede masseorganisationer med denne politik, en blanding af praktiske reformer og revolutionær begejstring. I 1924 overskred partiets medlemstal 700.000, dvs. mere end 10% af landets befolkning og 50% af de socialistiske vælgere. Af Wiens befolkning var 25% organiserede socialdemokrater. Partiets enhed var fastere end nogen sinde; den enhedsfetichisme, der har sin forklaring i den østrigske partihistorie, nåede sit højdepunkt. Højrefløjen under Renners ledelse havde ingen eller meget ringe indflydelse på partiets politik, men havde rig mulighed for at anvende sit talent i det praktiske reformarbejde og kunne tilfredsstille sin politiske virketrang i fagforbundene og den kooperative bevægelse. Men venstrefløjen havde endnu større muligheder, den i marxistisk teori interesserede del beherskede hele det vidtforgrene net af oplysningsarbejde inden for partiet, og i dens marxistiske studiekredse dominerede den radikale formulering. De i teorien mindre interesserede aktivister fik i partiets i 1923 stiftede halvmilitære kamporganisation, Schutzbund, afløb for deres revolutionære energi. Det yderste venstre inden for partiet kunne naturligvis ikke bestemme partiets kurs, men udøvede tilstrækkeligt tryk på Bauers »venstrecentristiske« partiledelse til at forhindre afvigelser — i det mindste retorisk — fra forpligtelsen til klassekamp.

Men Otto Bauer førte partiet, og i denne periode ser vi hans politiske strategi udfolde sig, hans kamp for at vinde mellemlagene, de småhandlende, håndværksmestre, småbønder, funktionærer og akademikere. Han vandt dem med sin kamp for en lav husleje, der var et mønster på en heldigt gennemført åbning til middelstanden og dens klasseinteresser. Med alle parlamentariske midler, også den skarpeste obstruktion, forsvarede han lejernes interesser. Den lave husleje var bindeleddet mellem de egentlige arbejderinteresser og middelstandens interesser. Bauer formulerede i 1925 verdens første socialistiske agrarprogram. I dette distancerer han sig eftertrykkeligt fra ældre forestillinger om, at stordrift agrarøkonomisk skulle være den mest formålstjenlige driftsform parallelt med den industrielle koncentrationsproces. »Socialismen kommer altså ikke til at røre bøndernes

Fotografi af Max Adler.

privatejendom, men den vil forandre væsentlige funktioner og virkemåder af bøndernes privatejendom.» Denne formulering var nødvendig for at vinde bønderne, for kampen om magten ville efter al sandsynlighed føre til voldsomheder. På partikongressen i Linz 1926 vedtoges derfor også et program, hvori man forudså, at socialistiske fremskridt, der var opnået, med våbenmagt måtte forsvares over for et borgerskab, der ikke ville acceptere dem.

Programmet blev kritiseret fra venstre for ikke at være radikalt nok, fra højre for at være provokerende. Kritikerne fik alt for hurtigt ret. Knap et år efter, den 15. juli 1927, frikendte en nævningedomstol nogle fascistiske drabsmænd. »Arbeiter Zeitung« havde i den anledning en skarp ledende artikel, som sædvanlig tænkt som en erstatning for en aktion. Men arbejderne retsbevidsthed var dybt krænket, og lederen udløste en aktion, arbejderne nedlagde arbejdet og marcherede spontant mod Parlamentet. Denne fredelige demonstration søgte politiet at standse, men blev fejlet til side. Under de voldsomme kampe, der derefter opstod, nedbrændte Justitspalæet, 85 demonstranter dræbtes og over tusind såredes. Den udbrudte generalstrejke blev i nogle provinsbyer under trussel om våbenmagt brudt af fascistiske bander. Det afsløredes, at partiet ikke var forberedt på at føre en bevidst kamp om magten med alle midler, sådan som Linzerprogrammet havde proklameret; og skræmte bønder og småborgere søgte beskyttelse hos de af sværindustrien finansierede og organiserede bander. Bortset fra det svage Tjeckoslovakiet var Østrig på dette tidspunkt omgivet af fascistiske, autoritære eller reaktionært styrede lande. Den 15. juli 1927 var begyndelsen til »austromarxismens« nedgang. I Parlamentet stod to næsten lige stærke grupper over for hinanden i dødeligt fjendskab, og det ustabile flertal førte Parlamentet ind i en blindgyde, hvor de vanskelige økonomiske problemer ikke kunne løses. Østrig blev som et af de første lande ramt af verdenskrisen. De borgerlige tilbød en samlingsregering, som Renner og højrefløjten ville acceptere. Bauer betragtede det som en fælde, som skulle bruges til at miskreditere socialisterne i arbejderne øjne ved gennemførelsen af love på det jævne folks bekostning. Senere erfaringer fra Weimarepublikken bekræfter Bauers formodning.

De borgerlige partier fik imidlertid efter valget i november 1930, hvori socialdemokratiet fremgik som det største parti, for første gang efter 1918 en ny modstander, som ville knuse dem: nazisterne. Frygt for tab af regeringsmagten førte dem i marts 1933 til at sætte Parlamentet ud af funktion. Otto Bauer siger selv, at dét, at socialdemokratiet ikke med vold søgte at sikre demokratiet, var hans livs største politiske fejl. Linzerprogrammet havde forpligtet Socialdemokratiet til i denne situation at anvende alle til rådighed stående midler, generalstrejke og mobilisering af de halvmilitære grupper for at tvinge regeringen tilbage til forfatningen. I det år, der fulgte, forhandlede partiets højrefløj med den forfatningsstridige regering med Bauers vidende for med fredelige midler at finde frem til et kompromis. Borgerskabet havde imidlertid fået Mussolinis støtte og benyttede situationen til at forbyde Socialdemokratiet og opløse fagforbundene. Kampene i februar 1934 opstod ikke i forbindelse med en velovervejede plan, defensiv eller offensiv. Den var arbejdernes spontane reaktion på angrebet på deres organisationer; de ville ikke som de tyske arbejdere kampløst opgive alt. Tre dage tog det regeringstropperne med indsats af tunge våben at bryde al militær modstand. Standretten dømte 21 socialdemokrater til døden, hvoraf sluttelig 9 blev hængt. Otto Bauer måtte gå i landflygtighed.

Reaktionen på nederlaget førte til diskussioner om skylden for det. Talrige smågrupper, for det meste venstreradikale, var de rester, der blev til overs af det engang så mægtige parti. Men medlemmerne af kamporganisationen, partifunktionærernes kadrer og den store armé af tillidsmænd kunne simpelt hen ikke acceptere nederlaget. For dem var fortsættelsen af den politiske kamp, ligegyldigt under hvilken form, en selvfølge. En af Otto Bauers mest trofaste tilhængere, Manfred Ackermann, den største organisatoriske og oratoriske begavelse i den yngre generation, skabte ved udholdende og sejt arbejde det nye illegale parti. Trods partiets principielle accept af proletarietets diktatur, som også kom til udtryk i partiets nye navn, RS (Revolutionære Socialister), følte det sig alligevel som bærer af kontinuiteten fra det gamle socialdemokrati. Organisationen var en efterfølger af Otto Bauers gamle parti, højrefløjen havde ingen interesse i illegalt arbejde. De, der stod til venstre for Otto Bauer, var gået til kommunisterne, der i illegaliteten for første gang i den østrigske arbejderbevægelses historie var blevet et masseparti. Otto Bauer nøjedes med den indflydelsesrige stilling som leder af ALÖS (Auslandsbüro Österreichischer Sozialisten), der var et hjælpeorgan for det i selve landet virkende parti. Det lykkedes trods skarp politisk forfølgelse at opretholde et intensivt arbejdende politisk parti. Den radikale fløj i RS så med bitterhed, at forskellen mellem det gamle parti og det nye udviskedes. Da en af de hyppige arrestationsbølger ramte Manfred Ackermann og hans nærmeste medarbejdere, udelukkedes de for lang tid fra deres førende position. I hans fravær forandrede Auslandsbüro navnet RS til Vereinigte sozialistische Partei. Den forbitrede radikale fløj ville ikke

tolerere, at Otto Bauer og med ham andre gamle politikere fik fornyet indflydelse på det nye parti, og fik på en »Rigskonference« i Brünn den 31. december 1934 atter trumfet navnet RS igennem, idet den samtidig kraftigt beskar ALÖS' indflydelse. I marts 1935 erobrede den radikale fløj endelig ledelsen i RS. Den nye partiformand blev Joseph Buttinger, en landarbejder, der havde været partisekretær i provinsen Kärnten. Han forenede en høj intelligens med et brændende revolutionært sindelag og en veludviklet magtvilje. Under hans ledelse forandredes masseaktioner til konspirativt arbejde. Teoretisk blev han trods sin uklarhed forløber for det nye aktivistiske venstre, i stedet for »de historiske kræfter« satte han »den rene vilje til socialismen« som garanti for den endelige sejr. Denne »halleluja-socialisme« kunne ikke gøre indtryk på Otto Bauer. Den skolede marxist så denne afvigelse fra anskuelsen om socialismens sejr som resultat af en historisk proces som begyndelsen til selvlikvideringen af den socialistiske bevægelse. Størsteparten af medlemmerne i det illegale parti fulgte Otto Bauer. 1938 ophævedes under forsvaret for den østrigske nationale uafhængighed for en kort tid skillelinjen mellem legalitet og illegalitet. Men her dukkede også det gamle partis højrefløj under Renner op og forberedte en tilbagekomst i det politiske liv; RS' centralkomité under ledelse af de »nye mennesker« bedømte imidlertid situationen mere realistisk end disse gamle politikere. De anså Hitlers okkupation af Østrig for uundgåelig og forberedte derfor sikkerhedsforanstaltninger for truede personer samt indstillede sig på en lang fascistisk periode.

Højrefløjen under Renner overlevede i det store og hele krigen uden tab. Nazisterne frygtede dem ikke og skænkede dem derfor heller ikke større opmærksomhed. RS-folkene blev, for så vidt de ikke var emigreret, arresteret, og grundlaget for illegalt arbejde faldt væk, da Gestapo ved krigsudbruddet i 1939 under en kæmperazzia arresterede praktisk taget alle kadre og overførte dem til koncentrationslejre i Tyskland. De RS-folk, der var gået i landflygtighed, dannede sammen med folkene fra Bauers ALÖS den såkaldte Auslandsvertretung, og efter Bauers død overtog de helt ledelsen af denne. Men nu havde de ikke mere nogen rygdækning i de kadre i hjemlandet, der før havde været under deres kontrol. ALÖS-folkene trængte dem mere og mere ud af alle positioner, så meget nemmere som RS-folkene kun ville føre en entydig socialistisk revolutionær politik. Da ALÖS-folkene og mange RS-folk gav sejren over Hitler større prioritet end den socialistiske revolution og derfor støttede vestmagterne og Sovjetunionen, nedlagde Joseph Buttinger og hans nærmeste venner alle deres funktioner i RS og Auslandsvertretung.

Ved Hitler-rigets kapitulation i foråret 1945, få dage efter de russiske troppers indmarch, eksisterede der atter en socialdemokratisk partiorganisation. De trofaste socialdemokratiske tillidsmænd søgte simpelt hen tilbage til de gamle partilokaler og påbegyndte uden at spilde mange ord

det arbejde, som de havde forladt 11 år før. Karl Renner og hans venner fra højrefløjen var i landet og konstituerede sig som partiledelse. De få RS-folk, der var kommet tilbage fra koncentrationslejrene, fik sekundære poster. Buttinger og hans radikale fæller så, at man ikke i meget lang tid kunne føre socialistisk politik i Europa, fordi såvel amerikanere som russere ikke ville tolerere revolutionære forandringer, og de besluttede derfor ikke at vende tilbage til Østrig. Denne beslutning var overflødig, Renner og hans folk tillod ikke emigranterne at komme tilbage. Nu var tiden kommet for Renners koalitionspolitik, økonomisk genopbygning med amerikansk hjælp, borgfred. Han følte ikke trang til at genoplive spændingen mellem højre- og venstrefløj. Dermed forsvandt også den allersidste rest af Bauers forsøg på at forme det østrigske socialistiske parti som en bro mellem den sovjetiske kommunisme og vestens demokratiske socialisme, at skabe en forbindelse mellem radikal og pragmatisk teori og praksis. Det nye af Renner prægede parti var sikkert mere i overensstemmelse med østrigsk sindelag, et reformparti efter skandinavisk mønster, men desværre uden skandinaviske forudsætninger og traditioner.

Austromarxismen af den Bauer'ske type var en strålende og dristig vision af socialistisk skabervilje. Den politik, som førtes af det østrigske socialdemokrati i årtiet efter 1. verdenskrigs afslutning, gjorde det til det mest fremgangsrigt og relativt stærkeste parti i Internationale og kunne i hvert fald geografisk stadig kaldes austromarxistisk. Til forskel fra det britiske og de skandinaviske socialdemokratier holdt det østrigske fast ved den klassiske marxismes grundsætninger. Otto Bauers forsøg på at kombinere revolutionær ideologi med reformistisk praksis kunne ikke stilles på en afgørende prøve under verdenskrisen, men den var et storslået forsøg på socialistisk samfundspolitik. Austromarxismen kunne ikke overleve fascismen og 2. verdenskrigs belastninger. Trods store åndelige og moralske indsatser kunne modsætningerne mellem intention og muligheder ikke forsones. Den kunne ikke forhindre hverken fascisme eller krig . . . men hvilken socialistisk retning kunne det?

Oversigten bygger især på følgende værker:

MARX-STUDIEN. Blätter zur Theorie und Politik des wissenschaftlichen Sozialismus. Herausgegeben von Dr. Max Adler und Dr. Rudolf Hilferding. Erster Band. Unveränderter Neudruck der Ausgabe Wien 1904. 435 s. Verlag Detlev Auvermann KG. Glashütte im Taunus, 1971.

Dr. Rudolf Hilferding: Böhm-Bawerks Marx Kritik.

Dr. Joseph Karner: Die soziale Funktion der Rechtsinstitute.

Dr. Max Adler: Kausalität und Teleologie im Streite um die Wissenschaft.

Zweiter Band. Unveränderter Neudruck der Ausgabe Wien 1924. 576 s. Verlag Detlev Auvermann KG. Glashütte im Taunus 1971.

Otto Bauer: Die Nationalitätenfrage und die Sozialdemokratie.

Dritter Band. Unveränderter Neudruck der Ausgabe Wien 1910. 575 s. Verlag Detlev Auvermann KG. Glashütte im Taunus 1971.

Rudolf Hilferding: Das Finanzkapital. Eine Studie über die jüngste Entwicklung des Kapitalismus.

Tatjana Grigorovici: Die Wertlehre von Marx und Lasalle.

Vierter Band. Erster Halbband. Unveränderter Neudruck der Ausgabe Wien 1918. 222 s. Verlag Detlev Auvermann KG. Glashütte im Taunus, 1971.

Max Adler: Die sozialistische Idee der Befreiung bei Karl Marx.

Gustav Eckstein: Der Marxismus in der Praxis. Vorwort von Heinrich Weber (pseud. Otto Bauer).

Karl Kautsky: Kriegsmarxismus. Eine theoretische Grundlegung der Politik des 4. August.

Vierter Band. II. Hälfte. Unveränderter Neudruck der Ausgabe Wien 1922. 318 s. Verlag Detlev Auvermann KG. Glashütte im Taunus, 1971.

Max Adler: Die Staatsauffassung des Marxismus. Ein Beitrag zur Unterscheidung von soziologischer und juristischer Methode.

Fünfter Band. I. Heft. Unveränderter Neudruck der Ausgabe Wien 1923. 112 s. Verlag Detlev Auvermann KG. Glashütte im Taunus, 1971.

Dr. Otto Leichter: Die Wirtschaftsrechnung in der sozialistischen Gesellschaft.

Victor Adler im Spiegel seiner Zeitgenossen. Verlag der Wiener Volksbuchhandlung. Wien 1968. 240 s.

Julius Braunthal: Victor und Friedrich Adler. Zwei Generationen Arbeiterbewegung. Verlag der Wiener Volksbuchhandlung. Wien 1965. 344 s.

Austromarxismus. Texte zu »Ideologie und Klassenkampf« von Otto Bauer, Max Adler, Karl Renner, Sigmund Kunfi, Bela Fogarasi u. Julius Lengyel. Herausgegeben und eingeleitet von Hans Jörg Sandkühler und Rafael de la Vega. Europäische Verlagsanstalt-Europa Verlag. Frankfurt am Main, Wien 1970. 416 s.

Lucio Colletti: Bernstein und der Marxismus der Zweiten Internationale. Europäische Verlagsanstalt. Frankfurt am Main 1971. 80 s.

Anatoli W. Lunatscharski: Profile der Revolution. Eingeleitet von Isaac Deutscher. Europäische Verlagsanstalt. Frankfurt am Main 1968. 132 s.

Karl Renner. Eine Bibliographie. Zusammengestellt von Hans Schroth. Eingeleitet von Karl R. Stadler. Europa Verlag, Wien 1970. 152 s.

Jacques Hannak: Karl Renner und seine Zeit. Versuch einer Biographie. Europa Verlag, Wien 1965. 736 s.

Walter Wisshaupt: Wir kommen wieder! Eine Geschichte der Revolutionären Sozialisten Österreichs 1934-38. Vorwort von Bruno Kreisky. Verlag der Wiener Volksbuchhandlung, Wien 1967. 228 s.

Manfred Ackermann: Max Adler, Erzieher zu sozialistischem Denken. — Rede über Otto Bauer. — Julius Braunthal, Ein Leben dem Sozialismus geweiht. Verlag Bund sozialistischer Freiheitskämpfer. Wien 1972. 82 s.

Joseph Buttinger: Das Ende der Massenpartei. Am Beispiel Österreichs. Ein geschichtlicher Beitrag zur Krise der sozialistischen Bewegung. Verlag Neue Kritik. Frankfurt am Main 1972. 672 s.

Yderligere litteratur til belysning af spørgsmålet:

Otto Bauer: Eine Auswahl aus seinem Lebenswerk. Mit einem Lebensbild von Julius Braunthal. Wien 1961.

Heinz Fischer (Herausgeber): Zum Wort gemeldet: Otto Bauer. Wien 1968.

Otto Bauer et la Révolution, Textes choisis présentés et annotés par Yvon Bourdet, prefac de Paul F. Lazarsfeld, Etudes et Documentation internationales, Paris 1968.

Otto Leichter: Otto Bauer, Tragödie oder Triumph, Wien 1970.

Norbert Leser: Zwischen Reformismus und Bolschewismus. Der Austromarxismus als Theorie und Praxis. Wien 1968.

Ernst Fischer: Erinnerungen und Reflexionen. Hamburg 1969.

Peter Nettl: Rosa Luxemburg. Köln 1965.

Hans Hautmann: Die verlorene Räterepublik. Am Beispiel der kommunistischen Partei Deutschösterreichs. Wien 1971.

Kurt L. Shell: Jenseits der Klassen. Österreichs Sozialdemokratie seit 1934. Wien 1969.

Otto Leichter: Glanz und Ende der Ersten Republik. Wie es zum Österreichischen Bürgerkrieg kam. Wien 1964.

Viktor Reimann: Zu gross für Österreich, Seipel und Bauer im Kampf um die erste Republik. Wien 1968.

Otto Leichter: Zwischen zwei Diktaturen. Österreichs Revolutionäre Sozialisten 1934-1938. Wien 1968.

OM REVOLUTIONÆR TAKTIK

Korrespondancen mellem Friedrich
Engels, og Gerson Trier og
Nikolaj Petersen, 1885–1893.

Ved Gerd Callesen

Efter at den socialdemokratiske fremgangslinje i Danmark fra første halvdel af 1880'erne syntes brudt senest med folketingsvalget i 1887, hvor det ene af de to mandater fra 1884 gik tabt — et udtryk for en almindelig stagnation i parti- og pressearbejdet — begyndte man i partiet at diskutere konsekvenserne af denne situation. I første omgang besluttede man sig stort set for organisatoriske forbedringer¹. Men der opstod også politisk utilfredshed med partiets taktik, dvs. samarbejdet med Venstre, der ved dette valg formentlig havde tvunget Socialdemokratiet til at trække sine kandidater tilbage i flere valgkredse, blandt andet nogle, hvor der ikke engang var opstillet kandidater fra Højre². En af de mest fremtrædende kritikere i denne sammenhæng var formanden for Amager partiforening, Ferdinand Møller. Taktik-diskussionen førtes med afbrydelser fra 1887 til 1889 og endte som bekendt med venstreoppositionens eksklusion. En foreløbig kulmination nåedes på partiets 3. kongres i 1888, hvor oppositionen gjorde sig ret kraftigt gældende. Den var koncentreret i et par af de storkøbenhavnske foreninger; ganske vist opnåede den ikke noget, men den havde dog manifesteret sig ved diskussionerne om programmet, om agitationens indhold og taktikken ved valget. Fra 1888/89 fik oppositionen støtte af Nikolaj Lorenz Petersen (1854–ca. 1916) og Gerson Georg Trier (1851–1918), der begge i lang tid havde opholdt sig i udlandet og dér tilsluttet sig arbejderbevægelsen. Nikolaj Petersen optrådte første gang på et møde 2. august 1888, hvor han talte om »Reformation og revolution« (Social-Demokraten (herefter S-D) 4. aug. 1888).

I løbet af efteråret 1888 blev diskussionen meget omfattende og refereredes ret udførligt i S-D³. Fra januar 1889 gik oppositionen — og især Nikolaj Petersen og Gerson Trier — ind i en agitationskampagne og holdt foredrag rundt omkring i de socialdemokratiske foreninger. Det var navnlig spørgsmålet om samarbejdet med Venstre, der blev diskuteret, men som

Nikolaj Petersen senere skrev, blev det »trængt mere i forgrunden, end det fortjente«⁴. Det var i øvrigt bl. a. mangelen på socialistisk litteratur og dermed marxistisk viden, oppositionen kritiserede. Her havde partiet imidlertid påbegyndt udsendelsen af centrale værker i et »Socialistisk Bibliotek«, ved hvilket enkelte medlemmer af oppositionen medvirkede som oversættere, således f. eks. H. V. Lund (Kapitalen) og Gerson Trier.

Fra 1. april 1889 udgav oppositionen »Arbejderen. Socialistisk Ugeblad« og oprettede nogen tid efter også en selvstændig organisation, »Literær socialistisk forening«. Det var et brud med partiets hidtidige organisatoriske praksis og kunne opfattes som en forberedelse til en splittelse af partiet, en overvejelse, der ikke var fremmed for Gerson Trier (se brevet til Engels af 26. maj 1889). Striden tilspidsedes derefter hurtigt, blev specielt aktualiseret omkring spørgsmålet om deltagelse i en af de internationale arbejderkongresser i Paris — i dette spørgsmål sejrede oppositionen — og igen omkring valgsamarbejdet. Til trods for de gode resultater i første omgang udmanøvreredes oppositionen ret hurtigt af partiledelsen, der valgte den fremgangsmåde at opfatte den rejste kritik mod sig som en personlig fornærmelse (som en grundløs beskyldning for korrupsion) og på den måde undgik at tage stilling til den principielle kritik i større omfang. Ingen af de to parter havde været specielt blødsødne i den gensidige kritik, og dette havde tilsløret diskussionens egentlige indhold. Eksklusionen afsluttede en periode med voldsom aktivitet i partiet og afløstes umiddelbart af valgforberedelserne i januar 1890, der som bekendt endte med en betydelig fremgang for Socialdemokratiet, som kunne samles omkring det opnåede resultat og således undtog oppositionen dens grundlag for videre virke inden for partiet — det »Revolutionære Socialistiske Arbejderparti« oprettedes i januar 1890.

Gerson Trier sammenfattede i et brev til Engels (8. dec. 1889) oppositionens resultater i tre punkter:

- 1) den har fremkaldt diskussion og derved tilstrømning til partiets møder,
- 2) den har gennemtvunget partiets deltagelse i Pariserkongressen,
- 3) den har tvunget til opstilling af flere socialdemokratiske kandidater end før.« (Der opstilledes 10 kandidater i 1890 mod 3 i 1887.)

Derudover havde den fremprovokeret en afklaring i partiet om dets taktik. Diskussionen i årene 1887-91/93 mellem »de revolutionære« og »de reformsøgende«, som de to retninger i den daværende arbejderbevægelse betegnede, er et vigtigt stadium i den proces, under hvilken væsentlige marxistiske principper antoges af den danske arbejderbevægelse. Utvivlsomt var Nikolaj Petersens og Gerson Triers forståelse af marxismen dybere end de fleste samtidiges — inklusive gruppen omkring »Arbejderen«. Selv om de blev ekskluderet, blev den marxistiske teori ikke dermed afvist — den accepteredes i de følgende år i en form, der ikke adskilte sig væsentligt fra II. Internationales, dvs. på det rent abstrakte plan. »Arbejderens«

redaktionelle linje i årene 1889–1891 må også vurderes ud fra det aspekt, som sammensmeltningen mellem arbejderbevægelsen og marxismen udgør og dennes afspejling i den øvrige arbejderbevægelse — det kunne f. eks. undersøges ved en gennemgang af Emil Wiinblads programartikler i S-D. Den udformning, partiets teori havde fået, »blev normgivende for partiets videre udvikling. Til trods for at der opstod oppositionelle konstellationer af varierende styrke, holdt partiet fast ved den udpræget reformistiske kurs, som udvikledes i slutningen af 1880'erne, og der kan ikke herske nogen tvivl om, at partiets menige medlemmer delte partiledelsens opfattelser»⁵.

Oppositionens flertal var oprindeligt ikke antiparlamentarisk, men ville udnytte valgkampene »til fordel for vore ideer»⁶. I »Arbejderen« udviklede der sig en livlig diskussion af vigtige taktiske problemer i arbejderbevægelsen. Af mødereferater og annoncer i avisen kan man se, at det nye parti havde en vis indflydelse i arbejderklassen og ligeledes i nogle af dens faglige organisationer. Endvidere vakte eksklusionen åbenbart stor opsigt i den udenlandske arbejderpresse; Nielsen-Kolding citerede i sin nævnte brochure mange støtteartikler (s. 48–56); partiet støttedes også af Engels. Men det isoleredes henholdsvis isolerede sig relativt hurtigt, til dels på grund af sin sektarisme, som for eksempel gav sig udtryk i, at man mente, at over for arbejderpartiet var alle andre partier »en reaktionær masse«. I oktober 1891 måtte partiet derfor opgive udgivelsen af »Arbejderen«; ganske vist overtog Nikolaj Petersen derefter bladets udgivelse, men han arresteredes i december 1891, hvorefter Nielsen-Kolding redigerede det til april 1893.

I ugebladet offentliggjordes i dets ca. 4-årige eksistens flere væsentlige artikelserier, som på grundlag af den marxistiske teori behandlede forskellige spørgsmål principielt. Ud over det indeholdt bladet to artikler af Engels — for første gang på dansk. En oversættelse af »Manifestet« blev ikke afsluttet. På den anden side udkom også forskellige artikler af Kropotkin, nogle af dem publiceredes senere som selvstændige pjecer. I bladets senere periode bragte det adskillige artikler fra »Der Sozialist«, der oprindeligt var organ for venstreoppositionen i det tyske socialdemokrati, men dog ret hurtigt udviklede sig i anarkistisk retning. Til denne retning hørte også Paul Ernst, hvis pjece »Arbejderbeskyttelsesloven og dens internationale regulering« kom i »Arbejderen«⁷.

I tiden 1889–1891 var avisen udtryk for en levende bevægelse i arbejderklassen, men senest efter at Nielsen-Kolding havde overtaget redaktionen, blev artiklerne mere og mere abstrakte: der diskuteredes intensivt om anarkisme og moral. Gruppens sociale sammensætning i den senere periode bekræfter til en vis grad Hans Manfred Bocks bemærkning om venstreradikalismen: sammenslutningen af utilfredse arbejdergrupper med aktivistisk holdning med relativt få ledende intellektuelle — ofte med litterære ambitioner — kan gælde som foreløbig sociologisk grundformel for venstreradikalisme⁸. Ganske vist var arbejderindslaget i den danske

gruppering mere betydningsfuldt end i den tilsvarende tyske gruppe, men alligevel er Engels' forstående holdning over for den noget overraskende, specielt i betragtning af hans negative indstilling over for den tyske opposition. Det kan måske skyldes hans mistro til den danske partiledelse og negative indstilling over for »socialisterne i alle disse bondelande, de kan altid bestikkes med fraser«⁹, formentlig kendte og anerkendte han derudover Gerson Triers og Nikolaj Petersens kvaliteter. Over for partiledelsen repræsenterede de jo en på mange måder marxistisk opposition. På den anden side lagde Engels jo meget stor vægt på bevægelsen og klassens handlen »specielt over for en så ateoretisk nation«¹⁰, og i 1893 repræsenteredes bevægelsen trods alt af Socialdemokratiet.

Brevene til Engels opbevares i Internationales Institut für Sozialgeschichte i Amsterdam. De gengives i den oprindelige retskrivning; de tre tyske breve er oversat i noterne.

Som tillæg offentliggøres et brev fra August Bebel, formanden for det tyske socialdemokrati, formentlig til Nikolaj Petersen. Det var i det mindste ham, der læste brevet op i en socialdemokratisk forsamling, der diskuterede valgtaktikken. Brevet gengives efter »Arbejderen« nr. 25 (16. sept. 1889) og med dennes retskrivning. Fremhævelserne er alle Bebels egne. Brevets original findes ikke mere. Efter »Arbejderen« nr. 27 (30. sept. 1889) trykte også »Social-Demokraten« i Stockholm brevet. SPD's kongres afholdtes i 1887 i St. Gallen i Schweiz. Den nævnte beslutning krævede, at der opstilledes kandidater i alle valgkredse, den afviste ethvert kompromis og anbefalede ved evt. omvalg at afholde sig fra at stemme, smlg. Verhandlungen des Parteitages der deutschen Sozialdemokratie, Zürich 1888, s. 34.

Ifølge en meddelelse fra Institutet for marxisme-leninisme i Moskva har Engels skrevet endnu to breve til N. L. Petersen, men man kender ikke dér noget til dissers skæbne. Brevene fra Engels er åbenbart ikke til at finde mere. Hverken hos Gerson Triers familie, hos Nielsen-Koldings familie (han var jo redaktør for »Arbejderen« 1892), på Landsarkivet for Sjælland eller i Rigsarkivet, hvor papirerne fra sagen mod Nikolaj Petersen ligger (Højesteret Domssager 1892 3/6 sag nr. 20), er der noget for denne korrespondance relevant materiale.

Ungdomsbillede af Gerson Trier.

Gerson Trier til Friedrich Engels¹¹

35 Eastcheap E.C.

24.1.85

Herrn Friedrich Engels

122 Regents Park Road

W.C.

Ihre neulich erschienene Abhandlung *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates* habe ich mit dem grössten Interesse gelesen, und da ich gern etwas dazu thun möchte die darin ausgesprochene historische Auffassung weiter zu verbreiten, möchte ich Sie um Erlaubnis bitten die Abhandlung ins Dänische zu übersetzen.

Mit wahrer Hochachtung
Gerson Trier

Gerson Trier til Friedrich Engels¹²

35 Eastcheap

London E.C.

22. März 1887

Herrn Friedrich Engels

London

Aus verschiedenen Gründen ist es mir erst heute möglich eingelegte schon seit langer Zeit angefangene Übersetzung ins Dänische Ihres *Ursprung der*

Familie, etc., Ihnen so weit fertig vorzulegen, als es nur fehlt Ihre freundlichen Bemerkungen dazu zu hören.

Ich würde Ihnen sehr dankbar sein wenn Sie mir ein paar Stunden zu diesem Zweck geben könnten.

Ich beabsichtige Ende dieser Woche eine kurze Reise nach Kopenhagen. Wäre es möglich meine Übersetzung dann mit hinüber zu bringen, würde es sehr angenehm sein. Geht das nicht, werde ich mir erlauben nach meiner Rückkehr Sie aufzusuchen.

Mit ergebener Hochachtung
Gerson Trier

*Gerson Trier til Friedrich Engels*¹³

*Gerson Trier
35, Eastcheap
London E.C.*

London 8. Aug. 1888

Kære hr. Engels,

Efter at jeg har været hos Dem sidst, skrev jeg til »vores« Petersen om, at De vilde skrive direkte til Bebel om V. Petersen¹⁴. Denne må imidlertid være rejst, inden mit brev kom. Han skriver mig nemlig fra Hamburg, om jeg vil sende Deres introduktion senest til den 11te ds. til Antwerpen.

Hvis De derfor ikke har noget derimod, vilde jeg gerne bede Dem skrive et par linjer, jeg kunde sende V. P., der i midten af måneden vil nå til Tyskland.

Skulde De vide Bebels og også Liebknechts adresser, vilde De gøre mig en tjeneste ved at meddele mig dem¹⁵.

Undskyld den megen ulejlighed og modtag på forhånd min bedste tak

med en venlig hilsen fra
Gerson Trier

*Gerson Trier til Friedrich Engels*¹⁶

*16 Ahlefeldtsgade
København K
13. 3. 89*

Kære hr. Engels,

De har altid vist Dem så venlig imod mig, at jeg er så fri at bede Dem også nu gøre mig en stor tjeneste. Det tidsskrift, jeg omtalte til Dem i London, at Nikolaj Petersen og jeg vilde udgive, er her stor trang til, og vi håber at få det ud i begyndelsen af næste måned, rimeligvis først som et ugeblad, hvortil senere skulde komme et større månedligt nummer¹⁷. Jeg ved hvilke store krav der stilles til Dem, så jeg vil slet ikke gøre mig håb om selv en lille artikel fra Deres pen, men måske De vilde give os et anbefalende brev til A. Bebel, hvem De i så fald bedes sende indlagte linjer¹⁸.

De vil af samme brev se med få ord, hvorledes stillingen er her i Danmark for tiden. En god korrespondent fra Tyskland vilde være af stor betydning: exemplets magt er stor. Vi kan næppe gøre regnig på, at Bebel til stadighed vil sende os meddelelser, men måske De eller han vilde opgive os navnet på en meningsfælle i Tyskland, der vilde være villig til at påtage sig et sådant hværv.

Såsnart det epokegørende (?) produkt, vi nu forbereder, ser dagens lys, skal jeg tillade mig at sende Dem det.

Jeg håber, disse linjer vil træffe Dem rask og vel tilmode, og sender Dem, med bedste tak for Deres ulejlighed, en hjertelig hilsen

Gerson Trier

Gerson Trier til Friedrich Engels¹⁹

16 Ahlefeldtsgade

København

26. maj 89

Kære hr. Engels,

Tak for Deres brev og den gode lejlighed, De derved har givet mig til at undskylde min altfor lange tavshed, som jeg virkelig skammer mig ved²⁰.

Deres brev krydsede et fra N. L. Petersen til E. Bernstein, af hvem De måske allerede har fåt oplysning om Kongressens behandling her²¹. Imidlertid skal jeg med udsigt til gengivelse give en kort fremstilling af sagen.

For at følge det bekendte in medias res blev det på et partimøde torsdag d. 23. maj vedtaget i henhold til et forslag fra hovedbestyrelsen, at det danske socialdemokrati ikke vilde deltage i nogen af kongresserne, men vilde forsøge at medvirke til en sammenslutning af begge, og så dertil sende delegerede. Hovedbestyrelsens subsidiære forslag, som dog ikke kom til afstemning, var, at skulde der sendes delegerede, som sagerne nu stod, skulde det være til den possibilistiske kongres, hvor til man var bunden ved afstemningen i London i fjor.

Mødet i torsdags var det første partimøde, hvor på bestyrelsen har bragt sagen frem. Derimod har oppositionen, hvorfor »Arbejderen« nærmest er organ, ved to tidligere møder og allerede i begyndelsen af marts ved en skriftlig henvendelse søgt at få bestyrelsen til at sætte sagen under diskusjon i partiet. Men, endnu uvist af hvilken grund, har den stadig trukket sagen ud og har også nu kun bekvemmet sig til at tage fat på den under stærkt tryk fra vor side.

Interpeleret med hensyn til de udtalelser om det danske partis stilling, som der sigtes til i indbydelsen til den marxistiske kongres, erklærede bestyrelsen, at den aldeles ikke havde givet noget tilsagn til nogen af kongresserne, men at fagforeningerne nærmest havde sluttet sig til den possibilistiske, da dens indbydelse kom først frem.

Der er altså endnu, trods den tagne partibeslutning, udsigt til, at danske delegerede vil møde i Paris; men de vilde da møde for fagforeningerne, men ikke for den såkaldte »politiske« del af partiet. Og sandsynligheden er da for, at det vil blive den possibilistiske kongres, de vil gå til. Spørgsmålet skal for i fagforeningernes samlede bestyrelser i begyndelsen af næste uge, og jeg skal så meddele Dem resultatet snarest. Det vil måske kunne lykkes at få fagforeningerne, hvis de lader sig repræsentere, til at sende delegerede til begge kongresser, men til den marxistiske alene er vist out of question.

Hvad det officielle partis standpunkt angår, vil artiklen »Revolution« og de artikler, hvormed »Arbejderen« blev modtaget, som vi har sendt Dem med sidste nr. af »Arbejderen« være oplysende²². De vil deraf se, at fristelsen til en spaltning er stor, men jeg deler fuldstændig Deres mening om det betænkelige ved en sådan, og vi har også i »Arbejderen« søgt at undgå alt hvad der kunde fremkalde en sådan, før det rette øjeblik var kommet, d.v.s. før vi er sikker på, at vore ideer er bleven godkendt af den »levende« del af partiet. Imidlertid arbejder den officielle del kraftigt underhånden på at gøre os umulige, og midlet er bagtalelse, hvortil begyndelsen allerede gøres i den anden af de artikler (om »Den nye Socialist«, der var et af de reaksjonæres penge understøttet blad), hvor med vi blev modtagne. Imidlertid begynder virkningen af vor opposisjon at spores, om endskønt vi endnu ikke har fået de officielle til at bryde alt makkerskab med de »liberale«.

I Sverrig, navnlig i det sydlige, er bevægelsen mere principfast end her, og reformeriets humbug bedre forstået²³. I Norge er man derimod nærmere ved det danske standpunkt, og bevægelsen er der som her kun af navn virkelig »klassebevidst«.

Hvad vi trænger til her er, som jeg sidst skrev Dem, et pust fra Europa; det kunde kongresen muligvis have bragt, og derfor er det dobbelt beklageligt for os, at striden mellem de franske ledere afskærer denne tilførsel af europæisk frisk luft ind her. På »Arbejderens« vegne beder jeg Dem undskylde det vrage i bemærkningen om Deres forhold til ligaen, som jeg ved lejlighed skal rette²⁴. Jeg beder Dem hilse Bernstein og de andre meningsfæller fra Der Sozialdemokrat, jeg har haft den fornøjelse at træffe hos Dem, og beder Dem selv modtage min bedste hilsen

Gerson Trier

Gerson Trier til Friedrich Engels²⁵

København

29. Maj. 89

Kære hr. Engels,

Som meddelt i mit brev af 26, fandt der i mandags et møde af fagforeningsbestyrelserne sted for at tage stilling til kongresen²⁶.

Resultatet blev, som jeg forud antydede, det blev besluttet ikke at lade sig repræsentere, hvis der blev to kongresser. En enkelt fagforening antydede, at

man vilde sende en delegeret for denne forenings vedkommende; det vilde da blive til possibilisternes kongres, men det vil være et stort spørgsmål, om det bliver til noget.

Det standpunkt »opposisjonen« i partiet her har taget er, at vi skulde sende delegerede til begge kongreser med forlangende om, at kongreserne skulde slutte sig sammen, da det er en utrolig skandale, at arbejderne så mange år efter det snart klassiske tilråd »Arbejdere i alle lande, forener jer!« skal stå splittede, fordi lederne i et enkelt land gør det.

Jeg forudser, at to kongreser vil blive en kile ind mellem arbejderne i alle lande, så at en splittelse, der bliver international, vil afløse nasjonale spaltninger, og som akkompanjemang en værre reaksjon end nogensinde. Jeg håber derfor også på en sammenslutning quand même.

Med hjærtelig hilsen
Deres altid hengivne
Gerson Trier

Gerson Trier til Friedrich Engels²⁷

16 Ahlefeldtgade

d. 28 Juni 89

Kære hr. Engels,

Min bedste tak for Deres linjer af 10 ds. De tilskriver det opposisjonens holdning, at partiet her ikke går med Possibilisterne. Om den har haft indflydelse, skal jeg lade være usagt; men vist er det, at de ledende mænd er så uklare over sig selv og sosialismen, at de bilder sig ind, de hører til, efter deres karakter, på den »marxistiske« side.

Der vil temlig sikkert komme et par danske med til den sidstnævnte kongres selv om partiet ikke lader sig repræsentere. Da det endnu ikke er officielt, meddeler jeg Dem det kun privatim. For det første agter formerne at sende en delegeret; det bliver nærmest en rent faglig afsending. Dernæst har Deutsche Lesegesellschaft, Svensk Diskusjonsforening og en eller to danske foreninger sluttet sig sammen og vil sende en delegeret²⁸.

Sverig har jo nu udnævnt sine delegerede, og i Norge er der sat en subskripsjon i gang for at blive i stand til at sende en repræsentant²⁹. Danmark bliver altså en af de få om ikke den eneste stat, hvor der er et organiseret socialistisk parti, som ikke lader sig officielt repræsentere. Jeg foreslår, at De beder Bernstein skrive en kort notits herom i det første no. af Sozialdemokrat³⁰. Siden jeg sidst skrev har 33 partifæller indgivet et forlangende til hovedbestyrelsen om at sammenkalde et nyt partimøde for på ny at tage spørgsmålet om danske delegerede under drøftelse. Efter partiets love skal et møde sammenkaldes på 25 medlemmers skriftlige forlangende. Men hovedbestyrelsen, som synes at betragte sig som en »konstitutionel regering med absolutistisk magt« à la Estrup, har uden videre undladt at indkalde et møde, ja har endog ikke tat andragendet på dagsordenen, da der i går aftes afholdtes et partimøde om at fejre en revolusjonsfest³¹.

d. 1. Juli

Man skulde næsten tro, at de herrer i partiledelsen havde en vis frygt for, at de stærkere strømninger uden for Danmark skulde bane sig vej ind her, hvis vi kom med på kongresen.

Der er til i aften Mandag sammenkaldt et møde af underskriverne af andragenderne, men når vi ikke vil fremkalde en spaltning af partiet — hvad vi helst vil overlade til den anden side — er det vanskeligt at tvinge bestyrelsen bort. Imidlertid synes misfornøjelsen med dens ledelse, og særlig dens vedholden ved »alliancen« med de liberale, dag for dag at tage til, og deres holdning til kongresen vil sikkert blive en pind til deres ligkiste.

Der forestår en stærk bevægelse her. I de sidste uger har bygningssnedkerne været genstand for lock-out. I dag har møbelsnedkermestrene lukket deres svende ud, og man mener, at en af dagene vil murerne og tømrerne følge efter. Betegnende og beklageligt nok har arbejderne hidtil stillet sig som bekæmpere af maskinindustrien og forsvarere af håndværket, men en almindelig lock-out vil tvinge dem den anden vej, ligesom rimeligvis spørgsmål om en normalarbejdsdag og afskaffelsen af akkordarbejde vil blive bragt ind med blandt arbejdernes fordringer. Men om arbejderne er pæknært stærke nok til at optage kampen, er et andet spørgsmål.

Med de bedste hilsener fra
Petersen og Deres meget hengivne
Gerson Trier

*Gerson Trier til Friedrich Engels*³²

16 Ahlefeldtsgade

København

5 Juli 89

Kære hr. Engels,

I fortsættelse af mit brev af i Mandags kan jeg i dag meddele, at der ved det møde af underskriverne af andragendet til hovedbestyrelsen, jeg dengang meddelte skulde finde sted, blev vedtaget en resolusjon, som udtalte en skarp fordømmelse af, at hovedbestyrelsen ikke havde taget kongresspørgsmålet op igen. Denne resolusjon sendtes hovedbestyrelsen i et brev og har endnu ikke været offentliggjort.

Samtidig har de sidst nævnte foreninger agiteret ivrig for at kunne sende en repræsentant til Marxisternes kongres. Derimod vil formernes delegerede blive sendt til Possibilisternes.

Imidlertid har trykket af al denne agitasjon været så stærk, at hovedbestyrelsen synes at have opgivet deres gamle standpunkt. Den vil, hvis jeg kan tro en pålidelig kilde, nu nøjes med en forsikring frå de to kongresers side om, at man som første punkt på dagsordenen vil sætte spørgsmålet om kongreseres sammenslutning, og har på spørgsmålet herom fåt et bejaende

svar fra Marxisterne. Der er nu gode udsigter til, at Danmark dog bliver repræsenteret, hvad jeg anser for meget glædeligt for bevægelsen her.

Jeg antager, at selv om de danske ikke havde foreslået sammenslutningen som første punkt på dagsordenen, vilde denne sammenslutning dog være blevet foreslået. Det vilde have meget stor interesse for vore meningsfæller inden for partiet her at få *vished* herfor, inden det partimøde finder sted, hvorpå kongressspørgsmålet igen forelægges. Dette skal rimeligvis finde sted på tirsdag. De vilde gøre mig en stor tjeneste, hvis det fra anden side har været besluttet at sætte sammenslutningen som første punkt på dagsordenen eller i alt fald som et af de første punkter, da at sende mig pr. telegraf et ord f. ex. ordet *ja*. Min telegramadresse er

Gerson Brotrier Copenhagen

underskrift behøves ikke. Selvfølgelig vil jeg gerne betale telegramet. Det lader til, at hovedbestyrelsen har besluttet at vi, der tillader os at opponere mod dens taktik at slutte alliance med de liberale og »opretholde middelklassen«, skal slå til jorden *coûte que coûte*, men jeg tror ikke, det vil falde den let, da vi allerede har et stort antal partifæller for vort standpunkt. Jeg skal holde Dem à jour med denne bevægelse.

Med bedste hilsen, som altid Deres
Gerson Trier

Nicolaj Petersen

Nicolaj L. Petersen til Friedrich Engels³³

»Arbejderens« Redaktion
Nansensgade 28 A l.o.g.
København K

Werther Herr Engels!

Den 10 Juli 1889

Ich habe mich erlaubt ihnen ein illustriertes Partei Blatt zuzuschicken³⁴ hvorin Sie einige smudzige verdæktigungen gegen Gerson Trier finden werde, das ist die Weise die man uns bekæmpfen, nach dem man eingesehen hat, dass unser agitation frückte tragen wird. Ich möchte es ihnen anheim stellen ob es nicht am plätzen wäre das ein solches hervorgehen bløsgestellt wurde in der internationale presse, specielt in der Sozialdemokrat.

Ich bezweifle nicht dass Sie Gerson Trier kende als ein edler Mensch und ein uneigennütziger Genosse, der gans sicker nicht getroffen wird durch solche Verläumdung, aber es kendezeichnet die Leute die an den spitze stehen hier im Lande, die warhaftig keine mitteln Scheüen wird um eine jede Opposition zu vernichten.

Ich habe dieses geschrieben ohne Triers Wissen, und ich rechne darauf dass Sie, *wenn Sie es für zweckmæssig erachte* passende Schritte thuen wird.

mit vorzücklicher Hochachtung
Nicolai L. Petersen

Gerson Trier til Friedrich Engels³⁵

16 Ahlefeldtsgade
11 Juli 89

Kære hr. Engels

Bedste tak for telegram som for meget interessant brev. Jeg kan i dag melde Dem at »opposisjonen« har vundet en fuldstændig sejr, og at partiet her har udnævnt to delegerede til Marxisternes kongres. Sammen med Nicolaj Petersen, der kommer fra 5 foreninger, får vi altså tre delegerede der. Fagforeningerne holder møde i aften, og man venter, at de vil sende to delegerede til Possibilisterne med det mandat at forlange sammenslutning og, hvis denne afslås, så at gå over til den marxist. kongres³⁶.

Dette udfald har overrasket endog os selv. Diskusjonen viste, at vi har vundet en langt større kreds af tilhængere end vi havde kunnet vente efter den korte tid, vi har arbejdet her.

En del af hovedbestyrelsen foreslog ikke at sende delegerede til nogen kongres, en anden del af hovedbestyrelsen at sende 1 til Marxist. og opfordre Fagforeningerne til at sende 1 til Possibl. Opposisjonen foreslog at sende 2 til Marxist. og overlade til Fagforeningerne hvad de vilde gøre. Det vedtoges at sende to til Marxisterne.

Fra officiel side foresloges P. Knudsen, partiets forretningsfører, og maler Jensen, som De husker var på Londoner kongresen. Opposisjonen foreslog

billedskærer Christensen, som De også vil huske fra Londoner kongresen, cigararbejder Møller og, en mæglende del, A. C. Meyer som hører til dem af hovedbestyrelsen, som vilde sende 1 delegeret til Marxist. P. Knudsen faldt, Jensen trak sig tilbage, P. Christensen og A. C. Meyer valgt: tableau!

Posttiden er så langt fremrykket, at jeg kun i al hast kan meddele Dem dette og med endnu engang at takke Dem for Deres holden os å jour under denne sags udvikling må jeg slutte for i dag.

En hjertelig hilsen
Gerson Trier

Gerson Trier til Friedrich Engels³⁷

16 Ahlefeldtsgade

Dec. 8. 1889

Kære hr. Engels,

Allerede længe har jeg villet skrive til Dem, men har haft så meget at gøre, at det ikke før er bleven til noget.

De har vel desuden af »Arbejderen« set, hvorledes vor »socialistiske« Hovedbestyrelse her i den senere tid er gåt frem. For ret at forstå dette, må man vide, at der forestår *valg til rigsdagen* i januar måned. Den foretagne eksekusjon bliver endnu tydeligere, når man véd, at ved skæbnens ugunst var ulven kommet ind i fårestien.

De husker nok, at Hovedbestyrelsen sendte en erklæring til Pariserkongressens sekretær i anledning af, at de danske delegerede i Paris havde afholdt sig fra at stemme om den resolusjon, hvorved de socialistiske partier opfordredes til ikke at arbejde sammen med borgerlige partiet ved valgene. Kun en af hovedbestyrelsen, Signe Andersen, havde nægtet at underskrive erklæringen, fordi hun fandt at vore delegerede, i betragtning af den allianse, socialdemokratiet her har indgået med de liberale, havde handlet korrekt³⁸. A. C. Meyer derimod, der havde været delegeret, underskrev og slog sig selv derved på munden. Samtidig har han dog ment, at en sådan underkendelse af hans optræden i Paris var et mistillidsvotum til ham, ti foruden også at underskrive en protest sammen med de andre danske delegerede, Christensen og Nic. Petersen, nedlagde han sit mandat som hovedbestyrelsesmedlem. Så vilde uheldet, at den suppleant, der skulde indtræde i Meyers sted, var F. Møller, en af opposisjonens tilhængere, og at den næste suppleant var min ringhed. F. Møller kunne af mangel på tid ikke modtage hværvet, og så blev jeg da medlem af hovedbestyrelsen.

Da nu valgforberedelserne skulde gå for sig, var det selvfølgelig ubehageligt i bestyrelsen at have to opposisjonsmedlemmer for ikke at tale om, at »Arbejderens« stadige angreb på de liberale var kompromitterende for hovedbestyrelsen over for disse dens venner.

Man havde søgt at få os lokket til at modarbejde de af partiet opstillede kandidater, men da vi ikke bed på krogen, var der intet andet for, end at sætte os udenfor. Ved at opstille os som modstandere af partiet opnåede man endnu ét. Det er temmelig usandsynligt, at P. Holm vil blive genvalgt³⁹. Skulde han falde, vil man have os som syndebukke, skønt den virkelige grund må søges i, at socialdemokratiet i de senere år ved sin storpolitik har skyld i, at en stor del arbejdere ikke slutter sig til det. Vort venstre er et fuldstændig afmægtigt parti og ved at gå hånd i hånd med det, kommer socialdemokratiet til at stå lige så afmægtigt.

Det danske socialdemokratis majoritet og ledelse står på det possibilistiske standpunkt med den store »aber dabej«, at vi her helt mangler den almindelige politiske udvikling som i Frankrig tillader arbejderne at gøre sig gældende på det politiske område. Derfor vil hovedbestyrelsen ikke opgive sine kompromiser med de liberale. Hvad opposisjonen i det forløbne år har opnået kan sammenfattes i tre punkter 1) den har fremkaldt diskusjon og derved tilstrømning til partiets møder, 2) den har gennemtvunget partiets deltagelse i Pariserkongresen, 3) den har tvungen til opstilling af flere socialdemokratiske kandidater til rigsdagen end før.

Nu er en del af dens talsmænd sat udenfor, men ved et møde af den af opposisjonen dannede forening »Literær socialistisk forening« blev det besluttet, at resten af opposisjonen skulde blive indenfor partiet for at »stå i fjendens lejr« og hindre, at den af opposisjonen fremkaldte gæring skulde opløse sig til intet⁴⁰.

Betegnende for partiledelsen er det, at man så godt som helt har lagt agitasjonen for de socialdemokratiske rigskandidater på hylden — sagtens for at se, hvor venstre tillader socialdemokraterne at opstille kandidater, og at man her i København afholder politiske møder i *fællesskab med de liberale og venstre!*

Noget af det mest bemærkelsesværdige ved ledelsens optræden er den bagvaskelse og aldeles usandfærdige polemik, den har ladet bladet »Socialdemokraten« opvarte med, hvorved dette har tabt al ret til at beklage sig over den borgerlige presses unfair angreb på socialdemokratiet.

Hele den svenske socialistiske presse har i mere eller mindre stærke udttryk udtalt sin fordømmelse af hovedbestyrelsens fremgang og uden tvivl vil, når sagen bliver helt ud bekendt, de andre landes socialistiske presse slutte sig hertil⁴¹.

Med bedste hilsener og i håb om, at disse linjer træffer Dem vel

Deres hengivne
Gerson Trier

apostille kandidatur, og at man her i København
bør afholde politiske møder i folke-
skole med de liberale og venstre!

Angående det mest beklagelsesværdige ved Le
delens optræden er den bekvæmhed og skille
uansvarlige polemik, den har ladet bladet
„Socialdemokratiet“ opvarte med, hvor ved dette
har tabt al ret til at beklage sig over den
borgerlige presses uafair angreb på Socialdemokra-
tiet.

Helt den svenske socialistiske presse her i
mere eller mindre stærke udtrykke udtalt dis-
proportion af hovedbestyrelsens fremgang
og uden tvivl vil, når sagen bliver helt
ud bekendt, de andre landes socialistiske
presse slutte sig her til.

Med bedste hilsener og i håb om, at disse
linjer træffer Dem vel Deres kære

(11644)

Gerson Trier

Friedrich Engels.

Friedrich Engels

Friedrich Engels til Gerson Trier (udkast)⁴²

London den 18. dec. 89

Kære hr. Trier,

Mange tak for Deres interessante meddelelse af 8.

Hvis jeg skal sige Dem min mening om den sidste københavnske Haupt- und Staatsaktion, som De er blevet offer for, så vil jeg begynde med et punkt, hvor jeg *ikke* er af Deres mening.

De forkaster principielt et hvilken som helst, selv et forbigående samarbejde med andre partier. Jeg er revolutionær nok til heller ikke at lade mig dette middel forbyde under omstændigheder, hvor dette er det fordelagtigste eller det mindst skadelige.

At proletariatet ikke uden voldelig revolution kan erobre sit politiske herredømme — den eneste dør ind til det nye samfund — det er vi enige om. For at proletariatet på afgørelsens dag skal være stærkt nok til at sejre, er det nødvendigt — og det har M(arx) og jeg hævdedet siden 1847 — at det danner et særligt parti, der er adskilt fra alle andre og står i modsætning til dem, et selvbevidst klasseparti⁴³.

Men deri ligger ikke, at dette parti ikke forbigående kan benytte andre partier til sine formål. Deri ligger lige så lidt, at det ikke forbigående kan understøtte andre partier i forholdsregler, der enten umiddelbart er fordelagtige for proletariatet eller som betyder fremskridt med hensyn til den

økonomiske udvikling eller den politiske frihed. Den, der i Tyskland virkelig kæmper for afskaffelsen af len- og stamhuse og andre feudale rester, af bureaukratiet, beskyttelsestolden, socialistloven, indskrænkning af forsamlings- og foreningsfriheden, ville jeg understøtte. Dersom vort tyske Fremskridtsparti, eller dersom Deres danske Venstre var et virkelig radikalt-borgerligt parti og ikke rene elendige frasehelte, der kryber i skjul ved den første trussel fra Bismarcks eller Estrups side, så ville jeg på ingen måde *ubetinget* være imod et hvilket som helst forbigående samarbejde med dem med bestemte formål. Dersom vore repræsentanter stemmer for et forslag, der stilles fra anden side — og det må de jo tit nok — så er det også allerede et samarbejde. Jeg er imidlertid kun for det, dersom fordelene direkte for os eller for landets historiske udvikling i retning af den økonomiske og politiske revolution er ubestridelig og umagen værd. Og forudsat at partiets proletariske klassekarakter ikke drages i tvivl. Det er for mig den absolutte grænse. Denne politik finder De udviklet allerede i 1847 i det »Komm(unistiske) Manifest«, vi har fulgt den i 1848, i Internationale, overalt.

Bortset fra spørgsmålet om moraliteten — om dette punkt drejer det sig ikke her, jeg lader det altså være udenfor — er for mig som revolutionær ethvert middel rigtigt, der fører til målet, det voldsomste, men også det tilsyneladende tammeste.

En sådan politik kræver indsigt og karakter, men hvilken anden gør ikke det? Den udsætter os for korrupsionens fare, siger anarkisterne og vor ven Morris⁴⁴. Ja, hvis arbejderklassen er en samling tåber, svæklinge og pjalte, der uden videre lader sig købe, så er det bedst, at vi pakker sammen med det samme, så har proletariatet og vi alle ikke noget at gøre på den politiske skueplads. Proletariatet lærer som alle andre partier snarest af følgerne af sine egne fejl, disse fejl kan ingen spare det helt for.

Efter min mening har De altså uret, når De ophører et i første række taktisk spørgsmål til et principielt. Og for mig drejer det sig her oprindeligt kun om et taktisk spørgsmål. Men en taktisk fejl kan under visse omstændigheder også ende i et brud på principper.

Og her har De, så vidt jeg kan bedømme, ret over for hovedbestyrelsens taktik. Det danske Venstre har i årevis spillet en uværdig oppositionskomedie og bliver ikke træt af atter og atter at demonstrere sin egen afmagt over for verden. Lejligheden til at tugte forfatningsbruddet med våben i hånd — dersom den nogen sinde har været der — har det forlængst ladet slippe fra sig, og det lader til, at en stadig voksende del af dette Venstre længes efter forsoning med Estrup. Med et sådant parti forekommer det mig, at et virkelig proletarisk parti umuligt kan samarbejde uden i længden at måtte miste sin egen klassekarakter som arbejderparti. For så vidt De altså i modsætning til denne politik fremhæver bevægelsens klassekarakter, kan jeg kun give Dem medhold.

Hvad nu hovedbestyrelsens fremgangsmåde over for Dem og Deres

venner angår, så er en sådan summarisk eksklusion af oppositionen af partiet ganske vist forekommet i de hemmelige selskaber fra 1840–51; den hemmelige organisation gjorde den uundgåelig. Det er endvidere også tit nok forekommet hos de engelske physical force chartister under O'Connors diktatur⁴⁵. Men chartisterne var et parti, der var organiseret med direkte kamp for øje, som allerede navnet siger, derfor stod de under diktatur, og eksklusionen var en militær forholdsregel. I fredstider kender jeg derimod kun en lignende vilkårlig fremgangsmåde hos lasalleanerne i den J. B. von Schweizerske »stramme organisation«; for von Schweizer var det nødvendigt på grund af hans mistænkelige omgang med Berlins politi, og han fremskyndede derved kun desorganisationen inden for den Almindelige Tyske Arbejderforening⁴⁶. Af de socialistiske arbejderpartier, der består i dag, ville det vil næppe — efter at hr. Rosenberg i Amerika lykkeligt har besejret sig selv — falde et eneste ind at behandle en opposition, der er vokset frem i dets eget skød, efter det danske mønster⁴⁷. Det hører til ethvert partis liv og trivsel, at der i dets skød udvikler sig mere mådeholdne og mere yderliggående retninger, der bekæmper hinanden, og den, der kort og godt udelukker de mere yderliggående, fremmer derved kun deres vækst. Arbejderbevægelsen hviler på den skarpeste kritik af det bestående samfund, kritik er dens livselement, hvorledes kan den selv ville unddrage sig kritikken og forbyde diskussion? Forlanger vi da det frie ord for os af andre blot for atter at afskaffe det inden for vore egne rækker?

Dersom De skulle ønske at offentliggøre dette brev *helt*, har jeg ikke noget imod det.

Deres oprigtige

*Gerson Trier til Friedrich Engels*³⁸

Gerson Trier

3 Rue des Mathurins

Paris

18. April 1892

Kære Frederich Engels,

De bliver vist meget overrasket ved efter så lang tids tavshed at få brev fra mig. Når jeg så længe ikke har ladet høre fra mig, er det ikke, fordi jeg ikke i al den tid har tænkt på Dem ofte. Tværtimod tænker jeg tidt og med samme ublandede glæde på de behagelige timer, jeg har tilbragt hos Dem, og med lige så stor taknemmelighed på hvad jeg skylder Dem og Deres arbejde for sosialismen. Men blandt mine mange andre mangler findes også en stor mangel på disposition til at skrive breve, når jeg ikke har et stærkt pres på mig; og således er det da gåt til, at jeg, skønt jeg ofte bebrejdede mig min blindhed ikke at tildrage mig al den nytte og nydelse, jeg kunne have, ved at få brev fra Dem, dog i så lang tid har ladet Dem uden noget livstegn fra

mig. Jeg må endogså indrømme, at det er et slags tryk, der i dag giver mig pennen i hånden, om end ikke et ydre. Anledningen er nærmest den dom, der er overgaaet min ven Nicolaj Petersen. De husker nok, hvor ivrig en socialist N. P. var, hvorledes han aldrig blev træt af at diskutere arbejderspørgsmålet. Men han indskrænkede sig ikke til teoretiske betragtninger. For at agitere for sagen, for at gøre socialismen og dens følger klare for arbejderne har han sat alt andet til side. Med en — i denne bevægelse vel ikke enestående, men derfor ikke mindre — beundringsværdig uegennytte har han sat al sin tid og kraft ind på dette ene: at udbrede socialismen, og han har for denne sags skyld bogstavelig sultet og lidt nød. Han er en begejstret tilhænger af Marx samfundsopfattelse og, som De husker, var det hans fordring om, at det danske socialdemokrati i sin politiske optræden skulle stille sig på klassekampens standpunkt, der gjorde, at han blev smidt ud af partiet hjemme. *Arbejderen* var organet for denne opfattelse af socialismen, og det er i anledning af nogle artikler i dette blad, hvor N. P. erklærer en omvæltning af det bestående samfund for uundgåeligt, og opfordrer arbejderne til at forberede sig vel på at kunne modtage en anden samfundsform, det er i den anledning at N. P. i December blev fængslet og nu er bleven dømt til en aldeles meningsløs hård straf: ét års *forbedringshusarbejde*⁴⁹. Hvad man har villet ramme i N. P. er sikkert den ihærdige agitator for socialismen. Artiklerne i *Arbejderen* indeholdt ikke andet end hvad der er sagt og skrevet 100 gange før, men det lille parti, der stod omkring N. P. (de såkaldte revolutionære socialister), har gjort vore ledende det mere klart hvad der lå i socialismen end måske hele det store socialdemokrati i København, der er et radikalt-liberalt-politisk småborgerparti. Det er sikkert ikke for de anklagede artiklers skyld, men for N. P.'s deltagelse i 1ste Maj bevægelsen og i agitationen for de arbejdsløse, at han er bleven dømt.

At han er bleven dømt, er jo imidlertid ikke så mærkeligt. Langt mere mærkeligt er det officielle socialdemokratis stilling til sagen. Da N. P. blev fængslet, havde de borgerlige blade oftere artikler om sagen, »Social-Demokraten« indskrænkede sig til et par linjers notice, som den anvender, når en fuld mand er bleven kørt over på gaden, og nu, da efter 4 måneders forløb dommen er falden, skriver den en artikel som den, jeg sender Dem⁵⁰. Det ville være en gavnlig ting, om De udtalte Deres mening om denne artikel og tillod Deres udtalelser at blive offentliggjort. Det officielle organ i København optræder med en intolerance og »vi-alene-vide-tro« der er en katolsk pave værdig. Hvad der selvfølgelig vilde være en stor glæde for N. P., der ikke véd, at jeg har skrevet til Dem, vilde være, om De sendte ham et par ord enten gennem mig eller til København, adresse Victor Petersen, 12 Nybrogade, København; ved den første fremgangsmåde vilde jeg også få den glæde at se Deres kendte håndskrift igen.

Hvad bevægelsen i Danmark angår står den på det samme ovenomtalte småborgerstandpunkt, som da jeg sidst fortalte Dem om den. Enkeltheder

håber jeg *muligvis* mundlig at kunne meddele Dem, hvis det, som jeg tænker på, bliver mig muligt at tage til London et par dage i begyndelsen af Maj. Jeg har været her i Paris i vinter på bryllupsrejse med min unge kone, med hvem jeg holdt bryllup i November. Jeg sender Dem med bookpost Social-Demokraten, og med dette brev mange hjertelige hilsner.

Gerson Trier

Friedrich Engels til Nicolaj L. Petersen 3. maj 1892⁵¹

Kære hr. Petersen,

Jeg erfarer, at det er muligt også i fængslet at lade Dem høre lidt fra én, og jeg ville så ikke undlade at tilkendegive Dem min oprigtige deltagelse ved Deres domfældelse og fængsling. Det går nu i Danmark som i andre lande: hvor andre bliver frifundne, bliver en socialist domfældt, og hvor andre får en måneds fængsel, får en socialist ét eller flere år og forbedringshusarbejde oven i købet. Dette er et bevis for, at man nærer større og større frygt for os, men det er derfor ikke mindre uheldigt for dem, der bliver reaktionens ofre.

Jeg takker Dem også mange gange for tilsendelsen af *Arbejderen*. Da jeg kun rent undtagelsesvis ser »Social-Demokraten«, har Deres blad været min eneste kilde om danske forhold, og dette har gjort den endnu mere velkommen for mig.

Majfesten er løbet godt af. Jeg ville ønske, at De havde kunnet se de 600.000 mennesker, der i forgårs var i Hyde Park. Med hvert år bliver den store majrevy mere imponerende og beviser, at den tid rykker nærmere, hvor vi vil være stærke nok til at lade det komme an på en afgørende kamp.

Nu farvel. Jeg håber, at det ikke går Dem værre, end det plejer at gå tyske meningsfæller i lignende tilfælde, så kan man jo nok holde det ud. Så slet som i England og Amerika, og så godt som i Paris i Sainte Pélagie vil det vel næppe være. I hvert fald håber vi alle, at De vil komme ud af fængslet og vil være med nok så rask til næste 1ste Maj.

Med hjertelig hilsen fra fru Kautsky og mig selv

Deres uforandret

F. Engels

Nicolaj L. Petersen til Friedrich Engels⁵²

Københavns Aresthus

den 22. 5. 1892

Ærede Hr Engels!

Deres venlige Brev og Deltagelse var mig en kærkommen Overraskelse, og jeg iler med at sende Dem min hjærteligste Tak derfor. Da jeg her i Fængslet ikke har Tilladelse til at have Skrivematerialier, saa maa jeg bede Dem undskylde at jeg skriver med Blyant. Opholdet her er ganske taaleligt, men i Forbedringshuset er det betydelig strængere, og forbunden med Tvangsarbejde i Enkeltceller fra Klokken 4½ Morgen til 8 om Aftenen, men Straffe-

tiden forkortes derfor ogsaa med 1/3 af Tiden, saa at 1 Aar kun bliver til 8 Maaneder.

Jeg har appelleret min Sag for Højesteret, og kan vente Afgørelse i løbet af to Uger. Min Defensor siger imidlertid, at der ikke kan være Tale om Frifindelse. Thi de danske Love adskiller sig væsentlig fra de engelske og franske. Han medelte mig nemlig, at hvis jeg, for exp. skrev et Brev til en eller anden Bekendt i Udlandet for at faa et vide hvorledes man i et kommende Tilfælde kunde gaa frem for at faa de bestaaende Statsforhold forandret, da vilde dette være en Lovovertrædelse og dømt som det *første Skridt* paa omstyrtning af Statsforfatningen. De vil heraf se at der ingen Grund er til at dele Louis Pios Anskuelser om vore demokratiske Forhold⁵³.

Doktor Georg Brandes, som de uden tvivl kender, holdt for nogen tid siden et Foredrag hvori han erklærede, at næstefter Tyrkiet og Rusland var Danmark det mest ufrie Land i Europa.

At det officielle Socialdemokratie holder Alliancen med Venstre er naturligvis en Følge af de smaaborgerlige Forhold her i Landet, hvad der jo ogsaa er Skyld i de her gjældende smaaborgerlige Theorier. Førerne har aldrig været i Udlandet, kan ingen fremmede Sprog, og selvom de af ikke Socialdemokrater faar enkelte Artikler oversat fra udenlandske Blade, saa kan de derved ikke følge med Tendenserne hos Socialdemokraterne (i) andre Lande. De samme Forhold foraarsager at vore Anstrængelser ikke gaar heldig som kunde ønskes, endskønt flere af vore Ideer er bleven accepteret af Masserne som staar under Socialdemokratiet, og at der fra vore Folk fremkommer Tanker og Forslag som De ikke kan underskrive troer jeg meget gerne, thi jeg kan selv ikke underskrive alt, men vi mangler Penge, og vore Folk er ikke vant til at agitere⁵⁴. Jeg som har haft det meste Arbejde og som derfor er bekendt som en rød Hund i Byen kan neppe finde tilstrækkelig Fortjeneste, og har mangan Dag bogstaveligt talt ikke haft das trokkene Brot.

Alliancen her er imidlertid ikke så ganske simpel. Ikke nok med at Socialdemokrater og Liberale danner en Caucus, og deler de forskellige Kredse imellem sig, ikke nok at den under Valgagitationen undlader at tale om Socialismen, men følgende Exempel vil illustrere dens Karakter. Ved Landstingsvalgene 1890 (Valgene foregaar der indirekte) vilde de Liberale opstille en Advokat Oktavius Hansen, en Mand som ved en Forretning havde været Hovedmanden for at fratage Arbejderne de Penge som vare i deres Understøttelseskasse, og som derfor var Grund til at antage, at Arbejderne ikke ønskede valgt⁵⁵; man nævnede derfor ikke Kandidatens Navn førend Vælgerfolket havde stemt paa Valgmænd, og altsaa uden at vide for hvem de havde virket.

Hvad de constitutionelle Stridigheder angår, da tillægger jeg dem ikke videre Betydning: saalænge Klasseforholdene ikke er tilstrækkelig tilspidset, og saalænge en Del af Bourgeoisiet ikke ser en absolut Modstander i

Arbejderklassen, saalænge kan de tillade sig indbyrdes Skænderier; med Forholdenes Udvikling taber det sig. Og allerede nu har den halve Del af Oppositionen sluttet sig til Estrup, de kaldes derfor »Overløberne«, så at Estrup nu har Majoriteten saavel i Folkething som i Landsting, alsa, da derved at Regeringens Handler godkendes af begge Thing, Handlerne får Lovlighedens Stempel, kan de konstitutionelle Stridigheder betragtes som endt.

Saa snart som jeg bliver fri skal jeg meddele Dem nogle Fakta om Landboforholdene, hvoraf De vil kunde se, hvorvidt der her er Grund til at tale om en hurtig Udvikling i Danmark, og som jeg haaber vil interessere Dem.

Den 8de Juni er det $\frac{1}{2}$ år siden jeg kom i Fængsel. I Begyndelsen var det ligesom en Lettelse for mig, da jeg i det mindste ikke mere var nedtrykt af Bekymringen om hvor jeg skulde få noget at spise; men da jeg i det forløbne halve Aar ikke endnu har faaet bedre tanker om det borgerlige Samfund, så er der ikke meget Haab om at jeg vil blive forbedret i de kommende 8 Maaneder.

Idet jeg beder Dem at hilse Fru Kautsky tegner jeg med særdeles Agtelse Deres

Nic L. Petersen

P.S. Det er ogsaa ret betegnende for vore Socialdemokrater, at de trods mange Paamindelser ikke vil fremlægge Lovforslag om Arbejderbeskyttelse i *Folkethinget* (Pariser Resolutionen).

Der er bleven indbragt et Forslag i Landstinget hvor det naturligvis ikke engang blev diskuteret, og som kun indeholdt Fordringen om 8 Timersdagen for en del Arbejdsgrene, men *uden* nogen Foranstaltninger til dets Gennemførelse.

*Gerson Trier til Friedrich Engels*⁵⁶

Gerson Trier

København

Højbro Plads 6

31 Juni 1892

Kære Frederich Engels,

Først min bedste tak for Deres så kærkomne brev, dernæst et ord om, hvorfor min tak kommer så sent. Jeg havde, som jeg sidst skrev, bestemt at tage til London fra Paris, og et af hovedmotiverne dertil var at besøge Dem og genopfriske de behagelige og lærerige timer, jeg har tilbragt i no. 122 R.P.R.⁵⁷ Jeg stod ogsaa for flere uger siden rejsefærdig, min afrejse var bestemt, og dagen til at tage afsted var kommen. Et par timer før togets afgang blev jeg syg, måtte gå til sengs, og lå nu 8 dage. Jeg blev endnu nogle dage i Paris for at samle kræfter, hvilket lykkedes mig fuldt ud, men da min

pungs kræfter stod i omvendt forhold til tiltagelsen af min sundheds kræfter, måtte jeg opgive London og tage tilbage til København.

Jeg besøgte, så hurtigt det lod sig gøre, Nic. Petersen, hvis sag skal dømmes endelig i morgen af Højesteret; jeg skal straks meddele Dem resultatet⁵⁸. Jeg fandt N. P. selv ved godt mod. Han er efter eget og andres sigende bleven forholdsvist hensynsfuldt behandlet, hans frejdige optræden og ligefremme vedkendelse af sine meninger uden kryben i skjul under juridiske spidsfindigheder har gjort et godt indtryk, siges der. Han har kunnet læse og give sig af med træskæring i fængslet og samtidig været fritagen for de nervøse ophidselser livet ude har udsat ham for, så at i det hele er han ikke bleven stærkt forulempet under sit fængselsophold; men, vel at mærke, dette har ikke været et straffefængsel, kun et varetægtsfængsel, og det er for det førstnævnte, jeg er lidt bange hvad vor vens sundhed angår. Som De vil se af indlagte brev, bliver der næppe tale om frifindelse, og vi må være glade om straffen »formildes« til vand og brød, der tager meget ringere tid.

Indlagte citater af »Arbejderen«, som N. P. sender Dem, har De måske før læst. De vil give Dem et smukt billede af den socialistiske eller rettere socialdemokratiske agitation her i landet. Om årsagerne hertil kan jeg være enig med Dem og N. P., men jeg vil føje til, at personlige forhold hos lederne også bærer en stor del af skylden. Hvor naturlige de småborgerlige forhold er i et lille land som vort, er arbejderpartiet både stort og stærkt nok til at stå på egne ben, hvis det ikke var førerne først og fremmest om at gøre at få sig selv valgt som kandidater til rigsdag og byråd. Heller ikke jeg kan underskrive alt hvad »Arbejderen« i det sidste års tid har skrevet⁵⁹. Forresten ser det ud til, at bladet må gå ind af mangel på tilslutning. Det har altid været vanskeligt at holde det oppe, men med den sløjhed, som nu er indtrådt, vil det vel i det mindste foreløbigt, blive umuligt. Jeg tror, at denne sløjhed er international, en følge af den stansning i bevægelsen, der er fremkaldt ved arbejdsbrugernes organisation, og som om kortere eller længere tid, når arbejdsgivernes organisation er bleven fulgt af en endnu stærkere organisation af arbejderne, vil blive afløst af en stærkere fremskriden af arbejderbevægelsen og socialismen end nogen sinde før: måske havstillet før orkanen.

I håb om, at jeg om ikke for lang tid må blive i stand til at gøre en Londontur og gense Dem rask og livlig som altid sender jeg Dem mine bedste hilsener

Gerson Trier

Nicolaj L. Petersen til Friedrich Engels⁶⁰

København

den 3. Juli 93

Ærede Herr Engels!

I Deres sidste brev til Hr. Gerson Trier udtaler de Dem om de smaalige

økonomiske Forhold i Danmark, som en Forklaring af eller Aarsag til vore herværende Socialdemokraters smaaborgerlige Standpunkt og Fremgangsmaade; Nu vil jeg selvfølgelig ikke stille Danmark i Række med de videre fremskredne Lande men jeg troer dog at De ser lidt ukorrekt på Danmarks nuværende Udviklingstrin, og jeg benytter derfor Lejligheden til ifølge mit Løfte fra Fængslet at meddele Dem lidt om vore økonomiske Standpunkter.

Danmarks Befolkning var 1890 2.185.159, det er en aarlig tilvækst af 0,99%. Deraf har København 312.387. Tages de omliggende Arbejderbyer med, beløber det sig til 370.000, 3 Byer har over 30.000 og 6 Byer over 20.000.

Forholdet mellem de af Befolkningen som lever af Agerbrug og dem som lever af Byvirksomhed var

	1840	1860	1880	1890
Agerbrug	79,7%	77,6%	70,9%	61,4%
Byerne	20,3%	22,4%	29,1%	38,6%
=	4 - 1	3½ - 1	2⅓ - 1	1½ - 1

Dette er efter den sidste Folketælling, som imidlertid ikke tager Hensyn til de på Landet værende Industrielle Etablissementer. En, i Anledning af Chicago Udstillingen udkommen officiel Beretning, udtaler at *kun halvdelen* af Landets Befolkning ernærer sig ved Landbruget.

Hvad selve Landbruget angaar, saa ophører det mere og mere, at være den for Landets *»naturligste«* Næringsvei. Landet har for længe siden ophørt at være Kornudførende. Af Kornvare indføres aarlig — bortset fra Mais — mere end der udføres, 2 — 300 Mill. Pund.

Af Produktionsbetingelser for Landbruget indføres betydelige Mængder fra Udlandet, og i stedse stigende Maalestok. Af Gødning således i 1891 ca. 66 Millioner Pund. Indførslen af Foderstoffer fra Tydskland stiger aarlig med ca. 20 Millioner Pund.

Landbrugets Udførsel er væsenlig Kjød, Smør og Æg, men det trues af en stærk Konkurrence fra Irland, Frankrig, Sverig og Rusland. Bliver nu Danmark slaadet af Marken i denne Konkurrence, *hvad skal vore Landmænd da udføre?*

At Landbruget arbejder under trykkende Forhold er forstaaelig, især da her jo er Tale om de mange små Bønder; men kan det være rigtigt at søge at opretholde denne Klasse, der hænger ved deres Eiendom, og dog er så fattige, at de ikke kan give deres Arbeidere hverken en god Løn eller god Kost. Efter Statistiken (privat) er Lønnen

	hos Bønder	på store Godser
med Kost hos		
Arbeidsherrer	224 Kr.	238 Kr.
paa egen Kost	370 Kr.	400 Kr.
Hos Bønderne er der dertil mindre Frihed.		

Jeg beder Dem godhedsfuldt besvare mig dette Spørgsmaal: vilde det være upraktisk Politik, — eller skal man nøies med theoretisk at påvise samme — *at forlange saadanne Love i den danske Statsret afskaffet, som ere en Hindring for Jordens Sammenhoben i Privat Stordrift*, og som saaledes bidrager til at opretholde en fattig og elendig og Konservativ Klasse af Arbejdsherrer, som kun kan give deres Arbejdere Sulteføde?

Vort Blad »Arbejderen« er som De maaske ved gaaet ind under min Fængsling⁶¹. Nogle Personer, som kun citerede »Der Socialist« fra Berlin, redigerede det, og har derved spredt Abonenterne og skadet vor Sag. Imidlertid agter jeg saasnt jeg på nogen Måde kan skaffe mig nogle Penge, at udgive det på ny, og de vil da selvfølgelig faa det tilsendt.

Idet jeg haaber at mit Brev ikke har kjedet Dem, takker jeg Dem for Deres deltagende Brev under min Fængsling, og forbliver Deres taknemlige

Nic L. Petersen

48 Frederiksborggade

De bedes hilse Fru Kautsky fra mig NLP

TILLÆG

August Bebel til (formodentlig) Nicolaj L. Petersen

Dresden, Plauen den 29. August 1889

Ærede partifælle!

Deres brev af 21. dennes foranlediger mig til at tilskrive Dem nogle oplysninger om det tyske socialdemokratis taktik ved valgene, da jeg ser, at der derom hersker en del uklarhed mellem de danske partifæller.

Det er urigtigt (falsch), når man påstår, at de tyske socialister har indladt sig på kompromier med modstående partier.

Det tyske socialdemokrati er, fra det øjeblik, det tog del i valgene til Rigsdagen, optrådt som *selvstændigt* parti, endogså i de valgkredse, *hvor det ikke havde den ringeste udsigt til sejr*.

Partiet har bestandig betragtet valgene som et vigtigt *agitasjonsmiddel*, og det var det derfor om at gøre at få så mange stemmer som muligt for derefter at kunne måle sin styrke og vækst.

Partiet har derfor bestandig lagt mere vægt på et *muligst stort stemmeantal* end på et stort antal rigsdagsmænd, og af denne grund *aldrig* indladt sig på noget kompromi ved de almindelige (hoved) valg.

Stillingen forandredes først, når i en valgkreds *hovedvalget* ikke bragte noget endeligt resultat, fordi ingen af kandidaterne havde opnået det absolute stemmeantal, og det kom til omvalg.

I *sådane* tilfælde *havde* partiet *tidligere* anvendt den taktik, at det, hvor ikke dets egen kandidat var i omvalg, *nu* gav den af kandidaterne sine stemmer, som stod dem *nærmest*, og som gik ind på visse betingelser for afstemningen. Dette var altså intet kompromi, men en taktisk fremgangsmåde, som frembød sig i partiets egen interesse *uden nogen betingelse om gensidighed*.

Kunde vi ikke sætte vor kandidat igennem ved den første valggang, så foretrak vi den af vore modstandere, som stod os *nærmest*, altså som *skadede* os mindst.

Omvendt forekom det, at flertalet af vælgerne i de partier, der stod os *nærmest*, handlede på samme måde som vi, når deres kandidat var gåt ud af spillet, og vor havde omvalg med en modstander.

I disse tilfælde har f. eks. det demokratiske og fremskridtspartiets vælgere hellere valgt en socialdemokrat end en konservativ. Det er vel også forekommet, at konservative vælgere af *had* mod den liberale kandidat har givet vor kandidat deres stemmer. Men alt dette var *ikke* et værk af overenskomster eller kompromier, men udsprang af situationen.

Den sidst vedtagne beslutning i St. Gallen, der hos Dem opfattes som en total anden taktik, siger kun, at fremtidig ved *omvalg*, hvor der *kun* er tale om *modstandernes* kandidater, *skal vi afholde os fra at stemme*, mens man tidligere opfordrede til at stemme for den *nærmest stående* modstander. Det er hele forskellen.

Nu som tidligere optræder vi i hele det tyske rige ved de almindelige valg selvstændigt i *enhver* valgkreds, hvor vi har tilhængere og en kandidat.

Jeg håber, at denne forklaring, som De må benytte efter behag, vil klare omdømmet af vor stilling i valgspørgsmålet.

Med socialdem. hilsen

Deres
A. Bebel

1. Smlg. hertil specialerne af Poul *Køppen*, Det danske Socialdemokrati 1884-90, herunder venstreoppositionen i partiet, Århus 1967, og Jesper *Jarmbæk*, Reorganiseringen af Socialdemokratiet. Socialdemokratisk Forbund 1878-90, København 1972. Vagn *Dybdahl*, Partier og Erhverv. Studier i partiorganisation og byerhvervenes politiske aktivitet 1880-1913, Århus 1969, er i denne forbindelse uden betydning.

2. Smlg. *Køppen*, op. cit., s. 45, 51f, 55f, 63ff.

3. Det er ikke meningen her at skrive venstreoppositionens historie, den er under forskellige aspekter behandlet af Poul *Køppen*, op. cit. passim, og Jesper *Jarmbæk*, op. cit., s. 45-48; den sidste giver en rimelig organisatorisk tolkning af eksklusionen. Desuden skrives der for tiden et speciale af Prebel L. Jensen om dette emne, der formentlig bliver færdigt engang i 1973.

4. Nicolaj *Petersen*. Min hjemkomst, i: *Socialisten*, 12. årg. 1914-15, s. 139; nu også i Jette Lundbo *Levy/Morten Thing*, Dansk socialistisk teori 1850-1900, København 1973, politisk revy-serien, bd. 6.

5. Hans *Fluger*. Den danska arbetarrörelsen, i: *Arbetets Söner*, Del V, Stockholm 1967, s. 380-405, her s. 384.

6. F. J. *Nielsen-Kolding*, De Revolutionære, København 1890, nu i: Carl Heinrich *Petersen*, Danske revolutionære, København 1971, s. 39-56, her. s. 45.

7. »Arbejderen« nr. 99-109, 1891. Oversat fra »Die Arbeiterschutzgesetzgebung und ihre internationale Regelung«. I 1908 oversatte danske venstretradikale fra gruppen omkring dagbladet »Socialistisk Arbejderblad« en pjeces af Hermann Teistler — som var en af de tyske oppositionelle — »Der Parlamentarismus und die Arbeiterklasse« og udgav den forkortet under titlen »Vågn op! Et par ord til belysning af det parlamentariske spørgsmål«.

8. Hans Manfred *Bock*, Syndikalismus und Linkskommunismus von 1918-1923, Meisenheim 1969, s. 12.

9. Friedrich Engels til Friedrich Adolph Sorge 26. juli 1873, Marx-Engels Werke (MEW) bd. 33, s. 598.

10. Friedrich Engels til Florence Kelley-Wischnewetzsky 28. dec. 1886, MEW bd. 36, s. 589. Bemærkningen var ganske vist møntet på USA, men kan også overføres på den meget pragmatiske danske arbejderbevægelse.

11. Original i Internationales Institut für Sozialgeschichte (IISG), Marx-Engels-Nachlass (M-E-N) L6103.

Oversættelse:

Hr. Friedrich Engels

122 Regents Park Road, W. C.

24. jan. 1885

Jeg har læst Deres for nylig udkomne afhandling »Familjens, statens og privatejendommens oprindelse« med den største interesse, og da jeg gerne vil gøre noget for at udbrede den deri udtalte historiske opfattelse, beder jeg Dem om tilladelse til at måtte oversætte afhandlingen til dansk.

Med sand højagtelse

Gerson Trier

Et faksimile af dette brev har været trykt i »Land og Folk« den 22/23. nov. 1970. »Familjens, statens og privatejendommens oprindelse« udkom i efteråret 1884 i Zürich, 1885 på polsk, rumænsk og italiensk, i 1888 udkom så Gerson Triers oversættelse i »Socialistisk Bibliotek«, bd. 7 (ny udgave 1906), senere danske udgaver er en udgave fra Tiden 1948, i Marx/Engels: Udvalgte skrifter, bd. 2, s. 167-326, og sidst i politisk revy-serien bd. 5, 1971. De tre sidste er oversat efter den reviderede 4. tyske udgave.

Hr. Friedrich Engels

London

22. marts 1887

Af forskellige årsager er det mig først i dag muligt at forelægge Dem vedlagte, allerede for længe siden påbegyndte oversættelse til dansk af Deres »Familjens etc. oprindelse«, for så vidt færdig, som det nu kun mangler at høre Deres venlige bemærkninger om den.

Jeg ville være Dem meget taknemmelig, hvis De kunne give mig et par timer til dette formål.

Jeg har til hensigt at tage til København på et kort besøg sidst på ugen. Hvis det er muligt, så at tage min oversættelse med over, ville det være meget behageligt. Hvis det ikke lader sig gøre, vil jeg tillade mig at opsøge Dem efter min hjemkomst.

Med hengiven højagtelse

Gerson Trier

13. Original i IISG, M-E-N L 6105. Fra og med dette brev var alle Triers breve til Engels skrevet på dansk. Retskrivningen er Triers.

14. »Vores« Petersen turde være Nicolaj Petersen. Han havde overgangsvis opholdt sig i London og havde der lært Engels at kende, se Nicolaj Petersen, op. cit., s. 138. Hvem V. Petersen er vides ikke, i brevet af 18. april 1892 fra Trier til Engels nævnes en Victor Petersen. I korrespondancen fra Engels til Bebel i MEW nævnes han ikke. Ej heller i »August Bebels Briefwechsel mit Friedrich Engels«, udg. af Werner Blumenberg, Haag 1965.

15. En korrespondance mellem Trier og Bebel hhv. Liebknecht har ikke kunnet findes.

16. Original i IISG, M-E-N L 6106; spørgsmålstegnet er Triers.

17. Ugebladet »Arbejderen« udkom fra 1. april 1889 til april 1893. Det større månedlige nummer kom aldrig, i 1890 udsendtes imidlertid et tillæg, Kommunarden, om Pariserkommunen 1871. Bladet fik et oplag på ca. 1000, skriver Nicolaj Petersen i »Min hjemkomst« — i processen imod ham i 1892 sagdes det, at bladet havde et oplag på 700, se S-D 3. juni 1892.

18. Smlg. note 15. Engels understøttede bladets udgivelse, som det fremgår af hans korrespondance med bl. a. Paul og Laura Lafargue, Kautsky og Vera Sassulitsch, se MEW bd. 37, s. 195 f (2. maj 1889), s. 222 (24. maj 1889), s. 238 f (15. juni 1889), s. 271 (9. sept. 1889), s. 275 (15. sept. 1889) og s. 390 (17. april 1890). I det sidste brev går Engels ind på SPD's i London udkommende ugeblad »Der Sozialdemokrat«s rolle i de danske partidiskussioner. »Der Sozialdemokrat« indeholdt meget materiale om dette spørgsmål, se f. eks. numrene for 19. okt., 9. nov., 14. dec. 1889, 4. jan., 18. jan., 1. feb., 8. feb., 22. feb., 15. marts og 6. sept. 1890. I en redaktionel kommentar til den sidste artikel antydes en reformistisk indstilling, således Bo Gustafsson, Marxism och revisionism. Eduard Bernsteins kritik av marxismen och dess idéhistoriska förutsättningar, Uppsala 1969, s. 101, note 33.

I »Arbejderen« tryktes to artikler af Engels, nemlig »Beskyttelsestold og Frihandel« i nr. 1-7. 1889 (Schutzzoll und Freihandel, MEW bd. 21, s. 360-75), og »Det russiske sardømmes udenlandske politik« i nr. 55-72, 1890 (Die auswärtige Politik des russischen Zarentums, MEW bd. 22, s. 11-48). Oversættelsen af den 2. artikel blev foretaget efter det engelske tidsskrift »Time«.

19. Original i IISG, M-E-N L 6107.

20. Engels' breve til Trier er ikke bevarede på nær udkastet til brevet fra 18. dec. 1889.

21. Nicolaj Petersens brev eksisterer ikke mere. Den omtalte kongres er den planlagte kongres 1889 i Paris; der var to kongresser: den marxistiske og den possibilistiske — hovedbestyrelsen gik ind for, at de to kongresser skulle slås sammen for at demonstrere arbejderbevægelsens enhed. Partimødet den 23. maj 1889 blev ikke refereret i S-D. Den internationale fagforeningskongres i London i november 1888 havde besluttet at sammenkalde en international arbejderkongres i Paris i 1889. Danske deltagere havde været Jens Jensen og

Pierre Christensen. Pariser-kongressen så ud til at skulle blive domineret af de ikke-revolutionære arbejderorganisationer, og det vendte Engels sig selvfølgelig imod og understøttedes heri især af SPD, der ligeledes gennem længere tid havde forberedt en international kongres. Det havde altså stor politisk betydning, hvilken kongres det danske parti deltog i. Om hovedbestyrelsens stilling findes en omfangsrig korrespondance i Socialdemokratiets arkiv i ABA mellem P. Knudsen og W. Liebknecht hhv. »Der Sozialdemokrat«. Smlg. også S-D især for maj-juni 1889 og »Der Sozialdemokrat« for 15. juni og 6. juli 1889. Smlg. endvidere Oluf *Bertolt* m. fl., En bygning vi rejser, bd. I, s. 196 ff, og diskussionen om sammenslutning på den marxistiske kongres i »Protokoll des Internationalen Arbeiter-Congresses zu Paris«, Nürnberg 1890, s. 13–23, 24, 29 f; s. 22 de danske delegeredes stilling.

22. »Revolution« er en ledende artikel i S-D for 9. april 1889 — efter »Arbejderen« skrevet af Anton Mundberg. Den er genoptrykt i Lise *Togeby*, Var de så røde?, København 1968, s. 43–47. S-D for 2. april 1889 indeholdt en meget negativ »anmeldelse« af »Arbejderen«s første nr. Bladet vendte sig imod udgivelse af private socialistiske aviser, som stridende mod kongresbeslutningerne; det måtte Trier og Petersen være vidende om, selv om de havde opholdt sig i udlandet i mange år. De kunne i stedet for have medarbejdet ved partiets udgivelser (hvad i det mindste Trier havde gjort). Bladet var også imod »Arbejderen«s politiske linje. Direkte efter denne artikel fandtes en nolits om »Den nye Socialist«, der udkom i 1884. Det var et radikalt oppositionsblad, men blev betalt af borgerlige politikere før valget i 1884 for at skade Socialdemokratiet. Formentlig var det et forsøg på at identificere »Arbejderen« med »Den nye Socialist«. Smlg. også Nicolaj *Petersen*, op. cit.

23. Malmöavisen »Arbetet« under redaktion af Axel Danielson var i disse år ret radikal, den havde kritiseret det danske parti meget stærkt, smlg. f. eks. Axel *Danielsons* sidste ord før hans fængsling, København 1888. Denne lille pjece (8 s.) var »oversat af X«, formentlig Nicolaj Petersen, som det senere bejredes, at han »skrev et skandskrift mod vort parti«, — det fremgår af et halvcitat, at det er denne pjece; det skete i en »karakteristik« i S-D for 13. nov. 1889, der kun kan betegnes som hetz. Smlg. »Der Sozialdemokrat« for 1. febr. 1890.

24. I en artikel, »Skærmmebilleder for Socialdemokrater«, i »Arbejderen« nr. 8 for 20. maj 1889 var A. C. Meyers opfordring til enhed blevet omtalt. Redaktionen svarede, at »spaltning« ikke var ukendt i bevægelsen og ofte »var et middel til at føre hele partiet frem«. Den havde så henvist til forskellige fortillfælde, bl. a. til at Engels støttede William Morris' Socialist League, smlg. hertil f. eks. Siegfried *Bünger*, Friedrich Engels und die britische sozialistische Bewegung 1881–1895, Berlin (DDR) 1962.

25. Original i IISG, M-E-N- L 6108.

26. I en annonce i S-D for 26. maj sammenkaldtes bestyrelserne for De samvirkende Fagforeninger til et fællesmøde med bl. a. Pariserkongressen på dagsordenen. Der er intet referat af mødet i avisen.

27. Original i IISG, M-E-N- L 6109.

28. Formernes fagforening sendte deres formand Carl Skovby til den possibilistiske kongres. Nicolaj Petersen sendtes til den marxistiske kongres af de to nævnte foreninger, de socialdemokratiske foreninger på Amager og Østerbro og billedhuggerens fagforening i København; se også Triers brev til Engels den 11. juli 1889.

29. Sverige havde to og Norge tre repræsentanter på den marxistiske kongres.

30. I »Der Sozialdemokrat« for 6. juli 1889 findes kun en meget udførlig skrivelse af P. Knudsen om kongresspørgsmålet.

31. Mødet afholdtes så den 10. juli 1889.

32. Original i IISG, M-E-N L 6110.

33. Original i IISG, M-E-N L 5241.

Oversættelse

Ærede hr. Engels!

Jeg har tilladt mig at tilsende Dem et illustreret partiblad³⁴, hvori De vil finde nogle smudsige mistænkeliggørelser af Gerson Trier, det er den måde, man bekæmper os på, efter at man har indset, at vor agitation vil bære frugt. Jeg vil spørge Dem, om det ikke var på sin plads, om en sådan adfærd blev stillet til skue i den internationale presse, specielt i »Der Sozialdemokrat«.

Jeg tvivler ikke om, at De kender Gerson Trier som et ædelt menneske og en uegennyttig partifælle, der bestemt ikke vil føle sig truffet af en sådan bagvaskelse; men det er betegnende for de folk, der står i spidsen her i landet, og som i sandhed ikke vil sky noget middel for at tilintetgøre enhver opposition.

Jeg har skrevet dette uden Triers vidende, og jeg regner med, at De, *hvis De anser det for formålstjenligt*, vil tage passende skridt.

Med største højagtelse

Nicolaj L. Petersen

Fremhævelsen er Nicolaj Petersens.

34. Det drejer sig om »Ravnen« nr. 27 fra 7. juli 1889, der i en artikel »Kaffesladder« indeholdt nogle infamier mod Trier. Det skete også senere for Nicolaj Petersen, nemlig i »Ravnen« for 20. okt. 1889. I »Der Sozialdemokrat« findes ikke noget referat af dette.

35. Original i IISG, M-E-N L 6111.

36. Der er intet referat i S-D af disse møder. De samvirkende Fagforeningers formand, Jens Jensen, sendtes af fagforeningerne til possibilisternes kongres. Han deltog ikke efter at sammenslutningen blev afslået i marxisternes kongres. Smlg. *Bertolt*, op. cit., s. 197f.

37. Original i IISG, M-E-N L 6112.

38. Resolutionens her afgørende tekst lød: »I alle lande, hvor arbejderne er i besiddelse af valgetten, skal de indtræde i det socialistiske partis rækker, og uden at indlade sig på noget kompromis med et andet parti ved hjælp af stemmesedlen, på grundlag af den respektive forfatning, søge at »erobre den politiske magt«, Protokoll des Internationalen Arbeiter-Congresses, s. 124. Efter denne blev resolutionen vedtaget med alle stemmer mod én. De danske delegerede — til stede på afstemningstidspunktet var åbenbart kun A. C. Meyer — afholdt sig fra at stemme. Dette var hovedbestyrelsen ikke indforstået med og meddelte kongressekretariatet, at partiet godkendte den nævnte resolution. Bestyrelsen gik imidlertid ud fra, »at resolutionen *ikke* skal forstås således, at socialdemokrater under ingen omstændigheder må afgive stemmer på ikke-socialister, men at det tværtimod er resolutionens mening at stille de socialdemokratiske partier frit i de forskellige lande over for evt. ekstraordinære forhold, dog således at de socialdemokratiske principper og programmer hævdes skarpt og klart . . .«, S-D den 29. aug. 1889. Selve resolutionen findes i »Arbejderen« nr. 21 for 19. aug. 1889 og S-D for 22. aug. 1889. Smlg. endvidere S-D's artikelserie 22.–24. aug. 1889 om »Vore delegerede på marxisternes kongres og punkt 6«, hvor bladet krævede klarhed om denne resolution. Se også S-D for 18. og 20. okt. 1889; smlg. A. C. Meyer, *En agitators erindringer*, bd. 1, København 1929, s. 100-03.

39. Holm blev i virkeligheden genvalgt sammen med Hørdum og Harald Jensen. Partiet havde i alt opstillet i 10 kredse og fik ca. 17.000 stemmer. I efteråret valgtes P. Knudsen og C. C. Andersen til landstinget.

40. Denne linje holdt kun i kort tid. Det Revolutionære Socialistiske Arbejderparti oprettedes i januar 1890. Det fik tilslutning bl. a. af nogle af diskussionsklubberne (Christianshavn og Vesterbro) og oprettede et par lokalafdelinger til i København og havde endvidere et par provinsafdelinger, smlg. »Arbejderen« nr. 43 og 44 (20. og 27. jan. 1890).

41. Smlg. F. J. Nielsen-Kolding, op. cit., s. 48 ff. Der var dog i det mindste én undtagelse: i »Le Proletariat« for 18. jan. 1890 meddeltes eksklusionen og den bifaldtes med nationalistiske og antimarxistiske vendinger. Bladet var organ for den ene possibilistiske retning i Frankrig (Allemanisterne).

42. Udkastet er skrevet på tysk og offentliggjordes første gang på russisk i Karl Marx/Friedrich Engels Sochineniya 1932 (Se Monty *Johnstone*: Marx and Engels and the Concept of the Party, i: *Socialist Register* 1967, s. 121–158, note 256). På dansk tryktes det første gang i *Tiden/Kommunistisk Tidsskrift*, 5. årg. 1937, s. 228–30, senere i *Land og Folk* 22./23. nov. 1970. På tysk findes det i Marx-Engels Werke bd. 37, s. 326–28. Når det igen bruges her, skyldes det, at det hører med i denne sammenhæng, og at dets betydning er så stor på mange punkter.
43. Hvor stor vægt Engels lagde på det selvstændige arbejderparti kan bl. a. ses af, at han selv blev medlem af »Independent Labour Party» fra 1893 til sin død i 1895. At dette er tilfældet er meddelt af arkivar Bruce Aubrey.
44. William Morris (1834–96), digter og politiker. Han var især kendt for sine kunstneriske aktiviteter. Han var medlem af Social Democratic Federation, men brød med det og oprettede Socialist League, der udgav bladet *Commonweal*. Engels vejledte Morris ved oprettelsen af organisationen, som imidlertid hurtigt tabte sin indlydelse. Smlg. *Bünger*, op. cit., s. 55 ff.
45. Physical Force Chartisterne var en retning indenfor den chartistiske bevægelse, som om nødvendigt ville gennemføre sine krav med revolutionære kampmetoder. Feargus O'Connor (1794–1855) var en af talsmændene for denne retning. Smlg. Michael *Vester*, *Die Entstehung des Proletariats als Lernprozess. Zur Soziologie der Arbeiterbewegung*, Frankfurt/M. 1970.
46. Den Almindelige Tyske Arbejderforening (ADAV) blev oprettet i maj 1863 som den første, vigtige tyske arbejderforening. Den ledende person herved var Ferdinand Lasalle (1825–64), hans efterfølger blev Johann Baptist von Schweitzer (1833–75), under hvis ledelse ADAV's politik blev ret sektærisk.
47. Socialist Labor Party of North America splittedes i 1889, den nærmest »lasalleanske», fagforeningsfjendtlige-rent politiske fløj omkring bl. a. V. L. Rosenberg forlod partiet, der i de følgende år prægedes afgørende af Daniel de Leon. SLP eksisterer stadig væk. Smlg. kort Bo *Kjems*, *Socialismen og det amerikanske system mellem borgerkrig og verdenskrig*, Århus 1972.
48. Original i IISG, M-E-N L 6113.
49. Af Nicolaj Petersens fire artikler om »Revolutionen» i »Arbejderen» 18. okt. (nr. 3/134), 25. okt. (nr. 4/135), 8. nov. (nr. 6/137) og 6. dec. (nr. 10/141) ansås i de 3 første for at være statsfarlige. Smlg. S-D 3. juni 1892. Han blev arresteret i december 1891, den 26. marts 1892 idømtes han 1 års forbedringshus, dommen appelleredes.
50. Det er formodentlig artiklen i S-D for 27. marts 1892, Trier tænker på. Den indeholdt et par nedvurderende bemærkninger om Nicolaj Petersen, men tog dog især afstand fra dommen.
51. Brevet offentliggjordes i »Arbejderen», nr. 28, 1892. I redaktionens forbemærkning skrives, at det er et lille uddrag af brevet, og at det er skrevet 2 dage efter 1. maj-demonstrationen, der i 1892 virkelig afholdtes 1. maj. Originalen eksisterer formentlig ikke mere. Fru Kautsky er sandsynligvis Karl Kautskys første kone, der boede i London, en overgang hos Engels.
52. Original i IISG, M-E-N L 5242. Den originale retskrivning er bibeholdt her som i Triers breve.
53. Det er ikke muligt at afgøre, hvad N. P. her tænker på. I den kendte korrespondance mellem Pio og Engels skrev Pio den 3. nov. 1871, at bourgeoisiet ikke turde gå imod arbejderpartiet, »da vor frie forfatning ikke tillader det». I et senere brev — 19. aug. 1872 — havde han åbenbart ændret sin mening: han skrev om begivenhederne før slaget på fælleden, »men trods vor store »Frihed» blev mødet forbudt af politiet», smlg. Borge *Schmidt*, 80 Louis Pio Breve, København 1950.
54. Til trods for Engels' venlige ord om »Arbejderen» i den offentliggjorte del af brevet har han åbenbart kritiseret bladet og gruppens politiske linje.
55. Oktavius Hansen havde fravindlet arbejderne en del af deres tilgodehavende. Det var han blevet kritiseret for i S-D — smlg. »Der Sozialdemokrat» for 8. febr. 1890 — men partiet var åbenbart nødt til at acceptere ham som en af fælleskandidaterne ved dette landstingsvalg, hvor for øvrigt de to første socialdemokratiske landstingsmænd blev valgt.

56. Original i IISG, M-E-N L 6114. Det var åbenbart en følgeskrivelse til Nicolaj Petersens brev fra 22. maj.

57. Engels' lejlighed i London var i Regents Park Road 122.

58. Denne meddelelse eksisterer åbenbart ikke mere. Dommen, der blev afsagt 3. juni 1892 — dateringen på Triers brev må derfor være forkert, helt bortset fra at den 31. juni er en ikke-eksisterende dato — lød på 8 måneders forbedringshus. Da Nicolaj Petersen allerede havde siddet inde i et halvt år, blev det til i alt 14 måneders fængsel. Det var en klassesdom, som S-D skrev den 4. juni 1892, det stillede sig dermed på N. P.'s side. Han blev løsladt den 6. dec. 1892, så i alt sad han inde i et år, smlg. »Arbejderen» nr. 49 og 50 (6. og 11. dec.) 1892.

59. Det, Trier tænker på, er formentlig tilnærmelsen til principiel anti-parlamentarisme og quasi-anarkisme, som den udviklede sig i den samtidige opposition i det tyske socialdemokrati, dvs. »De uafhængige socialisters parti» med ugebladet »Der Sozialist«, som citeredes hyppigt i »Arbejderen»s senere årgange. Oprindeligt var den tyske opposition blevet betegnet som den »noget uklare opposition«, smlg. »Arbejderen» nr. 86 og 87 (16. og 23. nov) 1890, artiklen »De revolutionæres skibbrud«, og nr. 6 (137) 1891.

Se om den tyske oppositionsbevægelses udvikling og Engels' stilling til den Hans Manfred Bock, *Die »Literaten- und Studenten-Revolution« der Jungen in der SPD um 1890*, i: *Das Argument*, 13. årg. 1971, nr. 1/2, s. 22–41. Smlg. også Triers senere vurdering af den i en artikelserie i »Tilskueren» årg. 1894 om »Anarkismen», s. 307–27, 397–412, 493–504, 606–28, her specielt s. 496–97.

60. Original i IISG, M-E-N L 5243.

61. »Arbejderen» ophørte faktisk med at udkomme som ugeblad i marts 1893; der kom endnu et nummer som månedsblad i april, derefter ophørte bladet endeligt. Formentlig har politiske uoverensstemmelser med Nielsen-Kolding været medvirkende. Først i januar 1897 udkom et »Socialistisk Flyveblad«, hvis redaktion tilskrives Nicolaj Petersen, men der kom åbenbart kun ét nummer af dette.

Über revolutionäre Taktik. Die Korrespondenz zwischen Friedrich Engels einerseits und Gerson Trier/Nicolaj L. Petersen andererseits 1885–1893.

Gerson Trier, der bedeutendste Vertreter des Marxismus in der dänischen Arbeiterbewegung, lernte Engels 1885 in London kennen. Er übersetzte den »Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats« ins Dänische in einer von Engels überarbeiteten Fassung. 1888 kehrte er nach Dänemark zurück und schloss sich mit Nicolaj Petersen der Opposition gegen den Parteivorstand an. Die Opposition errang im Laufe des Jahres 1889 einige Erfolge, u.a. setzte sie die Teilnahme der dänischen Partei am marxistischen Kongress in Paris 1889 durch. Gegen Ende des Jahres wurde jedoch die Redaktion der Wochenzeitung »Arbejderen« d.h. die Opposition, aus der Partei ausgeschlossen. Die Briefe des Jahres 1889 behandeln die Taktik der Opposition und bestätigen die kritische Unterstützung mit der Engels der Opposition half. Von den Briefen Engels' ist nur der Entwurf des bekannten Briefes an Gerson Trier vom 18. Dez. 1889 (MEW Bd. 37 S. 326–28) erhalten.

Die Briefe der Jahre 1892–93 enthalten einige Beurteilungen der revolutionären Opposition durch Trier und Petersen wie auch kritische Gesichtspunkte von Engels an der quasi-anarchistischen Position der Revolutionären. Dies geht allerdings nur aus den Antworten Petersens an Engels hervor, wie auch die Einschätzung der Ursachen der Entwicklung der dänischen Sozialdemokratie durch Engels. Der neugefundene Brief von Engels an Petersen zeigt, dass Engels trotz allem die dänischen Revolutionäre hoch einschätzte.

Im Anschluss an diese Korrespondenz wird ein Brief von August Bebel veröffentlicht; Bebel erläutert darin die Parlamentswahlkampf-taktik der SPD. Der Brief spielte in den Diskussionen in der dänischen Partei im Jahre 1889 eine bedeutende Rolle.

ANMELDELSER

Erik Elten: Karl Marx.

Kilder i udvalg, linielæsning/historie. Gyldendal 1970. 159 sider, kr. 24,50.

Forlagene, først og fremmest Gyldendal, lader i disse år en strøm af kildehæfter beregnet for undervisning i historie flyde ud over det danske pædagogiske marked. Det sker på alle uddannelsesstrin, lige fra undervisningen i folkeskolen til undervisning på seminarierne. Ideen er rigtig, for i en situation, hvor undervisningen i historie på alle trin er under hastig forandring bort fra den kronologiske og reproducerende indlæring over mod den emnecentrerede og problemdiskuterende undervisning, kan der næppe komme for meget lødigt undervisningsmateriale, bl. a. gode kildesamlinger om væsentlige historiske emner og problemer. Men i strømmen savnes en klar linje. Man har ofte indtrykket af, at udvælgelsen af emner for hæfter foregår efter de forhåndenværende søms princip, i stedet for efter en nøje faglig og pædagogisk sammenhængende plan. Man spørger sig selv: hvor har vi en forfatter, som ved noget om et vigtigt emne og har tid til at lave et hæfte om det? Det har vi der og der; ok, så beder vi dem lave noget. Kan hænde det er vanskeligt eller ligefrem umuligt at gøre det anderledes, men i hvert fald ville det være ønskeligt. Når vi skal væk fra den lange kronologiske sammenhæng i historieundervisningen, må vi erstatte den med en anden faglig og pædagogisk sammenhæng, som må afspejle sig i det udgivne materiale. Det vil føre for vidt her at komme ind på hvilken sammenhæng.

En af de kildehæfteserier, som Gyldendal i øjeblikket udgiver, er beregnet for historieundervisningen på seminarierne og hedder linielæsning/historie. I den serie er hidtil udkommet hæfter om følgende emner: Karl Marx, Danmarks udenrigspolitik efter 1945, Reformationen i Danmark og Politik trods håndjern (om truslerne mod folkestyret i Danmark sommeren 1940). Hver for sig relevante og spændende emner, men hvor er sammenhængen? I bekendtgørelsen om uddannelse af lærere til folkeskolen fra 1969 står der om historie, at »indholdet er en række emner og/eller perioder, der dækker for-

skellige tidsaldrer, geografiske områder og sider af historien (økonomiske, sociale, kulturelle, politiske).« Lad os håbe, at serien linjelæsning/historie og andre kommende serier for historieundervisningen på seminarierne vil forsøge at leve op til bekendtgørelsens krav.

Erik Eltens kildehæfte om Karl Marx er altså beregnet til anvendelse i seminariernes liniefagsundervisning i historie. Men den lader sig formentlig også anvende i gymnasiet og HF og på lignende undervisningstrin.

Det er uklart, hvad formålet med bogen er. I forordet siger forfatteren, at han »håber ..., at det foreliggende udvalg kan give læseren tilstrækkelige forudsætninger for at kunne stille fornuftige spørgsmål i meningsudvekslinger om socialisme og at kunne støtte selvstændig læsning.« Det må vist forstås på den måde, at bogen først og fremmest er ment som et redskab, der skal give læseren faglig viden om og forståelse af Karl Marx og marxismen, og ikke specielt nogen færdighed i at analysere og vurdere bogens tekster. Som en faglig indføring i Marx og marxismen er bogen udmærket. Uddragene af Marx, Engels og Lenin samt partiprogrammer fra Tyskland er samlet omkring fem centrale emner: fremmedgørelsens problem og løsning, den materialistiske historieopfattelse, økonomi, arbejderne organiseres og om revolution. Med instruktive indledninger til hvert afsnit, med selve kildeudvalgene og deres sammensætning og med små sammenbindende forklaringer og noter er det mit absolutte indtryk, at det lykkes Erik Elten at servere en væsentlig viden om og forståelse af det vanskelige emne.

Dog må jeg her gøre en indvending. Ved det væsentligste og derfor også længste afsnit om den materialistiske historieopfattelse har Erik Elten en indledning, hvor han forklarer meningen med dette fænomen. Derefter følger forskellige tekster af Karl Marx delt i tre underafsnit: a) udtalelser før 1848. b) uddrag af det kommunistiske partis manifest og c) formuleringer efter 1848. Efter hvert underafsnit er der anbragt spørgsmål, som skal føre læseren til en dybere forståelse af det centrale i det netop læste. Det forekommer mig at være en mindre hensigtsmæssig pædagogisk fremgangsmåde. I stedet for først at forklare, hvad Marx mener om den historiske udvikling, ville jeg på dette trin (læreruddannelse) foretrække at give eleverne Marx' egne ord direkte og ved velformulerede, brede spørgsmål forsøge at lede dem frem til en selvstændig tolkning af den materialistiske historieopfattelse. Muligvis hænger fremgangsmåden sammen med Eltens formål med bogen, som nok snarere er at give eleverne viden om og forståelse af Marx og marxismen end at give dem færdigheder i at tolke og vurdere teksterne.

Og dog. I bogens andet vigtige afsnit om økonomi lykkes det faktisk forfatteren ganske godt at sætte Marx' tekster sammen på en sådan måde og stille sådanne spørgsmål til teksterne, at læserne selv får mulighed for at danne sig et indtryk af Marx' økonomiske tænkning. Det princip skulle nok have været ført mere konsekvent bogen igennem. Men her ville jeg gerne

vide, *hvem* der har lavet den skematiske fremstilling s. 81, anbragt midt i en Marx—tekst om værdi og arbejde. Nogen kunne måske forledes til at tro, at det var Marx selv.

Efter hvert afsnit og underafsnit er der som sagt opstillet en række spørgsmål, som læseren skal besvare. Disse spørgsmål forekommer mig som helhed at være mindre heldige, for det første, fordi der er alt for mange, og for det andet, hvad der er værre, fordi langt de fleste er formuleret på en sådan måde, at besvarelsen kun bliver en reproduktion af teksternes indhold. Kun få af spørgsmålene kræver dybere forståelse af og indsigt i teksterne og indebærer selvstændige konklusioner. Det er en mangel ved bogens pædagogiske muligheder. — Bogen slutter med en kronologi og en udmærket litteraturliste.

Trods de rejste indvendinger mod bogens pædagogiske muligheder, har jeg dog selv haft stor glæde af at anvende bogen på et liniehold i historie, tilbørligt suppleret med andet materiale.

Vagn Oluf Nielsen

Rusland i revolution.

Kilder og læsestykker udvalgt og kommenteret af Vagn Oluf Nielsen og J. Klinge Sørensen. Udgivet af Dansk Historielærereforening. Gyldendal 1972. 86 sider, kr. 27,50.

Historieundervisningen bevæger sig for tiden ad en vej, der — som så mange andre — er forsynet med grøfter. Den ene er den (tidligere?) så udbredte udenadslæren, hvori de traditionelle skolebøger er (var?) et væsentligt led. Den anden grøft er af nyere dato og består af kildekritik for kildekritikkens egen skyld. »Rusland i revolution« søger — med held — at manøvrere mellem disse grøfter. Dette er gjort ved at lade 25 af de 75 tekstsider bestå af fremstillinger, som går ind i en organisk sammenhæng med kilderne. Efter en kort fremstilling af Ruslands historie 1890-1917, forfattet af Klinge Sørensen, følger kilder til februarrevolutionen. Derefter en fremstilling af perioden marts-oktober 1917, skrevet af Vagn Oluf Nielsen, fulgt af kilder til oktoberrevolutionen. Et interessant moment er de uddrag af Grimberg og af SUKPs historie, som afslutter hvert af de to kildeafsnit. Det hele rundes af med Klinge Sørensens beskrivelse af perioden 1918-30. Der er opstillet spørgsmål til de enkelte afsnit, og der er præcise henvisninger til de værker, hvorfra teksterne er taget. Med illustrationer (fotos, kort samt nogle rene fund af plakater), personliste, litteraturliste, filmliste samt en hensigtsmæssig lay-out fremstår udgivelsen som en gennemarbejdet helhed, som må have kostet forfattere, redaktører og forlag både tid og slid.

Hvad kan hæftet så bruges til? Forfatterne angiver selv forskellige steder nogle pædagogiske hensigter, men man kan nok savne en samlet vejledning

eller kommentar med henblik på anvendelsen i undervisningen. Forordet siger, at hæftet kan betragtes ud fra tre synsvinkler: En stats forvandling fra overvejende bondestat til industristat, revolutioners opståen og udvikling, og forholdet mellem afgørende begivenheder og oplysninger herom. Det kan nu diskuteres, om man kan betragte bogen således. Det første er en generel forklaringsskitse, det andet en generaliserende emneangivelse, og det tredje er et metodisk problem. Kan man selv vælge? Og hvilken fornøjelse vil man have af at »betragte« bogen på én eller flere af disse måder?

I slutningen af første afsnit præsenteres imidlertid en historisk problemstilling. Den refererer til forskelle i Trotskijs og Chamberlins fremstillinger og lyder: var revolutionen spontan eller ledet? Dette problem fremholdes flere steder i hæftet som *problemet*. Jeg er ikke sikker på, at det vil fungere. Spontaneitetsbegrebet kan næppe bære så firkantet et spørgsmål. Men uanset den vægt, udgiverne lægger på netop denne problemstilling, skal den dog ikke tages alvorligt, viser det sig: på side 37 dukker Katkov og hans afvisning af denne brug af begrebet op, og det meddeles, at Katkovs synspunkt er »i det væsentlige accepteret af vestlige historikere«. Jamen, hvis problemstillingen er afvist, hvorfor skal man så arbejde med den fra s. 9 til s. 31?

Men de enkelte episoder, som behandles, er centrale, og kilderne er valgt med stor omhu. Igennem hele hæftet stilles eleverne over for indbyrdes afvigende og ofte direkte kontrasterende kilder, og de får derved ikke alene lejlighed til at opnå en solid viden om revolutionen, men også muligheder for at reflektere over de fremgangsmåder, som de må benytte — og derved over karakteren af den viden, som de får. Det er problemorienteret undervisning, dette her.

Vedrørende sammensætningen af kilderne kunne man måske have ønsket sig, at bolsjevikkerne ikke i så høj grad identificeredes med Lenins person. Han fylder her så meget, at der ikke rigtig bliver plads til Trotskij, og Stalin drøftes slet ikke i kilderne. Men man kan jo ønske sig så meget, og hæftet er i forvejen omfangsrigt. Man kunne også have ønsket sig, at udgiverne havde gjort opmærksom på de specielle problemer, som knytter sig til anvendelsen af to af de kildeudgaver, som de har benyttet mest: Såvel Browder/Kerensky som Nunyan/Fisher forkorter kilderne. Når man i hæftet træffer på angivelser af overspringninger (- - -), kan man derfor ikke vide, om det er udgivernes pædagogiske tilrettelæggelse, som her manifesterer sig, eller om det er de »originale« kildeudgavers forkortelser, som jo er foretaget af hensyn, der er brugerne af dette hæfte ubekendte. Det betyder muligvis ikke noget praktisk. Men alligevel. Man kan også undres over sporadisk oversættersjusk: »The militia« betyder ikke hæren (s. 52), »with whom are joined« betyder ikke »som udgør« (s. 58), »to get up steam ... and weigh anchor« betyder ikke »at sejle op ad floden ... og kaste anker« (s. 60). Ingen af stederne er centrale. Men alligevel.

Ifølge forordet er hæftet beregnet til brug i folkeskolens ældste klasser, gymnasiet, HF m.v. Jeg vil tro, det er for sprogligt vanskeligt for folkeskolen. Det er også omfangsrigt. Da hæftet naturligt falder i to kronologiske dele, kunne man måske anvende oktoberrevolutionen alene. I gymnasiet og HF må hæftet være en oplagt sag. Såvel selve opbygningen som de spørgsmål, der er opstillet, vidner om, at udgiverne fra første færd har haft elevens funktion for øje. Alene dette er bemærkelsesværdigt. Den sædvanlige fremgangsmåde er ellers, at der først findes et stof frem, og at funktionsovervejelser hægtes på til sidst — somme tider når de slet ikke at komme med. Her kunne man passende komme med et hjertesuk, som gælder alle kildeudgivelser til undervisningsbrug — altså ikke denne specielt: Det er »normalt« — dvs. i ikke-undervisningssituationer — et væsentligt led i arbejdet med et materiale at frasortere »værdiløse« kilder. Man kan let forestille sig de økonomiske vanskeligheder, som vil være forbundet med at medtage sådanne kilder i undervisningshæfter. Men de kunne måske opvejes af pædagogiske fordele. Som det er nu — også i det foreliggende tilfælde — kommer eleverne ind på et punkt, hvor den metodiske proces allerede er gennemført et godt stykke af vejen, og nogle helt væsentlige faser kommer eleverne ikke til at deltage i. Hvordan skal man f. eks. lære at kende forskel på primære og sekundære kilder, når der kun er råd og plads til at bringe de primære?

Sammenstillingen af kilder og et par forskellige fremstillinger er imidlertid en nyskabelse, som er værd at bemærke. Forholdet mellem de to fremstillinger og mellem fremstillinger og kilder er imidlertid ikke problemfrit. Alene det forhold, at SUKP — naturligt nok — på flere punkter går ind i en langt mere detaljeret beskrivelse end kilderne og Grimberg gør, bevirker, at eleverne ofte vil være uden mulighed for at vurdere SUKP på grundlag af kilderne. Der vil kunne fremkomme uheldige slutninger *e silentio*. Forsøget er nu under alle omstændigheder af betydelig værdi. Udgiverne anfører — rigtigt — at de to fremstillinger »læses af millioner af mennesker«. Og det må være et væsentligt mål for historieundervisningen ikke blot at lade eleverne få lejlighed til analyserende at dykke ned i et kildemateriale, men også at beskæftige sig med sådanne synteser, som er en del af grundlaget for »folks« holdning til revolutionen, revolutioner og til revolutionære.

I det foregående er bragt nogle indvendinger og sat nogle spørgsmålstejn. Dette skal dog ikke tilsløre, at »Rusland i revolution« er usædvanligt godt lavet. Emnet er spændende og væsentligt, og i udførelsen træder grundige og til dels helt nye pædagogiske overvejelser frem. Alt i alt er hæftet blandt de bedste, som findes på markedet.

Sv. Sødning Jensen

Ib Koch-Olsen: I flugt går tiden.

Fra Pariserkommunen til den danske

Internationale. (Arbejderbevægelsens

Bibliotek og Arkiv, 1971). 80 upag. s., kr. 15,-.

En charmerende og veltilrettelagt bog udsendt af »Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv« og Socialdemokratiet i anledning af partiets hundredår. På en fem-seks sider præsenterer Ib Koch-Olsen præcist situationen ved Socialdemokratiets og selve etableringen af den danske Internationale. Ud over dette består bogen af samtidige artikler om Pariserkommunen og om bevægelsen i Danmark — det sidste i reglen ved uddrag af Socialisten. Alt bliver gengivet i faksimiletryk. Dette gælder naturligvis også en række illustrationer fra Illustreret Tidende, der er stukket ind mellem tekstgengivelserne; illustrationerne knytter sig fortrinsvis til teksten, men er i den del tilfælde medtaget blot for at belyse tidsomstændighederne.

Bogen skal ikke vurderes som et skrift, der bringer nyt. Den giver heller ikke sammenhæng — i så fald skulle den have været meget større — men den fører alligevel læseren ind i tidsomstændighederne på en så tæt måde, som ellers ikke mange selv vil have lejlighed til at komme det.

Vagn Dybdahl

Niels Thomsen: Dagbladskonkurrencen 1870–1970.

Universitetsforlaget i København 1972.

1114 sider, kr. 195,65 excl. moms.

Arbejderbevægelsens placering i skole- og lærebogslitteraturen har været genstand for kritik i de senere år. Især har DASF ført denne kritik frem og har underbygget den med en række eksempler fra lærebogslitteraturen. Eksemplerne kan nu forøges med Niels Thomsens bog, der på mange områder, hvor arbejderbevægelsen behandles, er ufuldstændig og fejlagtig.

Med Niels Thomsens »rod« i en socialdemokratisk pressefamilie — faderen, Sigurd Thomsen, var en anset medarbejder ved Social-Demokraten — havde det været at håbe, at en presseafhandling fra hans hånd ville have taget tilbørligt hensyn til de specielle vilkår, der gjorde sig gældende for arbejderbevægelsens presse i denne periode. Det modsatte er snarere tilfældet, og i omtalen af den socialdemokratiske presse kan der konstateres en lang række unøjagtigheder og fejl.

Det må tillige være på sin plads at rette indvendinger mod den beskedne plads, der bliver den socialdemokratiske provinspresse til del. Arbejderpressen i provinsen får i den historiske gennemgang 9 — ni — sider, der skal dække dette for arbejderpressen så vitale område. I modsætning hertil er den borgerlige presse dækket rigeligt ind. En understregning af, at

kapitlet om arbejderpressen er venstrehåndsarbejde, giver Niels Thomsen selv ved at kalde Demokratens forløber for »Socialistisk Ugeblad« (side 195), selv om han et andet sted anfører det korrekte navn, »Socialdemokratisk Ugeblad«.

Omtalen af f. eks. Nordjyllands Arbejderblad bygger på dette blads jubilæumsnumre fra »1912 og 1937« (side 195, note 8). På baggrund af den meget udførlige gennemgang af metoder og kilder (148 sider) er det vanskeligt at se, hvorfor jubilæumsnumre skulle være pålidelige nok i en præcis fremstilling. Det kan vel ikke være ukendt for Niels Thomsen, at journalister tillader sig at se stort på den historiske nøjagtighed ved fremstillingen af jubilæumsnumre. Når dertil kommer, at Niels Thomsen henviser til et jubilæumsnummer fra 1912, er forvirringen total. Der findes nemlig ikke noget jubilæumsnummer i 1912. Frem for at bruge så megen plads og tid på metode og kilde havde en omhyggelig gennemgang af korrekturen været at foretrække. Jubilæumsnummeret for Nordjyllands Social-Demokrat udkom i 1913 og markerede ud over bladets 25 års jubilæum også bladets overgang til eget trykkeri. Bladet, der havde et meget stort format, skulle ud over bladets historie illustrere det nye trykkeris formåen. At henvisningen til et jubilæumsnummer fra 1912 er sjuskeri, fremgår af den omstændighed, at Niels Thomsen senere henviser til jubilæumsnummeret fra 1913 (side 198, note 35).

I den videre omtale af Nordjyllands Arbejderblad hedder det, at »et halvt hundrede arbejdere« havde sammenskudt 500 kroner. Bemærkninger af denne art understreger ikke ligefrem bogens videnskabelige værdi, den er både upræcis og forkert. Jubilæumsnummeret fra 1913, som Niels Thomsen altså har set, anfører, at der blev tegnet 102 andele à 5 kroner, hvoraf fagforeningerne tegnede sig for flere. Ved en gennemgang af fagforeningsprotokoller fra Aalborg havde det blandt andet været muligt at få de nøjagtige gengivelser af fagforeningernes andele. Lidt mere omhyggelighed med dette arbejde ville tillige have vist Niels Thomsen, at de 102 andele aldrig blev fuldt indbetalt, idet der ved Social-Demokratens overtagelse af Nordjyllands Arbejderblad kun var indbetalt 494,50 kr. I forbindelse med omtalen af denne overtagelse får man i en enkelt sætning at vide, at »Vittighedsbladet »Ravnen« var allerede overtaget fra Hørdum i 1887«. Når Ravnen overhovedet skal nævnes i denne sammenhæng, er det en grov fordrejning at kalde det et vittighedsblad. Datidens politi havde haft den første redaktør af bladet, Harald Brix, fængslet og tillige beslaglagt en række numre af bladet, hvilket vel ikke ligefrem tyder på, at det var vittigheder, der stod heri. Ikke alene politiets vurdering af bladet er en anden end Niels Thomsens. Andre historikere, der har beskæftiget sig med dette blad, har benævnt det efter indholdet, altså satirebladet Ravnen.

Desværre er der så mange af den slags bemærkninger og fejl, at det vil føre for vidt at gennemgå dem alle kritisk. Dette er vel heller ikke meningen

i en anmeldelse, men endnu en understregning af den manglende kildekritiske sans bør anføres som afslutning på gennemgangen af den socialdemokratiske provinspresse.

I forbindelse med Nordjyllands Arbejderblads overgang til selvstændig trykning i Aalborg (hos Leander Nielsen) henviser Niels Thomsen til Bransagers »Den danske Rigsdag« (side 198, note 35) for at få bekræftet en oplagsvurdering af bladet. Som kildehenvisning er Bransagers bog ikke så forfærdeligt meget værd, og når den endelig anføres, burde det vel ske med korrekt angivelse af udgivelsestidspunktet, der var 1901-03 og ikke som anført 1903. Når specielt den anførte sidehenvisning (159) er fra den del, der udkom i 1901, burde dette vel have været anført. Bransagers bog giver i denne sammenhæng ingen konkrete oplysninger, hvorfor henvisningen hertil er helt uforståelig. Det kunne for så vidt undskyldes, hvis der ikke fandtes andre kilder at øse af, men i Nordjyllands Arbejderblad for 31. januar 1898 anføres oplagstallet for september 1897, altså forud for agitationskampagnen, til 1700. Samme sted anfører man oplaget pr. 1/10-1897, altså ved overgangen til selvstændig trykning, til 2000. Agitationskampagnen gav altså gevinst.

Det skyldes formentlig en tilfældighed, at note 17 ikke findes i registeret til dette kapitel?

Den del af Niels Thomsens bog, der omhandler den borgerlige del af pressen, skal jeg undlade at beskæftige mig med. Forudsætningen for en saglig behandling heraf er en grundig indsigt på området, og den er jeg ikke sikker på at være i besiddelse af. Forhåbentlig er denne del behæftet med færre fejl, end tilfældet er med den del, der omhandler A-pressen. I stedet er der grund til endnu et par kritiske bemærkninger i forbindelse med Niels Thomsens omtale af den socialdemokratiske presses start og opvækst.

Selv om bogens emne er afgrænset til dagbladene, havde det været naturligt med en omtale af de vanskeligheder, arbejderbevægelsen havde, da man satte i gang med at udgive ugebladet Socialisten den 22. juli 1871. En beretning om politiets overgreb mod de bogtrykkere, der trykte bladet, kan vel næppe siges at falde uden for bogens rammer, da politiets interesse for bladet holdt sig langt frem i dagbladsperioden. Det kan med nogen ret postuleres, at denne interesse har haft indvirkning på Socialistens konkurrencevilkår. Niels Thomsen nævner et politiovergreb mod bladet i »maj 1873«. Det beror sikkert på trykfejl efter korrekturlæsningen, for Niels Thomsen kan vel næppe være uvidende om, at politiets anslag mod såvel arbejderbevægelsen som mod dens presse fandt sted søndag den 5. maj 1872 og natten forud, hvor redaktøren og flere af lederne blev arresteret. Bemærkningen »ledernes flugt« i samme afsnit er igen et tegn på Niels Thomsens tilbøjelighed til at bruge venstrehånden, når han skriver om arbejderpressen. Den politipression, der blev sat i gang mod ugebladet, var ikke taget af i 1877, da Pio blev tvunget til at forlade landet. Allerede i 1876

havde politiet haft Pio til møde for at overtale ham til, mod en passende sum penge, at rejse til Amerika. Gentagne overtalelsesforsøg forbundet med trusler om repressalier fik Pio til at forlade landet, men det lykkedes dog ikke for politiet at få knægtet hverken pressen eller arbejderbevægelsen.

Denne politiindblanding i »ledernes flugt« burde have været anført for også på denne måde at få indblik i de vilkår, den socialdemokratiske presse måtte konkurrere under. Ved en samlet bedømmelse af den socialdemokratiske presses konkurrencevilkår mangler en omtale af de mange funktioner, der var knyttet til socialdemokratiske redaktioner. Det kan næppe være ukendt for Niels Thomsen, at der blev udført et stort socialt hjælpearbejde på de forskellige redaktionskontorer inden for A-pressen, hvilket blandt andet kunne lade sig gøre, fordi redaktører og journalister var engageret i politisk arbejde enten i sogne- og byråd eller i rigsdagen. Også andre forhold i de tidlige år går Niels Thomsen let henover. Arbejderfamilierne, specielt måske i provinsen, havde meget små indtægter, hvilket medførte, at man var flere familier om samme avis. Det kan have en vis betydning for avisens oplag, og det havde været af værdi mellem de mange tabeller at have haft én, der kunne vise, hvor mange der læste den enkelte avis.

Det er ingen hemmelighed for nogen, at den socialdemokratiske presse har været ude i store vanskeligheder, og man må da også være enig med Niels Thomsen i nogle af hans betragtninger om den seneste udvikling inden for A-pressen. Når han alligevel behandler denne del så skødesløst, virker det imidlertid, som om der var en forudindtaget til stede hos forfatteren, hvilket gør det lidt svært at fæste lid til for mange af hans konklusioner. Rigtigt er det, at man for sent blev opmærksomme på den uheldige udvikling, der var i gang inden for den socialdemokratiske presse, men det hører med til arbejderbevægelsens dispositioner, at de mange gange er truffet ud fra mange andre synspunkter end strengt økonomiske. Alt dette er jo desværre let at konstatere i dag, men det har vel været betydeligt sværere for de folk, der sad midt i suppedasen.

Alt i alt kan man om Niels Thomsens bog sige, at den rummer en masse værdifulde oversigter og tabeller, samt en mængde interessant stof, hvis værdi skæmmes af en række fejl og udeladelser.

De kritiske bemærkninger, der er givet udtryk for om Niels Thomsens afhandling, er ikke alene møntet på forfatteren, men i lige så høj grad på det universitet, der ved sin ligegyldighed over for manglerne ved afhandlingen har demonstreret sin ophøjede ensidighed. Ved at se stort på, at den arbejderbevægelse, der findes uden for universitetets mure, men som på forskellig vis har påvirket udviklingen, behandles så lemfældigt i universitetets »svendeprøve«, er man med til at skabe mistillid til den akademiker, der i forvejen ikke anses for ret meget i arbejderkredse.

Willy Markvad

Tage Kaarsted (udg.): Indenrigsminister Ove Rodes dagbøger 1914–18.

Skrifter udgivet af Jysk Selskab for Historie No. 29, Århus 1972. 229 s. ill. Kr. 52,50 (43,35).

Prof. Kaarsted har ved udsendelsen af Ove Rodes dagbøger 1914–18 føjet et supplement til sin Rode-biografi, hvoraf to bind foreløbig er udsendt: Ove Rode — en politiker bliver til (1963) og Ove Rode som partipolitiker (1971), der tilsammen dækker perioden 1867–1913. Dagbøgerne må formodes at finde anvendelse i det bebudede sidste bind for tiden 1913–33.

Rodes dagbøger, der indgår som nr. 29 i skrifter udgivet af Jysk Selskab for Historie, fremtræder i denne series sædvanlige luksuøse udstyr, der uvægerligt får én til at tænke på, om en omlægning til en mere nøgtern produktionsform ikke kunne bidrage til finansieringen af nok så påkrævede arbejder inden for væsentlige emner i nyere dansk historie.

Ifølge udgiveren ligger dagbogsoptegnelsernes værdi i, »at de viser sider af et regeringskollektivs arbejdsform og ved de faktiske oplysninger, der gives om en række sagforhold, som f. eks. det islandske problem, grundlovsforhandlingerne, partiernes indbyrdes forhold, den udenrigspolitiske situation og det sønderjyske spørgsmål ... samt ... forsynings- og rationeringspolitikken.« Hertil kommer, at der »optræder et stort antal personer, af hvilke nogle karakteriseres — især Kong Christian X og Venstres leder J. C. Christensen, ministeriets to farligste og mest uberegnelige modstandere.« Læs militær, højfinans samt storbønderne.

Rodes dagbøger er — især i sammenligning med P. Munchs — kortfattede og ifølge den gengivne faksimile og indledningen svært læselige i original. Tydningen synes dog med undtagelse af året 1918 at være foretaget af Rodes efterkommere, og da personregister og korrekturlæsning er foretaget af den obligatoriske student, er det egentlig vanskeligt at få et overblik over, hvori Kaarsteds udgiverindsats består, idet udgivelsen fremstår så godt som ukommenteret. Da dagbogen yderligere adskillige steder er stærkt lapidarisk, kræver den for at give noget som helst udbytte et indgående kendskab til Danmark under den første verdenskrig. Læseren må, hvis han vil bruge Rodes dagbøger videnskabeligt, være henvist til den langt mere professionelt bearbejdede udgave af P. Munchs dagbøger, som i begrænset omfang vil kunne afhjælpe Rode-dagbøgernes mangler. At Statens Humanistiske Forskningsråd yder støtte til en publikation med et så mangelfuldt videnskabeligt apparat er ret forbløffende.

Da Rodes optegnelser hyppigt er så kortfattede, at forfatterens litterære talenter kun glimtvis træder frem, melder spørgsmålet sig, om publikationen overhovedet kan siges at være berettiget. Hertil er svaret ja, dels fordi man kan offentliggøre næsten hvad som helst fra denne så godt som ubearbejdede periode og alligevel fortælle noget væsentligt, og dels fordi ethvert supplement til Munchs dagbøger vil bidrage til at få Munchs version

af danmarkshistorien i krigsårene, som alle uahæmmet tapper af, sat i perspektiv. Sandheden er jo nemlig den, at ikke alene har Munchs dagbøger præget behandlingen af de forskellige sagsforhold, men de har også i udstrakt grad medvirket til at bestemme, hvilke sagsforhold der overhovedet skulle behandles. Udgivelsen af Rodes dagbøger vil forståeligt nok ikke forandre den situation, at perioden 1914-18 stadig grundlæggende er beskrevet af radikale; men Rodes mere kortfattede og alligevel mere levende og personlige notater supplerer P. Munch på mere end det rent saglige plan.

For arbejderbevægelsens historie rummer optegnelserne adskilligt materiale til belysning af Socialdemokratiets integration i det politiske system, der var et så fremherskende træk efter Staunings udnævnelse til kontrolminister i 1916. Et karakteristisk træk ved dansk arbejderbevægelse er jo netop, at denne integration ikke alene var et resultat af Socialdemokratiets tidligt manifesterede »mod til at besætte *enhver* position, som vi er stærke nok til at besætte« (Borgbjerg), men også at det bestående system stort set var villigt til at optage Socialdemokratiet; et aspekt, der især virker iøjnefaldende sammenlignet med de socialdemokratiske massepartiers vilkår i det øvrige Europa. Dagbogen giver et indblik i det gensidige afhængighedsforhold mellem Socialdemokratiets ledelse og det talentfulde og snedige radikale ministerium, der udvikledes i krigens to sidste år. Rode udbryder i juni 1917: »Nej, vi kan ikke undvære socialdemokraternes aktive støtte og ansvar i ministeriet ved kommende vintervanskeligheder« (s. 185.). Der er ingen tvivl om, at især Staunings tidlige ministerielle samarbejde med det radikale ministerium afgørende prægede hans og partiledelsens opfattelse af samarbejdsmulighederne med de radikale i almindelighed; og at hans langvarige dybe respekt for især den udenrigspolitiske ekspertise, han mente at finde hos folk som Scavenius og Munch, blev af afgørende betydning hele mellemkrigstiden igennem.

Væsentligt nyt stof til forståelse af Socialdemokratiets stillingtagen til aktuelle dagspolitiske spørgsmål bringer Rodes optegnelser ikke. Oppositionens forsøg på at vælte Stauning og regeringen, på grundlag af Staunings deltagelse i Stockholm-konferencen i 1917, er skitseret, og ligesom hos Munch får man en antydning af, at de allierede ambassader stod bag en stor del af de voldsomme pressekampagner, som Stauning og Borgbjerg var udsat for. I denne sammenhæng er nogle notitser om Arbejdernes Fællesorganisations formand Karl Kiefer oplysende. Kiefer blev i 1917 gennem partiets forbindelser med den nu godt belyste russisk-tyske revolutionære mængemillionær Alexander Helphand-Parvus, direktør for Arbejdernes Brændselsforretning, som i 1917 med millionfortjeneste importerede tyske kul og dermed fratog englænderne deres vigtigste diplomatiske pressionsmiddel over for Danmark. Kiefers status som halvofficiel dansk statsembudsmand og hans nære forhold til gesandten i

Berlin, Moltke, belyses af en dagbogsnotits d. 23. 1. 1918 (s. 212). Rodes »fastlandskuludvalg« var reelt identisk med »Arbejderkul«s ledelse.

Ligesom hos Munch anes det hos Rode, at det radikale ministerium synes svært godt om den »fornuftige« Stauning, medens Borgbjerg, hvem det radikale kollektiv imponerede langt mindre, ikke var så forudsigelig og manipulérbar som Stauning, der faldt til føje, bare Scavenius antydede muligheden for udenrigspolitiske komplikationer. Kaarsted har i »Påskekrisen« arvet Munchs, og vel nok også Rodes, syn på den irriterende Borgbjerg — med en komplet misforstået Borgbjerg-opfattelse til følge. Han har fremstillet Borgbjerg som en politiker, der »i en så højspændt situation (påskekrisen) var prædestineret til en overilet aktion«. En Borgbjerg-konception, der synes lånt fra »Svikmøllen«, og som er irrelevant for bedømmelsen af den person, der sammen med P. Knudsen skabte og prægede det masseparti, som Stauning, hvis kvaliteter var af en ganske anden art, overtog og i næsten uændret skikkelse administrerede frem til besættelsen. En analyse af Staunings villighed og evne til at falde ind i et radikalt fodslag, som stammer fra disse år, turde være en af de mere iøjnefaldende opgaver inden for studiet af dansk arbejderbevægelse.

Rodes dagbøger er således et fragment til forståelsen af en afgørende periode i Socialdemokratiets historie, som foreløbig i mangel af bedre kilder må kunne finde en vis anvendelse, hvis brugeren i øvrigt er i stand til at kompensere for denne hastværksudgivelses store mangler.

Den på s. 80 og i registeret s. 226 nævnte tyske ambassadør i Sveriges navn er Reichenau, ikke Reichmann.

Hans Flugel

Martin Andersen Nexø: Breve I–III.

Breve fra Martin Andersen Nexø.

Bd. I 1890–1921 (1969), 58 kr. (391 s.)

Bd. II 1922–1936 (1971), 69 kr. (501 s.)

Bd. III 1937–1954 (1972), 69 kr. (488 s.)

I udvalg og med kommentar af Børge Houmann.

Udgivet af Det danske Sprog- og Litteraturselskab på forlaget Gyldendal, København. (Bindene kan ikke købes enkeltvis.)

Børge Houmann: Nu — eller aldrig.

Et manuskript og nogle breve, der belyser Martin Andersen Nexø's revolutionære virke i 1919.

Forlaget Sirius, Århus 1969. 60 s. Kr. 34,50.

Børge Houmanns efterhånden mangeårige indgående og frugtbare beskæftigelse med Martin Andersen Nexø og hans litterære og politiske publikationer er nu foreløbig kulmineret — en biografi kan ventes snarest — i udgivelsen af Andersen Nexøs breve i 3 bind.

Man finder i disse breve først og fremmest et meget vigtigt materiale til billedet og forståelsen af en af den internationale arbejderbevægelses største forfattere.

Værket er i flere henseender meget imponerende. Det strækker sig tidsmæssigt fra slutningen af forrige århundrede til ind i anden halvdel af det 20. Og det omhandler næsten alt af progressiv kulturel og politisk betydning. Udgivelsen er i sig selv værdifuld. Om selve udgivelsesarbejdet kan det uden forbehold understreges, at Børge Houmann har ydet en enestående fin indsats i sine noter og forbindende kommentarer til teksterne. Det ligger langt over, hvad man er vant til at se professionelle udgivere præstere.

Brevene indgår dels i Andersen Nexøs hjemlige, dels i hans internationale korrespondance. De kan grupperes i 5 kategorier: 1. Breve til familie med personligt indhold. 2. Breve til venner og forfatterkolleger med litterært indhold. 3. Forretningsbreve. 4. Takkebreve. 5. Breve med direkte politisk indhold. — Det er naturligvis den sidste kategori, der har interesse i denne sammenhæng.

At give sig i kast med hele brevperioden ville være halsløs gerning her; jævnlige politiske kommentarer forekommer gennem hele tidsrummet, de er især tankevækkende i mellemkrigstids-bindet (bd. II). Man får også et godt indblik i Andersen Nexøs dybe engagement i det internationale socialistiske arbejde. Endvidere findes der i korrespondancen breve til flg. udenlandske socialistiske personligheder: Bertolt Brecht, Willi Bredel, Julius Deutsch, Hermann Duncker, Maxim Gorkij, Otto Grotewohl, Georg Lukács, Heinrich Mann, Erwin Piscator, Mathias Rakosi, osv.

Speciel interesse knytter der sig til brevene fra årene omkring slutningen af første verdenskrig til omkring midten af 20'erne, dvs. til partidannelserne til venstre for Socialdemokratiet og især til oprettelsen af DKP og dets første år. Andersen Nexø stod centralt placeret. Som hovedbestyrelsesmedlem af det i april 1918 dannede Socialistisk Arbejderparti befandt han sig midt i den brydningsproces, under hvilken DKP efterhånden tog form.

Desværre er brevene med direkte politisk indhold som helhed — brevskriveren taget i betragtning — forholdsvis få. Det gælder også i brydningsårene efter verdenskrigen. Ifølge udgiveren skyldes det bl. a., at Andersen Nexø jo direkte skrev politiske artikler i Social-Demokraten, Arbejderbladet, Land og Folk osv. Og man kunne tilføje: han plejede at skrive, hvad han mente. Gentagelser i private breve synes altså at have forekommet Andersen Nexø overflødige. (Der må generelt henvises til den 3-bindsudgave af hans taler og artikler, som Børge Houmann udgav på forlaget Tiden, 1954-55.)

Hertil kommer, at breve til f. eks. syndikalisten Christian Christensen slet ikke er bevaret; han rev af princip alle breve i stykker, når han havde læst dem. Hvad medstifteren af Socialistisk Arbejderparti, Aage Jørgensen, har efterladt sig af papirer, er ikke stort. Og til den egentlige hovedperson, Marie Nielsen, initiativtageren til dannelsen af Socialistisk Arbejderparti, findes kun 13 breve; det første er endda fra så sent som i 1922. De er ikke overvældende oplysende. Bortset fra enkelte breve, f. eks. til Eugène Olausson (16. 8. 20, redaktør af det norske soc.dem. ungdomsforbunds blad, Klassekampen) med en analyse af de revolutionære partiers situation i 1920, må materialet siges at være sparsomt.

Imidlertid er der under udgivelsen fremkommet yderligere 43 breve fra Andersen Nexø til Marie Nielsen. Disse breve stammer netop fra omkring Socialistisk Arbejderpartis dannelse i 1918, men de er *ikke* medtaget i udgaven af kronologiske hensyn, idet de først dukkede op efter første binds udsendelse.

Dette nye materiale skulle ligge til grund for fremstillingen i den lille publikation, Børge Houmann udsendte under redaktionsarbejdet med brevudgaven, »Nu — eller aldrig«. Et manuskript og nogle breve, der belyser Martin Andersen Nexø's revolutionære virke i 1919.« Heri suppleres det allerede foreliggende materiale i brevudgaven og Børge Houmanns egen fremstilling i artiklen »Da Martin Andersen Nexø sprang af til venstre« (Tiden nr. 6, 1969). Det gøres dels med et manuskript, »Underklassens Idealiser set på Baggrund af den russiske Revolution«, holdt som politisk tale for Socialistisk Arbejderparti i februar-marts 1919, dels med den første kendte brevveksling mellem Marie Nielsen og Andersen Nexø. Efter denne mundsmag skærpes appetitten; man er nysgerrig efter at se *alle* de 43 breve til Marie Nielsen og ikke mindst hendes svar. Hele korrespondancen bør udgives snarest. For det første fordi der i forvejen ikke foreligger meget materiale om DKP's tilblivelse, for det andet fordi det foreliggende materiale ikke er tilstrækkeligt oplysende.

Men hvad Børge Houmann allerede har fremdraget af materiale er naturligvis vigtigt. Og hvad der mangler af kildemateriale udfylder Børge Houmanns noter og kommentarer i rigt omfang. Navnlig er de sammenfatninger, der sætter brevene ind i den historiske situation, de er skrevet i, fremragende. Børge Houmanns tekst er ofte mere oplysende end Andersen Nexø's. Der står mere til belysning af venstregrupperingerne efter første verdenskrig (Socialistisk Arbejderparti, Danmarks venstresocialistiske Parti, Fagoppositionens Sammenslutning og Den kommunistiske Føderation) i udgavens noter end i noget andet værk, jeg kender. Egentlig burde Houmann sammenskrive disse noter og udgive dem for sig i samlet fremstilling. De gør i hvert fald sammen med kildematerialet værket uomgængeligt i forbindelse med studiet af den danske arbejderbevægelses

historie på dette tidspunkt — også i bredere sammenhæng end den her omtalte.

Brevsamlingen giver også en del af Andersen Nexø's egne kommentarer til hans skønlitterære produktion. I betragtning af brevenes dokumentation af sammenhængen i hans personlighed og politiske udvikling er det til spørgsmålet om hans ideologiske fundering forbavsende at få at vide, at han af Marx kun havde læst Det kommunistiske Manifest. På den baggrund forekommer hans praktiske orienteringsevne, trods disse vanskeligheder, imponerende. Selv skriver han om spørgsmålet i 1939:

»Kommunismen bygger paa det Kommunistiske Manifest, som ogsaa var Grundlaget for I. Internationale. Teoretisk er Kommunismen ikke andet end Socialismen ført tilbage til den oprindelige kurs, en rettelse af Kompasset, saa Afgivelserne falder bort.

Men praktisk ligger Sagen jo anderledes. Der maa man regne med Socialdemokratismen, som ikke beror paa Misforstaaelser, men er en selvstændig Skabning, en Krydsning mellem saa uensartede Fænomener som Kapitalismen og Proletariatets Livsanskuelse, et Monstrum altsaa, udviklingsmæssigt set en Perversitet.« (Brev nr. 578, bd. III)

Bd. III indeholder personregister, emneregister, værkregister og register over brevmodtagere. Værket er altså let at finde rundt i; det bør konsulteres ofte, da det er særdeles oplysende og anvendeligt i adskillige sammenhænge.

Carl Erik Bay

Verner Bruhn: Esbjerg — by og borger.

Dagligliv ved århundredskiftet og i trediverne. Udgivet af Esbjerg og Omegns Sparekasse. I kommission hos Engers Hansens Boghandel. Esbjerg 1972. 227 s. ill. Pris ikke opgivet.

De fleste pengeinstitutters jubilæumsskrifter har af forståelige grunde en kapitalapologetisk karakter — kapitalen bliver fremstillet som samfundsudviklingens velgørende drivkraft. Verner Bruhns bog er i denne sammenhæng en undtagelse, idet han forsøger at beskrive udviklingen i Esbjerg som resultat af menneskegruppers virke.

For forståelsen af den esbjergensiske arbejderklasses historiske udvikling er det første hovedafsnit omkring århundredskiftet af begrænset værdi. Dog er der nogle interessante oplysninger om reallønnens størrelse i perioden. Bogens centrale afsnit er derimod skildringen af forholdene i trediverne, hvor arbejderklassens økonomiske, politiske og hele samfundsmæssige stilling behandles langt mere udførligt.

Den væsentligste begivenhed for den esbjergensiske arbejderklasse i trediverne var utvivlsomt den store havnestrejke i 1934. En strejke, der førte til mobilisering af den samlede arbejderklasse i byen, og som førte til voldsomme kampe med politiet og endelig til en generalstrejke.

Baggrunden var den i begyndelsen af 1934 vedtagne lov om mægling i arbejdsstridigheder, hvorefter forligsmanden kunne sammenkæde forskellige fag, således at genstridige fag kunne bringes i pulje med mindre klassebevidste grupper. Herved skulle det være muligt at øge sandsynligheden for vedtagelse af fremsatte mæglingsforslag.

Ved afstemningen om mæglingsforslaget i foråret 1934 var det lykkedes at få truet/manipuleret et flertal af ja-stemmer igennem inden for de sammenkædede grupper. Men hos bl. a. sømænd og søfyrbødere var der et flertal af nej-stemmer. Søfolkene gik i strejke og blev idømt bøder ved den faste voldgiftsret.

I Esbjerg, der dengang som i dag var af strategisk betydning i den samlede klassekamp på grund af landbrugseksportens betydning, besluttede arbejderne allerede før søfolkene gik i strejke at støtte de strejkende. Der forelå altså klart en situation, hvor arbejderklassen i Esbjerg stod samlet over for staten med den socialdemokratiske regering, men også stod over for classesamarbejdsfolkene i Socialdemokratiet og i De samvirkende Fagforbund. I partiideologernes fremstillinger af begivenhederne fremføres normalt yderst enkle konspirationsforklaringer. I den socialdemokratiske version forklares udviklingen med en kombination af uheldig adfærd fra politiets side forbundet med kommunistisk aktivitet (Se Oluf Bertolt, Ernst Christiansen og Poul Hansen: *En bygning vi rejser*, bind II, pp. 236–38). Ib Nørlunds forklaring i DKP-bogen (*Det knager i samfundets fuger og bånd*. 2. oplag, p. 149) er nærmest en kombination af politi plus socialdemokratisk forræderi.

Verner Bruhns fremstilling af begivenhederne (pp.201–11) samt fremstillingen af forholdene i arbejderbevægelsen (pp. 153–59) viser, at den socialdemokratiske skildring af forholdene er ukorrekt og problematisk. Således hævdes, at det ikke lykkedes at formå havnearbejderne til at gå ind i en sympatiaktion for søfolkene (*En bygning vi rejser*, bind II, p. 237). I Esbjerg lykkedes dette i hvert fald (Verner Bruhn, p. 203). Ligeledes forekommer den socialdemokratiske konspirationsteori at være problematisk. Der gives ikke en forklaring på, hvorledes en svag afdeling af DKP og Revolutionær Fagopposition kunne fordreje hovederne på en hel bys arbejdere. Og hvorledes skal en sådan forklaring kunne begrunde, at selv lokale socialdemokratiske ledere kunne gå med på udsendelse af en resolution fra den lokale fællesorganisation, hvori det bl. a. hed: »24 timers generalstrejke som protest mod politiets terror. Leve arbejderklassens enhedsfront. Leve socialismen« (p. 207)?

Bruhn har med sin skildring af forløbet fra dag til dag i langt højere grad end partiideologerne formået at indfange den harme og solidaritetsdrivkraft blandt de esbjergensiske arbejdere, som var den umiddelbare drivkraft i kampen mod politi og classesamarbejdsfolkene. Generalstrejken, hvorunder

også den lokale socialdemokratiske avis blev lammet, viste således en betydelig evne til at skelne mellem venner og fjender.

En svaghed ved Bruhns bog er, at den meget velskrevne og levende fremstilling ikke er forbundet med en forståelse af kapitalismen som samfundssystem. Der mangler således en klar forståelse af, at de økonomiske forhold under verdenskrisen *måtte* tvinge kapitalistklassen og dens stat plus classesamarbejdsfolkene til at tvinge udbytningen og undertrykkelsen op på et højere niveau. Og at arbejderklassen lige så nødvendigt *måtte* bekæmpe denne skærpede udbytning og undertrykkelse. Verner Bruhn ser nok, at der eksisterer klasser, og at der foregår en klassekamp, men relationerne mellem den økonomiske og politiske udvikling på den ene side og klassekampens intensitet og karakter på den anden er ikke beskrevet i bog.

.Et enkelt problem, som Bruhn antyder, men ikke undersøger, er den enhedsfronttaktik, DKP benyttede under begivenhederne. Det ville være af væsentlig betydning, om der ville blive foretaget en nøjere undersøgelse af baggrunden for, at SD i Esbjerg åbenbart blev nødt til at følge DKP's opfordringer til dannelse af en enhedsfront i arbejderklassen. At det var nødtvungen ses af de stærke opgør mellem de to arbejderpartier i tiden efter strejkens afslutning. Verner Bruhn har kun antydnet noget af denne baggrund, som ikke er uden aktuel interesse i betragtning af arbejderbevægelsens politiske opsplittelse.

Jørgen Lindgaard Pedersen

Gunter Hirt: Soziale Probleme und Sozialismus in Ditmarschen in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts.

Dithmarschen, Heft 4, 1971. DM 2,50

Dette velskrevne og veldisponerede arbejde om arbejderbevægelsen i Ditmarsken er i sin oprindelse en tysk specialeopgave (Staatsexamensarbeit) fra 1969 og kan betegnes som en i flere henseender mønsterværdigt gennemført lokalhistorisk undersøgelse. Danske læsere vil den desuden kunne interessere og inspirere, fordi den analyserer den socialistiske arbejderbevægelses betingelser og fremvækst i et landbrugsområde — der er jo kun skrevet lidt om dansk arbejderbevægelse under netop denne synsvinkel.

En stor del af afhandlingen analyserer Ditmarskens erhvervsstruktur og de deraf resulterende sociale tilstande konkluderende i, at der helt klart forelå en klassesituation i Ditmarsken i slutningen af 1860'erne. Det større landbrug var det dominerende erhverv, og der fandtes et omfattende landarbejderproletariat, hvis kår stadig forværredes bl. a. med en omfattende arbejdsløshed som resultat. Desuden fandtes dog enkelte større fabrikker i

Ditmarsken, nemlig en cementfabrik og to sukkerfabrikker, der især beskæftigede polske og russiske fremmedarbejdere, hvis elendige kår demonstrerede følgerne af den kapitalistiske udbytning for landarbejderne. Men der fandtes også virksomheder, der bl. a. ved børns arbejde forarbejdede træ og tobak, og også i Ditmarsken kom netop cigararbejderne til at spille en central rolle i den fremvoksende arbejderbevægelse. De få industrielt prægede virksomheder var således ikke uvæsentlige for arbejderbevægelsens lokale udvikling.

Kildematerialet til bevægelsens udvikling er i første række indberetninger fra landråderne (nærmest lig med amtmænd) til provinsialregeringen i Slesvig. Bevægelsen opfattedes nemlig som samfunds fjendtlig og registreredes omhyggeligt af øvrigheden i hele Tyskland. Dette kildemateriale, som vist ikke kendes i tilsvarende omfang i Danmark, opvejer i en vis udstrækning savnet af partiinternt materiale, som af forskellige grunde ikke er for hånden. Desuden har forfatteren været så heldig, at der eksisterer nogle væsentlige erindringer fra en politisk engageret landarbejder, der i høj grad bidrager med atmosfæreskabende detaljer og vurderinger. Erindringsstof af værdi er jo sjældent, når det gælder arbejderbevægelsens første tid. Derimod er det nok overraskende, at avisstoffet trods alt har vist sig at være så værdiløst, som det her er tilfældet. Forfatteren tilskriver det et udstrakt borgerligt pressemonopol.

Organiseringen af arbejderne i Ditmarsken var som så mange andre steder begyndt med grundlæggelse af arbejderforeninger, ledet af byernes liberale borgerskab. Den egentlige socialisme kom til landsdelen med oprettelsen af en lokalafdeling af det af Lassalle grundlagte ADAV (Allgemeiner Deutscher Arbeiter Verein) i 1869. I løbet af 1870'erne grundlagdes en række socialdemokratiske foreninger under en livlig agitation, der udgik fra Altona. Bevægelsen i Ditmarsken fik en for sin tid usædvanlig stærk tilslutning. I 1877 opnåede en socialdemokrat således det højeste stemmetal i Ditmarsken, nemlig 34,5% af stemmerne. Hermed havde udviklingen nået et foreløbigt højdepunkt. I 1878 kom Socialistloven, der forbød de socialistiske foreninger og dermed lammede aktiviteten næsten totalt i hele Tyskland til sin ophævelse i 1890. Først 1903 nåede bevægelsen i Ditmarsken igen et tilsvarende niveau; men nu var den stærke tilslutning ikke mere noget usædvanligt i forhold til resten af landet.

Socialismens stærke vækst i 1870'erne skildres ikke isoleret, men på baggrund af den almindelige politiske udvikling i Ditmarsken. Bondestanden støttede i vid udstrækning den borgerlige liberale bevægelse som en reaktion mod indlemmelsen i Preussen og den heraf følgende ophævelse af landsdelens lokale autonomi. Der herskede således i politisk henseende i almindelighed et liberalt, antiautoritært klima i Ditmarsken, uden at man dog kan sige noget helt præcist om konsekvenserne heraf for socialdemokratiets udvikling.

Afhandlingens resultater bør i øvrigt ikke refereres eller diskuteres detaljeret her. Her skal blot fremhæves den principielle interesse, den har, for alle, der forsker i arbejderbevægelsens udvikling i regionalt afgrænsede områder. Særlig prisværdig er forfatterens evne til at inddrage alle emnets forudsætninger og aspekter: den socioøkonomiske baggrund, den politiske udvikling i videste forstand før og efter bevægelsens gennembrud, den socialistiske agitation og organisation, og den ideologiske udvikling. Endelig må det bemærkes, at det er blevet en meget konsekvent og læseværdig fremstilling.

Til slut kan man udtrykke det ønske, at der snart må foreligge arbejder af lignende karakter og kvalitet om dansk arbejderbevægelse. For kun gennem talrige regionale undersøgelser kan man få et pålideligt indtryk af bevægelsens betingelser, udvikling, omfang og karakter både i faglig og politisk henseende. Måtte den stigende interesse for arbejderbevægelsens historie ikke alene koncentrere sig om frit svævende ideologikritiske undersøgelser, isoleret fra de grundlæggende forudsætninger i den historiske udvikling og de faktisk herskende forhold i arbejderklassen.

Dorrit Andersen

Gerd Callesen: Die Schleswig-Frage in den Beziehungen zwischen dänischer und deutscher Sozialdemokratie von 1912 bis 1924. Ein Beitrag zum sozialdemokratischen Internationalismus.

Heft 21 der Schriften der Heimatkundlichen Arbeitsgemeinschaft für Nord-schleswig, Apenrade 1970. 200 s. Kr. 39,60.

Forfatteren siger i sit forord: »Der er udkommet talrige arbejder om den tyske arbejderbevægelses historie; derimod er den internationale arbejderbevægelses historie næsten ikke blevet behandlet« (s. 7). Denne konstatering er ikke helt rigtig, eftersom der er udgivet et betydeligt antal arbejder af sovjetiske historikere både om den russiske, men også om den internationale arbejderbevægelses historie. Det tyder på, at Callesen, der er en udmærket kender af de tyske og skandinaviske arbejder og kilder, ikke kender disse, han har i hvert fald ikke benyttet de sovjetiske offentliggørelser og heller ikke Lenins arbejder dér, hvor disse står i umiddelbar sammenhæng med hans emne, således som f. eks. ved vurderingen af Stockholm-konferencen, men fremfor alt ved den principielle bedømmelse af den omhandlede historiske epoke. Fra et marxistisk synspunkt synes dette at føre til fejlagtige interpretationer, som der kommer tilbage til senere.

For at sige det med det samme: også det foreliggende arbejde af Callesen er et betydeligt bidrag til udforskningen af forbindelserne mellem det tyske og danske socialdemokrati. Forfatteren har med megen flid og stor videnskabelig omhyggelighed udforsket og skrevet om et i det store og hele

ukendt område af arbejderbevægelsen, især ved udnyttelsen af arkivmaterialet. I bedømmelsen af den historiske epoke og de internationale begivenheders klassekarakter, som ikke bare Slesvig-spørgsmålet, men også forbindelserne mellem begge partier indgår i, giver Callesen ofte udtryk for et traditionelt socialdemokratisk standpunkt. Samtidig er forfatteren samtidig en af dem, der er »kritisk fra venstre« (kritischer Linker), som ud fra den proletariske internationalismes standpunkt meget vel ser den II. Internationales ledende folks overgang til »fædrelandsforsvar« og »borgfredspolitik«.

Det bør særlig fremhæves, at forfatteren med sikker historisk bedømmelse og talrige fakta på en overbevisende måde er i stand til at vise, at de to socialdemokratiske partier, selv om de havde udviklet sig fra »klassepartier« til »småborgerlige arbejderpartier«, i Slesvig-spørgsmålet principielt er gået ud fra socialdemokratisk politiks gamle tradition, med »selvbestemmelsesret« som uomgængeligt punkt ved løsningen af internationale spørgsmål (s. 135). Forfatteren beviser, at det tyske og danske socialdemokrati i grænsespørgsmålet fra 1912–1924, som var det neuralgiske punkt i de daværende tysk-danske forbindelser, havde et standpunkt, som principielt var forskelligt fra de borgerlige partiers mundhuggeri og de herskende klassers nationale og imperialistiske politik.

Det foreliggende arbejdes svage punkter kommer efter min mening af, at Callesen ikke i tilstrækkelig grad har erkendt, at det nationale spørgsmåls klassekarakter i de forskellige historiske epoker er historisk betinget. Derfor har forfatteren heller ikke tydeligt nok fremstillet den principielle forskel på det nationale spørgsmåls klassekarakter i det på den ene side imperialistiske Tyskland og på den anden side lille kapitalistiske land Danmark.

Lenin har allerede i sin teoretiske diskussion med Rosa Luxemburg angående hendes opfattelser i det nationale spørgsmål peget på, at det er et absolut krav, at man ved marxistiske undersøgelser af dette spørgsmål går ud fra den nævnte sammenhæng. Når forfatteren bringer den tyske »germaniserings« såkaldte »Köllerpolitik« i sammenhæng med en ny nationalisme, »som var et fænomen, som var fælles for hele Europa — i Tyskland ganske vist betinget af, at borgerskabet havde udviklet sig anderledes« (s. 12) — så viser det både en forkert indordning i epokens bestemte historiske ramme og også en utilstrækkelig hensyntagen til de forskellige faktorer, som gør det ene land forskelligt fra det andet i den samme historiske periode. Ud fra et marxistisk synspunkt kan man skelne mellem to grundlæggende, forskellige perioder af kapitalismen i det nationale spørgsmål. Først den periode, hvor det borgerlig-demokratiske samfund og den borgerlig-demokratiske stat udvikler sig. I denne periode var de nationale bevægelser massebevægelser, hvor alle klasser i befolkningen var indbefattet, og i virkeligheden var disse bevægelser dengang også et »al-europæisk fænomen«. Omkring århundredskiftet, på det tidspunkt, da »Köl-

lerpolitikken« praktiseredes, har vi med en epoke at gøre, hvor de kapitalistiske stater er helt udviklede, med en stærkt udpræget antagonisme mellem proletariat og bourgeoisie. Kapitalismen var i europæisk og international målestok gået ind i den nye imperialistiske epoke. Ved en række historiske omstændigheder havde den tyske imperialisme fået et særligt præg med en bestemt aggressivitet. Den administrative germaniserings »Köllerpolitik« var netop et udtryk for den tyske monopolkapitals generelle aggressive ekspansionspolitik, som også den junkerlig-borgerlige udbytningsblok og den prøjsisk-tyske militarisme førte. Callesen har ikke utvetydigt set karakteren af den tyske Slesvig-politik som imperialistisk politik fra en europæisk stormagts side. Derfor har han også vanskeligheder ved klart at redegøre for væsensforskellene i Tysklands og Danmarks nationalistiske politik. Selv om den danske regering et eller andet sted har ført en snæversynet nationalitetspolitik, enten i Nordslesvig eller på Færøerne, så var dette ganske vist udtryk for en lille kapitalistisk stats bornerte borgerlige nationalisme, men en stat, som på ingen måde havde muligheder for at realisere denne nationalisme gennem aggression. I den imperialistiske epoke kan man på ingen måde ligestille en imperialistisk stormagts nationalisme med et lille lands borgerlige nationalisme. For at undgå misforståelser: Jeg vil på ingen måde hævde, sådan som danske borgerlige kritikere gør det med urette, at Callesen har ligestillet den prøjsisk-tyske »Köllerpolitik« med den danske Slesvigpolitik, men hvis forfatteren havde forstået den principielle forskel mellem den tyske politiks imperialistiske karakter og den borgerlige danske nationalisme bedre, så havde han sandsynligvis ikke behøvet at få bebrejdelser i den retning.

Callesen konstaterer, at fredskonferencen i Stockholm gik i stykker på grund af den modsigelse, at de socialdemokratiske partiledelser i borgfredspolitikken »underordnede sig deres eget lands dominerende gruppers politik med krig som mål og ikke samtidig kunne handle som revolutionære socialistiske partier« (s. 59). Jeg er også af den mening; men et andet sted siger forfatteren: »Det var netop Stockholm-konferencens formål at forberede regeringernes fredsslutning og at øve pres på en sådan måde, at der ikke blev sluttet en voldsfred for netop at gøre fortsat »imperialistisk« politik umulig« (s. 61). Her har jeg dog en anden mening. Oprigtige anstrengelser fra nogle socialdemokratiske ledes side for at sætte en stopper for den første verdenskrigs frygtelige folkemord gennem konferencer og fredskampagner skal ikke bestrides. Men det vigtigste motiv for initiativtagerne ved Stockholm-konferencen var frygt for, at de implicerede imperialistiske magters krigstrætte masser skulle vælge revolutionen som den eneste konsekvente udvej af den imperialistiske krig. Når man ser bort fra subjektive fromme ønsker, så tjente Stockholm-konferencens bestræbelser og lignende forsøg objektivt en tilsløring af klassesammenhængen og tilstræbte en forsoningsfred mellem de imperialistiske magter. I denne forstand karakteriserede Lenin Stockholm-

konferencen som et eneste stort bedrageri, og af samme grund nægtede den tyske arbejderbevægelses revolutionære kræfter omkring Karl Liebknecht at deltage i konferencen. På alle møderne mellem de reformistiske socialdemokratiske ledere drejede det sig i slutfasen af første verdenskrig og i den umiddelbare efterkrigstid altid om at prøve at opnå en forsoningsfred for ikke at true den kapitalistiske samfundsordens beståen og at imødegå den truende fare, som den proletariske revolution var. I anden linje var de socialdemokratiske ledere bestræbt på mest muligt at repræsentere de herskende klasser ved forhandlingerne. Denne konstatering angår Callesens arbejde, eftersom de socialdemokratiske ledes principielle holdning til imperialismen og den proletariske revolution har spillet en ikke ubetydelig rolle, når de i Slesvig-spørgsmålet — noget der kun lå i periferien af de vigtigste begivenheder — var parat til en løsning på traditionel internationalistisk vis.

Et sted i sit arbejde skriver Callesen, »hvordan den socialdemokratiske presse under hele krigen stræbte efter at have en streng neutral holdning, som almindeligvis blev betegnet som tyskvenlig« (s. 55). Jeg tvivler på, at den danske socialdemokratiske presse var strengt neutral over for de krigsførende magter. Callesen er åbenbart heller ikke selv helt tilfreds med denne absolutte konstatering. Hvorfor har han ellers gjort den ejendommelige bemærkning »som almindeligvis blev betegnet som tyskvenlig« og tilføjer det ligeledes mærkelige argument, at den socialdemokratiske presse følte sig forpligtet til at skrive »tyskvenligt« for at danne modvægt mod den borgerlige presses entente-venlige holdning. I en fodnote bemærker han, at det var lige omvendt i Sverige.

Forfatteren ville være kommet den historiske sandhed i spørgsmålet om den danske socialdemokratiske presses holdning meget nærmere, hvis han i sin egen formulering vedrørende det danske socialdemokratis målsætning, »opretholdelsen af den danske neutralitet gennem et godt forhold til den tyske statsmagt« (s. 55), havde fundet forklaringen på den delvise »tyskvenlige holdning«. Svenskeren Brantings større sympati for ententemagterne ligesom også Staunings mere »tyskvenlige« holdning er netop ikke kun et resultat af de fælles anstrengelser for at sikre landenes neutralitet, men også den manglende erkendelse, at to imperialistiske blokke, som var lige røveriske, kæmpede om en ny opdeling af verden i første verdenskrig. Staunings mere »tyskvenlige« holdning skal ikke blot ses på baggrund af hans ønske om opretholdelse af neutraliteten og de traditionelt venskabelige forbindelser til den tyske arbejderbevægelse; her spiller det dog vel en væsentlig rolle, at Stauning, til en vis grad i det mindste, accepterede det tyske socialdemokratis identificering med den tyske »statsmagt« i første verdenskrig. Stauning så hverken det klasseforræderi, for at bruge et tydeligt udtryk, som den tyske socialdemokratiske ledelse havde begået i første verdenskrig, og han havde

heller ikke en klassemæssig indsigt i den tyske imperialismes særlige aggressive karakter.

Hvis Callesen havde undersøgt disse sammenhænge, havde det givet ham yderligere nye aspekter i motiveringen for det tyske og danske socialdemokratis holdning. Men måske ville det også have været muligt for Callesen med hans store kildemateriale ved en nærmere undersøgelse af Staunings »Tysklandsbillede« at komme ind på de dybe ideologiske årsager, som førte til, at de danske socialdemokratiske ledere til syvende og sidst fatalt accepterede Hitlers nyordning af Europa i anden verdenskrig. Jeg tillader mig endnu en bemærkning, selv om den kun står i tankemæssig sammenhæng med Callesens arbejde. Den hidtil undseelige beskrivelse af Staunings holdning i anden verdenskrig til den fascistiske »nyordning af Europa« som psykologisk aldersproblem og tilfældig afsporing, som socialdemokratiske historikere giver, tjener hverken den historiske sandhed eller arbejderbevægelsens interesser.

En funderet detailkritik af det specielle Slesvig-spørgsmål i begge partiers forhold føler jeg mig ikke kompetent til at foretage. Men der er al mulig grund til at være glad for Callesens arbejde, ikke blot fordi vi her får et udmærket historisk materiale, men også fordi det giver en impuls til at stimulere den nødvendige principielle meningsudveksling vedrørende arbejderbevægelsens historie.

Kurt Vieweg

Dorrit Andersen: Rådsbevægelsen i Nordslesvig 1918–20.

Sønderjyske Arbøger 1972, s. 147–85.

Denne afhandling er den første videnskabelige undersøgelse, der koncentrerer sig om en behandling af hele rådsbevægelsen i Nordslesvig, der jo foruden den almene sociale og politiske problematik har sit særpræg i den nationale konflikt mellem tysk og dansk.

Dorrit Andersen har sat sig som opgave at undersøge dels oprettelsen af rådene i de forskellige byer og egne af Sønderjylland inden genforeningen, dels deres organisatoriske og politiske karakter samt deres sociale funktion.

De nordslesvigske arbejder- og soldaterråds opståen fulgte umiddelbart i kølvandet på Kieler-opstanden d. 4. november 1918, ligesom det i øvrigt var tilfældet i store dele af Tyskland. Også rådernes udvikling holder sig til den tyske rådsbevægelses i almindelighed, bortset fra at det nationale spørgsmål i Nordslesvig yderligere bidrog til at svække rådernes indflydelse af grunde, der senere skal refereres til.

I begyndelsen eller midten af november 1918 opstod der arbejder- og soldaterråd i 10 sønderjyske byer med Haderslev, Åbenrå, Sønderborg og Tønder som de største. Rene soldaterråd fandtes i 4 mindre byer og rene

arbejderråd i 3. Desuden opstod i landdistrikterne de såkaldte landarbejder- og bonderåd. Dorrit Andersen understreger, at denne fortegnelse sandsynligvis ikke engang er udtømmende, der fandtes således flere nordslesvigske arbejderråd, der aldrig blev godkendt af det af MSPD (flertalssocialdemokraterne) dominerede Volksrat i Kiel. Men alene disse tal vidner om, at rådsbevægelsen var alt andet end en kuriositet, således som der i dansk historieskrivning, specielt med henblik på Nordslesvig, har været tendens til at fremstille den, eksempelvis i værket »En bygning vi rejser«. Betydelige grupper var også i Nordslesvig aktive i en oprørsbevægelse, der ganske vist kun fik betydning på det politiske område i Tyskland, mens den med hensyn til sit oprindelige sociale mål endte i nederlag.

Dorrit Andersen har koncentreret analysen om de ovennævnte 4 største byer og konstaterer bl. a., at efter oprettelsen af soldaterrådene d. 6. og 7. november — de dannedes normalt før arbejderrådene — søgte disse om at blive anerkendt af det for Slesvig-Holsten centrale Kieler-råd og virkede i det hele taget i nær forbindelse med bevægelsens centrum i Kiel. Bortset fra revolutionens ydre manifestation: den røde fane, der symboliserede bevægelsens socialistiske karakter, var de væsentligste krav, at der skulle gennemføres en dybtgående demokratisering af hæren, at officererne ikke måtte bære skydevåben og i det hele skulle anerkende soldaterrådet som øverste myndighed.

Et par dage efter det lokale soldaterråds oprettelse fulgte som nævnt i reglen dannelsen af et arbejderråd, i de fleste tilfælde på initiativ af den lokale socialdemokratiske ledelse. De to organer valgte derefter et forretningsudvalg, der optrådte som arbejder- og soldaterrådets ledelse på stedet. Det var ifølge organisationsstatutten fra 18. december 1918 rådernes opgave at være bærere af den politiske magt, indtil organisationen af den tyske republik — der jo var proklameret af socialdemokraten Scheidemann d. 9. november — var sikret. I virkeligheden forholdt det sig anderledes. Dorrit Andersen skriver: »Men i realiteten var rådernes politiske magt beskåret stærkt. Dybtgående indgreb i administrationen ansås nemlig for udelukket i omvæltningssøjeblikket, da det udpinte Tysklands levnedsmiddelforsyning formodedes at være betinget af forvaltningens funktionsdygtighed. Hertil kom, at de nye magthavere var helt uforberedte på en tilbunds gående omvæltning og følgelig ikke havde planlagt administrative forholdsregler med henblik på en sådan situation. Derfor kunne de gamle embedsmænds administrative erfaring ikke undværes« (s. 160). Med andre ord: Det wilhelmske kejserriges embedsmænd fortsatte med at administrere, og den ordening med tilfornordnede rådsrepræsentanter ved embedsværket, der indførtes, var uden konstruktiv karakter, da de tilfornordnede kun kunne nedlægge foreløbigt veto over for administrationens bestemmelser, altså ikke selv få forslag gennemført. I praksis kom de tilfornordnede arbejde til at bestå i at godkende embedernes ind- og

udgående skrivelser med deres underskrift, kontrasignatur, og efterhånden syntes kontrasigneringen — der heller ikke medtoges i offentliggørelserne — »at indskrænke sig til socialpolitiske og ernæringspolitiske bekendtgørelser med særlig lokal interesse« (s. 162). Rådene i Nordslesvig i det mindste fik ikke politiske eller konstitutionelle beføjelser. Deres indsats »koncentreredes om forskellige praktiske opgaver, især i forbindelse med demobiliseringen af hæren og forsøgene på at effektivisere ernæringsvæsenets administration« (s. 179). Også arbejder- og bonderådene i landdistrikterne, der i modsætning til rådene i byerne var danskdominerede, blev kædet ind på ernæringsvæsenets område, idet deres opgave efter de centrale myndigheders opfattelse skulle være at organisere og fremme levnedsmiddeludskrivningerne i det af krigen udpinte land. På dette begrænsede område blev landdistrikternes råd imidlertid heller ikke, ifølge Dorrit Andersen, nogen succes.

Rådernes skæbne blev bestemt af den politiske udvikling i Tyskland som helhed, hvor SPD's ledelse som regeringsparti i det sammenbrudte rige søgte at hindre en revolutionær udvikling, ud over hvad der var opnået ved afskaffelsen af monarkiets halv-autokratiske statsform. I Nordslesvig var flertalssocialdemokraterne også i overvægt i arbejderrådene.

De nordslesvigske arbejderråd var en slags MSPD-organer, og som sådanne naturligvis præget af dettes ledelse og moderat-reformistiske kurs. På denne baggrund er det ikke så underligt, som Dorrit Andersen nærmest får det til at se ud, at »de mere radikale socialistiske partier USPD og KPD« på trods af, at de i løbet af sommeren 1919 samlede en del tilhængere i Nordslesvig, ikke »fik tilhængere blandt arbejderrådernes medlemmer« (s. 158).

Dorrit Andersen konkluderer i sin slutning generelt:

»I Nordslesvig var de radikale strømninger ikke stærke i 1918–19, selv om den sociale uro var stigende. Regeringens politik, der tilstræbte en stadig indsnævring af rådernes beføjelser og indflydelse, stødte derfor ikke på nogen væsentlig modstand fra de nordslesvigske arbejderråd, der helt beherskedes af flertalssocialdemokrater. Rådernes politiske indflydelse bevaredes ikke langt ind i 1919; men alligevel var rådene vedblivende politisk mistænkelige for alle borgerlige, tyske såvel som danske — frygten for rådene som potentielle bærere af en revolutionær udvikling var rodfæstet« (s. 179).

Med hensyn til arbejder- og soldaterrådernes forhold til det nationale spørgsmål i grænselandet yder Dorrit Andersen også en grundig gennemgang og værdifuld analyse. Blot kunne man ønske, at hun her havde sat det nationale spørgsmål ind i en større teoretisk sammenhæng, hvilket også ville have nødvendiggjort en vurdering af SPD's mangelfulde teoretiske fundament i dette spørgsmål. Som det var i 1918–19, i hvert fald hvad angår Nordslesvig, stod flertalssocialdemokraterne blot på det gamle liberaltdemokratiske krav om national selvbestemmelsesret, men uden forståelse for at dette også måtte have politisk-statslige konsekvenser, i dette tilfælde

Nordslesvigs tilbagevenden til Danmark, hvis befolkningen ønskede det. Eduard Adler, der praktisk ledede Volksrat i Kiel, og de fleste andre tyske socialdemokrater, der ytrede sig om problemet, deriblandt Noske, definerede den nationale selvbestemmelsesret som kulturelt autonomi for danskerne, dvs. danskerne skulle blive inden for den »nye«, demokratiske tyske stats politiske rammer. Også rådene, der var tyskdominerede, bortset fra arbejder- og bonderådene på landet, nærede denne opfattelse. Et temmelig grelt politisk udtryk fik denne tankegang i den såkaldte Haderslev-resolution fra 15. januar 1919. Den vedtoges på et råds-delegeretmøde, hvor rådene i Haderslev, Åbenrå, Sønderborg, Tønder og Flensborg var repræsenteret, og udtalte, at forsamlingen var imod afståelse af nordslesvigsk område, men at man dog ville bøje sig for selvbestemmelsesrettens princip. Imod afståelse talte dog, at tusinder af tyske i så fald ville blive udstødt af den frie tyske republik, og at alle befolkningslag ville lide stor økonomisk skade ved afståelsen. De danskes kulturelle krav kunne sagtens opfyldes i den nye tyske stat. Men »hvis en grænseregulering ikke kan undgås«, så skulle den ske på grundlag af en folkeafstemning. Afståelse burde dog kun finde sted, hvis der var 2/3 flertal herfor i afstemningsområdet. Kunne dette ikke gennemføres, så skulle grænsen trækkes ved kommunevis afstemning, således at der forblev lige store mindretal boende på begge sider af grænsen. En sådan forståelse af selvbestemmelsesrettens indhold måtte naturligvis — rent bortset fra at den var umarxistisk — skræmme de dansksindede bort fra rådene, og dette var da også hvad skete på trods af, at de materielle levevilkår forværredes stærkt i denne periode. I stedet bakkede man op om »Sønderjysk Arbejderforening«, der, som Dorrit Andersen skriver, »forenede den sociale protest med en national bekendelse til danskheden« (s. 180).

Dorrit Andersen slutter sin afhandling med sætningen: »Man kan derfor med en vis ret sige, at det nationale spørgsmål ydede sit bidrag til, at rådsbevægelsen i Nordslesvig fik så ringe betydning i det hele taget.« (sst.) — Her må der vist være tale om en mangelfuld formulering. Det var jo ikke det nationale spørgsmål som sådan, der hæmmede rådsbevægelsen, men den måde, hvorpå spørgsmålet blev grebet an. Andre steder i samme periode — i Østrig-Ungarn og Rusland — ser man jo, hvorledes en strategisk forståelse og håndtering af det nationale problem i *sammenhæng med det sociale* bliver til en mægtig løftestang for national frigørelse og politisk eller social revolution. Lad så være, at der under ingen omstændigheder kunne ske en social revolution i Nordslesvig eller i Danmark, de tyske flertalssocialdemokraters nationalitetskonception var dog uløseligt knyttet til deres almene socialt moderate linje. At de i Nordslesvig-spørgsmålet fulgte den kurs, Dorrit Andersen skitserer, er ingen tilfældighed, og det revolutionære mindretal af tyske socialister, der kunne have fremført andre synspunkter, var jo netop fra Berlineropstanden i 1919 og fremover under likvidation fra flertallets side.

Disse kritiske bemærkninger til Dorrit Andersens arbejde vejer dog ikke tungt ved en helhedsbedømmelse. Det er en hårdt tiltrængt undersøgelse af et hidtil forsømt historisk område, hun har leveret. Selv myten om Als' løsrivelse og overgang til selvstændig republik, med skræddersvenden Bruno Topff som statsleder, formår hun, på den korte plads, at sætte et så stort spørgsmålstejn ved, at den for fremtiden må kunne undgås i beskrivelser af perioden.

Claus Bryld

Janos Jemnitz: The Danger of War and the Second International (1911).

Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae, No. 84.

Ed. F. Mucsi, Académiai Kiadó, Budapest 1972. 135 s.

Den II. Internationales manglende evne til at forhindre krigsudbruddet i 1914 kan betragtes som et af de væsentligste og mest kontroversielle problemområder inden for europæisk arbejderbevægelses historie. Begivenhederne i sommeren 1914 er inden for alle dele af den socialistiske opinion blevet betragtet som skelsættende, en periode hvor vandene skiltes, og den indtil da relativt monolitiske internationale arbejderbevægelse påbegyndte den fragmentering, der efter oktoberrevolutionen endeligt førte til den polarisering af arbejderbevægelsen i to bittert rivaliserende lejre, som har været mønstret indtil tiden efter anden verdenskrig.

Når den II. Internationales magtesløshed i tiden omkring krigsudbruddet er blevet betragtet som afgørende — også af samtiden — er årsagen til det manifeste sammenbrud af et til myte grænsende forestillingskompleks angående den internationalt organiserede arbejderklassens vilje og evne til at forhindre en storkrig mellem de indbyrdes konkurrerende kapitalistiske lande. Den II. Internationale — det vil sige i realiteten de store og stadigt voksende socialistpartier i Tyskland, Frankrig og England — havde fra Internationalens fødsel i 1889 prioriteret arbejderbevægelsens fredsbevarende aktivitet højt. Midlet, den universelle generalstrejke — massestrejken — var et problemområde, der år efter år sattes til debat, tydeligst på de store internationale socialistkongresser. Til forskel fra det andet gennemgående problemområde — revisionisme kontra ortodoks marxisme — kunne massestrejkedebatten ikke udelukkende afgøres på et abstrakt-ideologisk plan blandt partiintellektuelle, der muliggjorde det karakteristiske træk ved alle store partier, at retorikken forblev marxistisk, medens praksis blev stadig mere reformistisk — uden at denne modsætning syntes særlig iøjnefaldende for samtiden.

Til forskel herfra måtte enhver tale om en international strejkebevægelse konkretiseres i den forstand, at fagbevægelserne med deres mere pragmatiske grundholdning, i de enkelte lande måtte tage konkret stilling til,

hvorvidt de i en konfliktsituation ville unddrage de eksisterende systemer deres støtte ved en generalstrejke, og dermed i en krigssituation stille sig hinsides loven. Debatten om dette spørgsmål gav i årene op til krigen anledning til de sejeste og mest konfliktfyldte debatter, uden at det lykkedes at nå til en blot tilnærmelsesvis afklaring af problematikken. Den tyske fagforeningsleder Karl Legiens udtryk fra 1905 »Generalstreik ist Generalunsinn« var givet dækkende for fagforeningsledere i Vesteuropa, Danmark ikke undtaget, men troen på massestrejker som arbejderbevægelsens ultimative våben havde så dybe rødder i socialistisk mytologi, at en afklaring aldrig nåedes. Den planlagte kongres i Wien i 1914 skulle have givet en klar løsning, men den udenrigspolitiske spænding i sommeren 1914 forhindrede dens afholdelse, og da parti- og fagbevægelsens ledere kort efter skulle træffe beslutningen, om deres organisationers stilling til statsmagten, valgte de alle, under protest, ikke at bringe de med så stor møje opbyggede organisationer i direkte konfrontation med systemet og bevilgede alle parlamentarisk de nødvendige krigskreditter.

Før den II. Internationales medlemsorganisationer blev nederlaget en traumatisk oplevelse, hvis virkninger kunne være blevet begrænset, hvis man i årene før krigen effektivt havde reduceret det fatale svælg mellem revolutionær retorik og evolutionær praksis. Blandt parti- og fagforeningshierarkiernes øverste lag og blandt mange intellektuelle fandtes der utvivlsomt langt før krigen en udbredt skepsis angående mulighederne for koordinerede og effektive antikrigsaktioner i en mobiliseringssituation. De åbenlyse forskelle inden for Internationalen i organisationsgrad og ideologi var tydelig for alle, men generalstrejkeproblemet var så følsomt, at ingen vovede åben gravlægnings af generalstrejkemyten. En af de væsentligste følger af denne forvirring, hvor man indadtil erkendte uanvendeligheden af massestrejken, men udadtil — over for menige medlemmer og regimerne — opretholdt muligheden for den, blev efter 1914 fremvæksten af en »forræderitese« som forklaring på Internationalens sammenbrud. Ifølge denne havde partilederne, især de tyske, ved deres bevilling af krigskreditterne og borgfredspolitikken solgt organisationerne til arvefjenden og var dermed blevet socialchauvinister, socialforræddere etc. Mest konsekvent blev denne tese udbygget af Lenin, der i sit eksil i Schweiz, ubesværet af ansvaret for et masseparti, rejste kravet om en revolutionær, sand internationalistisk Internationale. I Zimmerwaldbevægelsen fandt han og andre — ofte indbyrdes antagonistiske socialistiske grupper og personer — en organisatorisk basis, der dog intetsteds blev nogen egentlig trussel for de socialdemokratiske majoritetsledere. Bolsjevikkerne blev en mindre betydningsfuld venstrefløj inden for Zimmerwald, og først efter Oktoberrevolutionen begyndte opbygningen af en alternativ Internationale, der trods kommunistisk historieskrivnings påstand om det modsatte ikke kan siges at repræsentere Zimmerwalds naturlige konklusion. Zimmerwald blev aldrig Lenins lydige redskab — selv

efter bolsjevikernes magtovertagelse i Rusland og deres hermed stærkt øgede prestige repræsenterede Zimmerwald ikke et klart brud med den »gamle« Internationale, med det resultat, at bolsjevikkerne efter 1917 bevidst saboterede Zimmerwald til fordel for et i Lenins øjne mere handlekraftigt instrument: Komintern.

Det vigtigste argument i rationaliseringen af årsagerne til Zimmerwalds og Kominterns opståen blev socialchauvinisternes postulerede objektive og subjektive forræderi. Lenins dom fra oktober 1914: »Den anden Internationale er død af opportunisme«, er i næsten uændret form bevaret i østeuropæisk historieskrivning til i dag. Denne tidlige fiksering af analysen af de store vesteuropæiske partiers manglende handlekraft i begyndelsen af og under 1. verdenskrig, har her som andre steder inden for kommunistisk historieskrivning været lidet frugtbar. Forræderitesen som cliché har udelukket enhver dybere indtrængen i de særdeles komplekse sammenspil af faktorer, der førte arbejderinternationalismen frem til skibbruddet i 1914.

Så meget mere glædeligt er det, at en ungarsk historiker, Janos Jemnitz, har givet et vægtigt bidrag til den stadigt fyldigere litteratur om den II. Internationale. På væsentlige punkter betyder det en ombyrddning af traditionelle østeuropæiske klicheer i sin fremstilling af den socialistiske verdensreaktion på Marokko-krisen og den italiensk-tyrsk krig i 1911, stridigheder, der truede med at udløse en storkonflikt. Jemnitz' hold på eksisterende østeuropæisk litteratur især fra Balkanlandene er i sig selv en berigelse af det tilgængelige kildemateriale, der for disse områders vedkommende kun er meget sparsomt kendt på disse breddegrader. Også hvad angår utrykt kildemateriale tapper Jemnitz fra både de omfattende østeuropæiske samlinger og de nu efterhånden forholdsvis velordnede vesteuropæiske, især de i »International Institute of Social History« i Amsterdam beroende arkivalier fra Internationalens sekretariat, Bureau Socialiste Internationale (BSI). Den traditionelle østeuropæiske afsmag for litteratur og kilder fra ideologisk uacceptabelt hold er her opgivet med en glædelig udvidelse af kildegrundlag og horisont til følge.

Metodisk rummer Jemnitz' case-study intet nyt. Efter en kort og præcis oversigt over krigsproblematikken og den socialistiske verden ca. 1860-1910 går Jemnitz over til en detaljeret registrering af de enkelte landes, partiers og grupperes reaktion på de ovennævnte konflikter. Nuanceret redegør Jemnitz for den levende debat, som de europæiske statsmænds »brinkmanship« afstedkom i en periode, hvor det blev tydeligt, at truslen om en europæisk hegemonialkrig aktualiserede behovet for en teoretisk og praktisk afklaring af spørgsmålet om arbejderklassens stilling til statsmagten.

Stort set havde både det tyske og det franske parti o. 1910 en lang legalitetstradition bag sig i forholdet til det system, i hvilket de måtte virke, en tendens som den stigende inddragelse i de parlamentariske funktioner og den almindelige integration, socialt og psykologisk, forstærkede. Ydermere

havde arbejderklassen ved flere lejligheder vist sig påvirkelige for chauvinistiske stemningsbølger — ofte iscenesat af regimerne — omend i langt mindre grad end middelklassen. Hertil kom, at liberalt-pacifistiske antikrigsforestillinger med krav om afrustning, international voldgift m. m. fandt langt bedre genklang end de traditionelt marxistiske krav om en folkevæbning til bekæmpelse af militarismen. Ideologisk åbenbarede Internationalen, her som i andre sammenhænge, at det tilsyneladende principielle fællessyn ved nærmere undersøgelse åbenbarer regionale, sociale og taktisk betonedede forskelle, der allerede langt før 1914 satte spørgsmålstegn ved værdien af Internationalen som et samlet udtryk for en postuleret super-national arbejdservilje.

Jemnitz har med stor systematik undersøgt partiledelsernes holdning i de forskellige lande (ikke de skandinaviske), ligesom han har kortlagt debattens forløb blandt partiintellektuelle som den kommer til udtryk i pressen. Ved undersøgelsen af Bureauets stilling har han i høj grad trukket på George Haupts undersøgelser af B.S.I. (G. Haupt: Programm und Wirklichkeit. Die internationale Sozialdemokratie vor 1914. Neuwied 1970, og Der Kongress fand nicht statt. Die sozialistische Internationale 1914. Wien 1967). Jemnitz' analyse aktualiserer endnu en gang, at heller ikke han, hans grundighed til trods, har formået at udvikle metoder, der tillader en nøjere vurdering af selve arbejdermassernes holdning. De sidste 10 års forskning har stadig mere præcist kunnet kortlægge parti- og fagforeningshierarkiernes forestillingsverden, men så snart man bevæger sig til niveauer under højere partifunktionærer, bliver mangelen på adækvat kildemateriale og især pålidelige målemetoder særdeles følelig. Når Jemnitz i sin analyse af uoverensstemmelserne inden for det italienske parti ang. stillingen til Tyrkiet anfører, at dele af arbejdermasserne var påvirket af chauvinistiske stemninger, står man reelt over for et udsagn, der er vanskeligt verificerbart, som ikke kan kvantificeres, og som måske viser sig at repræsentere en efterrationalisering, enten hos partiledere, der skulle forklare eller retfærdiggøre deres egen adfærd, eller hos forskeren selv. August 1914 er et skoleeksempel på dette problem, idet der foreligger adskillige vidnesbyrd, der peger i retning af stærk krigsbegejstring blandt tyske arbejdere, medens der parallelt kan konstateres arbejderdemonstrationer mod krigen. Disse to fænomener behøver naturligvis ikke at være gensidigt udelukkende, men da en vurdering af deres respektive omfang må formodes at rumme væsentlige forklaringer på ledelsens adfærd ved krigens udbrud, er det indlysende, at enhver analyse der indskrænker sig til ideologiske eller partiorganisatoriske kriterier, kun vil give mangelfulde svar.

At Jemnitz ikke er kommet ud over dette problem kan ikke bebrejdes ham, i og med at løsningen må findes i et tværfagligt samspil mellem historiske, sociologiske og psykologiske undersøgelsesmetoder. Derimod er Jemnitz, eller måske hans arbejds miljø i bredeste forstand, ansvarlig for den

væsentligste mangel ved hans arbejde, nemlig den næsten totale mangel på explicitte, ræsonnerende konklusioner. I en case-study som det foreliggende, der på 135 sider behandler udviklingen inden for et enkelt år, er det afgørende, at forskningsresultatet sættes i perspektiv. Jemnitz' detailrigdom og varierede kildegrundlag føles mod bogens slutning som værende lettere omsonst, især for læsere, for hvem problematikken er ny. Alt hvad Jemnitz tilbyder i form af en opsummerende konklusion er følgende passus:

»Næsten alle de socialistiske partier viste spor af nationalistisk infiltration, men samtidig tog også konturerne af de internationalistiske og revolutionære kræfter form og lod deres stemmer høre i dagblade og tidsskrifter, på møder, på nationale og internationale kongresser såvel som i private breve og under parlamentsdebatter. Kampen mellem krig og fred, internationalisme og nationalisme var endnu ikke blevet afgjort i 1911, men dette års to kriser kastede en truende skygge over den II. Internationales fremtid, hvis skæbne endeligt besegledes i august 1914« (s. 135).

Hans grundige undersøgelse kunne have båret langt mere videregående og fremfor alt præcisere konklusioner end denne, hvor man aner et oplæg til den traditionelle østeuropæiske »paranoide historieopfattelse«, som den østrigske historiker Rudolf Neck har udtrykt det. For den, der har læst Jemnitz' vidende og udogmatiske indlæg på historikermødet i Linz 1969¹, er det tydeligt, at årsagerne til Jemnitz' udeladelse af videregående ræsonnementer over den her foreliggende undersøgelse nok ikke skal søges hos hans person, men snarere i hans situation.

De, der er fortrolige med stoffet, kan mellem linjerne uddrage mange konklusioner i dette omfattende og vel gennearbejdede materiale. Noget tyder på, at arbejderbevægelsens historie i perioden op til 1914 står foran den revision, som tysk politisk historie i denne periode har oplevet. Jemnitz har med sin bog lettet vejen for en sådan, både ved de svar, den giver, og de spørgsmål, den rejser.

Den engelske oversættelse er acceptabel; noteapparat og tryk er perfekt. Desværre savnes en samlet litteratur- og kildeoversigt samt et register.

Hans Flugel

Gertrud Meyer: Nacht über Hamburg.

Berichte und Dokumente 1933–1945. Röderberg-Verlag, Frankfurt a. M. 1971. 364 s. DM 17.

Bogen er resultatet af et 25-årigt studium og udgør et »Ergänzungsband« til samme arbejderhistorikers sammen med kollegaen Ursula Hochmuth forfattede »Streiflichter aus dem Hamburger Widerstand 1933–45«, der udkom 1969 i samme forlags serie »Bibliothek des Widerstandes« og som

1. Die internationale Arbeiterbewegung nach dem Kriegsausbruch 1914, i: Internationale Tagung der Historiker der Arbeiterbewegung Linz 16. bis 20. september 1969, Wien 1971, s. 31–47.

naturligt behandlede især arbejderorganisationernes modstand mod det nationalsocialistiske diktatur uden dog derfor at forsømme andre grupper virke. Hin bog havde særlig interesse for danske læsere, fordi den også kom ind på tyske antinazistiske arbejderemigranternes skæbne og virke i Danmark. Også foreliggende værk kommer (kort) ind på tyske emigranternes skæbne i Danmark.

En bog, der behandler et emne som det foreliggende, opbygningen af NS-repressionsapparatet og dets kamp mod arbejdermodstanden, må naturligvis i første række behandle undertrykkelsen af den organiserede arbejderbevægelse, da denne repression af NS-apparatet selv blev opfattet som den første og største opgave, og fordi arbejderne, som G. M. p. 53 skriver, simpelt hen viste sig »mest standhaftige over for Hitlerfascismen. . . . Mod dem og deres repræsentanter blev derfor repressionsforholdsreglernes hovedstød rettet«. Netop af den grund vil foreliggende værk have interesse for forskere af arbejderbevægelsens historie, ja, for alle, der interesserer sig for arbejderbevægelsen som sådan.

Som i det øvrige Tyskland var NS-styrets første forholdsregler også i »Freie und Hansestadt« rettet mod arbejderpartierne. Undertrykkelsen af KPD blev fulgt af forbudet 22.6.1933 mod SPD, efter at rigsstatholderen Karl Kaufmann allerede 11. juni havde ladet SPD's Hamburg-ledelse fængsle og mishandle. Fra marts var NS-styret begyndt at arrestere arbejderpartiernes borgerrepræsentanter, således Edgar André fra KPD. Udførligt skildrer G. M. nazificeringen af stadens offentlige liv. Hamburgs statspoliti fik en afdeling for »modstanderbekæmpelse« med en »Sonderkommando Kraus« under kriminalkommissær Peter Kraus. Den skulle tage sig af »marxisme« (SPD o. a.) og »kommunisme« (KPD o. a.). Snart var der rejst sigtelse mod ca. 1300 for »forberedelse til højforræderi«, hvoraf ca. 1100 i aug. 1934 var blevet dømt af Hanseatiske Overlandsret¹.

Talrige politiske processer — også mod folk, der før 1933 havde bekæmpet nazismen — fulgte. Af speciel interesse for danske må G.M.s skildring (pp. 49 ff) af »Elmshorn-masseprocessen« i foråret 1936 være. Den fandt sted efter en massearrestation 13.–19.12.1934 af 330 arbejdere, der blev sigtet for illegalt arbejde. Et af retsmøderne blev bivånet af en dansk kvindedelegation, der siden meddelte sine rystende indtryk til Stockholms »Socialdemokraten« for 14. 4. 1936 (bogens dok. nr. 5, pp. 284 ff), en artikel, der i oversættelse af en agent blev sendt Gestapo i Berlin og fik dette til at interessere sig for både proces og besøg. En af delegaterne, forfatterinden Ellen Kirk, har i brev til undertegnede af 7.6.1970 meddelt en kort erindringsskitse fra nævnte proces, hvor hun, »der kom fra en tryk tilværelse [for første gang] mærkede, hvad politisk angst vil sige«. Fru Kirk rejste sammen med Otto Gelsteds søster. De kom i kontakt med nogle af de arresteredes koner, der »viste mig en tillid, der greb mig dybt, og som jeg

1. Ursula Hochmuth (udg.): Fiete Schulze oder Das dritte Urteil, Hamburg 1971, p. 29.

aldrig har glemt«. »Det lykkedes os at slippe ind sammen med de storartede arbejderkoner og overvære processen i retsbygningen i Hamburg. Jeg var dybt rystet over, hvad jeg havde set og oplevet, og skrev en kronik om det, som jeg afleverede til Politiken. Redaktør Koppel gav mig den tilbage med de ord: »Hvis vi trykker den, har vi den tyske gesandt i telefonen, inden der er gået en time.« Så sendte jeg den til Göteborg Handels- och Sjöfartstidning, som tog den og trykte den.«

Mange Hamburg-arbejderledere anbragtes fra marts 1933 i de første KZ-lejre Fuhlsbüttel og Wittmoor (denne bestod til 1.1.1934). Fra 1935 overførtes hamburgere til KZ-lejren Esterwegen, siden til Sachsenhausen, der erstattede Esterwegen som central KZ-lejr for Nordtyskland og Berlin. 1940 kunne den store KZ-lejr Neuengamme indvies ved Hamburg. G. M. gør udførligt rede for udviklingen af KZ-lejrene, hvis primære opgave var at underkaste arbejderfunktionærer o. a. modstandere en ydmygende, eller som nazisterne udtrykte det, en »hård, men retfærdig« behandling, ja, at tilintetgøre mange af dem. Særlig udførlig er G. M.s redegørelse i kap. VIII for Neuengamme-lejren og div. fangegruppers skæbne.

I kap. II skildres »terrorapparatets centralisering og udbygning« fra 1934. Specielt G. M.s udførlige behandling af justitsvæsenets udvikling til ind i krigen udgør en selvstændig præstation. Det samme gælder kap. III–VII med den indgående skildring af hele det forgrenede Gestapo- og SS-apparat i Hamburg og dets stadige »effektivisering« og dets større aktioner. Bogens svagest funderede kapitel er kap. IX om »Bewährungsbataillon 999«, dannet 1942 som en straffeforanstaltning for politiske, og fra 1943 også for kriminelle fanger. Solidere er kap. X om »SS-Sonderformation Dirlewanger«, dannet 1940 af fangne krybskytter, af alskens overløbere fra besatte områder og tyske kriminelle, men også — fra 1942 — af tyske politiske fanger fra KZ-lejrene (1944–45 tvangsrekrutteredes Neuengamme-fanger dertil). Enheden sattes bl. a. ind mod partisaner. Kap. XI omhandler henrettelser i Hamburg. Fra Hitlers magtovertagelse til 1.9.1933 foretoges 23 henrettelser i hansestaden af antifascistiske tyskere, fra 1.9.1933 til 1945 henrettedes ca. 500 modstandsfolk, hvoraf ca. 280 var tyske, endog så sent som 10.5.1945 foretoges i øvrigt henrettelser i Nordtyskland af nogle »faneflygtede« marinesoldater. Hvor interessant temaet end er, udgør dette kapitel kun ni sider mod kap. XII's 41 sider om Thälmanns arrestering og død 17.8.1944 — ikke som påstået af NS-pressen ved et allieret angreb på Buchenwald, men ved en SS-likvidering besluttet tre dage forinden af Hitler og Himmler i »Wolfsschanze«.

»Gestapoleitstelle Hamburg« var underlagt Reichssicherheitshauptamt i Berlin (oprettet 1939), der havde 21 »Leitstellen« under sig, ét blev oprettet i Dagmarhus i København (med 75 Gestapoledere) 15.9.1943 (ikke 29.9.1943! en fejl i G. M.s bog p. 86, vistnok overtaget fra emigranten N. O. Kösters ikke fejlfri beretning p. 149). Men allerede fra 1934 havde NS-regimet et

»efterretningsapparat« i Danmark (pp. 37 f). Specielt den 1939 oprettede Gestapoafdeling »II« (fra 1944 »IV 1 a«) gennemførte i Hamburg en »hensynsløs terrorisering af de politisk og fagforeningsmæssigt organiserede arbejdere« (p. 77). Fra 1942 bestod under »II« »Sonderreferat 1 a 1« med den specielle opgave at knuse arbejdermodstanden, der forekom under hele krigen, skønt »Gestapo [ved krigens begyndelse] havde ladet ... [mange af arbejdernes aktive funktionærer] forsvinde i tugthuse og Kz-lejre« (p. 82). G. M. kan bringe korte biografier af ledere af »II 1 a Bekämpfung des Kommunismus« (»IV 1 a Hochverrat, Marxismus, Kommunismus«). Kriminalsekretær Grönwold var »ekspert« vedr. emigranterne i Danmark og kom 1943 til Århus, hvor fangne danske modstandsfolk kom til at stifte et ikke netop ønsket »bekendtskab« med ham². SS-mændene Teege og Rud. Wiese forestod med sæde i Hamburg fra 1941 til ca. 1943 ikke uden held oprulningsaktionen mod emigrationen i Danmark. Wiese var blandt de SS-kriminalfolk fra Hamburg, der 1943 kom til København for at bekæmpe emigranter og dansk modstandsbevægelse. De andre var Fritz Beck, Naujock, Georg Kistenbrügge og Döhlemann. SS-Sturmführer Hans Haedke kom til Danmark i forbindelse med 20-juli-attentatet. Fra Hamburgs Gestapoafdeling »IV 1 c Bekämpfung staatsfeindlichen Ausländertums« og »Ausländerüberwachung« sendtes hertil i 1943 kriminalsekretærerne Karl Bein, Karl Niendorf og v. Knobelsdorf, Thiele ankom 1944, Burrack sad 1943-44 i Esbjerg, Paufler 1943 i Odense. Alle havde de gode erfaringer fra bekæmpelsen af Hamburgs genstridige arbejdere. Men ingen af de virkelige ledere på Dagmarhus eller i provinsen synes at have været hamburgere. Imidlertid er G. M.s lister (pp. 112-33, 166-72) over Hamburgs »Gestapoleitstellen« personale ufuldstændige, og listen over folk fra »IV 1 c« savner kildehenvisninger. Også andre oplysninger i bogen savner tilfredsstillende kildebelæg og må ligeledes studeres med et vist forbehold. Men i reglen er G. M.s udsagn solidt funderet på speciallitteratur og talrige, også utrykte kilder som procesakter, f. eks. fra processen mod Kaufmann 1951, Neuengamme- og Gestapohaftanstalt-Hamburg-Fuhlsbüttel-krigsforbryderprocesserne hhv. 1946 og 1947-48, men på beklagelsesværdigt få procesakter fra NS-tiden, skønt G. M. har forstået at udnytte »Reichsgesetzblatt«. Mange af hendes kilder stammer fra det tilsyneladende ret omfangsrige Neuengamme-arkiv i Hamburg eller fra statslige arkiver.

Det er lykkedes G. M. godt at skildre hele nævnte forgrenede undertrykkelsesapparat, hvoraf blot en del altså blev forlagt til Danmark. Fra 1942 lykkedes det via V-folk — lokkeduer — at oprulle diverse modstandsgrupper i Hamburg, socialdemokratiske, kommunistiske og trotskijstiske, først og fremmest den største, »Saefkow-Bästlein-Jacob-Abshagen«-organisationen, der dog aldrig helt blev knust (pp. 86-102).

Alt i alt: et interessant og instruktivt værk, der både kan benyttes som

2. Peter P. Rohde: Midt i en ismetid, pp. 111-18.

håndbog og — takket være de 46 alene i det specielle »Dokumentenanhæng« publicerede aktstykker — til dels også som kildesamling.

Ole Stender-Petersen

Kurt Koszyk: Deutsche Pressepolitik im Ersten Weltkrieg.

Droste Verlag, Düsseldorf 1968. 288 s. DM 42,-

Heinz-Dietrich Fischer: Parteien und Presse in Deutschland seit 1945.

Schünemann Universitätsverlag (Studien zur Publizistik Bremer Reihe — Deutsche Presseforschung Bd 15), Bremen 1971. 600 s. DM 48,-.

Koszyk har i mange år beskæftiget sig med pressehistorie, specielt den socialdemokratiske. Han har skrevet flere bøger om emnet, der alle har en tendens til at være usystematiske og overfladiske. I den foreliggende bog går K. imidlertid ud over sit tidligere speciale til et mere alment emne. Desværre lykkedes det ham ikke at bryde det uheldige mønster fra de tidligere afhandlinger: bogen fremtræder uden indre sammenhæng. Det betyder imidlertid ikke, at den ikke indeholder nogle nye oplysninger. Beklageligt er det, at K. afholder sig fra en analyse af materialet, eksempelvis får man ikke noget at vide om, hvilke resultater statens censur hhv. påbud til pressen havde, altså om forsøget på pressemanipulation var effektivt. Det burde have været undersøgt i det mindste ved ét konkret eksempel. Ligeledes synes det, som om K. ikke kender de indenrigspolitiske problemer i kejserrigets og verdenskrigens Tyskland tilstrækkeligt til at kunne indordne kendsgerningerne rigtigt. Endelig mangler der et sammenfattende eller afsluttende kapitel, i hvilket resultaterne kunne have været fremlagt. Bogen giver generelt indtryk af ikke at være færdig, at være hastværksarbejde. Men indtil der foreligger noget bedre, er dette den eneste bog om tysk (statslig) pressepolitik under 1. verdenskrig. Bogen dokumenterer ved sin mangelfuldhed, hvor nødvendig en grundig behandling er.

H.-D. Fischer er en yngre pressehistoriker, der allerede har udgivet nogle afhandlinger om forskellige emner inden for området i det sidste par år. I denne omfangs- og indholdsrige bog undersøger han 4 vesttyske partiers forhold til deres egen presse — partipressen — i perioden 1945 til 1970. De fire partier er CDU/CSU, SPD, FDP og KPD hhv. DKP.

Partipressen har ikke haft særlig gunstige kår i Tyskland efter 1945, og der er betegnende forskelle på de 4 besættelsesmagters politik (bogen har to korte afsnit om Østzonen/DDR, hvor forholdene var ganske anderledes end i Vestzonerne/DBR). Aviserne skulle i perioden 1945-49 have en »Lizenz« for at udkomme, og denne licens kunne fratages udgiverne, hvis de kom i konflikt med besættelsesmagterne — noget, der stort set kun gik ud over KPD's aviser, der også på anden måde blev generet kraftigt (s. 37f, 448, 450, 454ff). Efter 1949 blev avisudgivningen frigivet, og licensaviserne fik en hård

konkurrence, der især gik ud over den partipolitiske presse (s. 85). I 1961 havde samtlige »partieinahe« (partiorienterede) dagblade — det var på dette tidspunkt kun CDU/CSU og SPD, der havde sådanne — et oplag på 11,2% af den samlede presses oplag, hvilket svarede til 18,7% af samtlige aviser (s. 110f — smlg. dog s. 222f, hvor CDU-avisernes oplagsandel i 1959 bliver opgivet til ca. 10%; s. 320 opgives endelig begge avisgrupperes oplagsandel i 1964 til ca. 7% hver).

Den socialdemokratiske presse begyndte efter 1945 på et nyt ideologisk grundlag og det ikke af økonomisk nødvendighed — tværtimod kunne pressen understøtte partiet med penge (s. 261f). Aviserne skulle ikke bære partipræg, men være moderne dagblade med socialdemokratisk tendens (s. 254, 261f), de blev med andre ord en »folkepresse«, inden partiet i 1959 officielt blev et »folkeparti« (s. 288, 294). Denne udvikling — som forfatteren anser for naturlig og positiv (s. 294, 328) — betød, at aviserne i »afideologiseringens« tegn opgav at tage arbejderklassen som udgangspunkt for deres agitation og politik, for i stedet at kunne henvende sig til alle de forskellige lag i befolkningen.

I og med at SPD-aviserne opgav ethvert pædagogisk-politisk sigte (s. 328), mente de at kunne konkurrere med den øvrige presse på lige fod. Udgangspositionen var ikke dårlig: i den engelske zone (Nordvesttyskland) havde partiet i 1946 12 aviser og i den franske zone (Sydvesttyskland) 2 — i den amerikanske zone blev licenserne ikke givet til partier men til enkeltpersoner — med et oplag på 2.105.000 (s. 258f), dette tal var efter valutareformen i 1948, der for hele pressen betød et afgørende vendepunkt, som mange blade ikke overlevede, steget til 17 blade med et oplag på 2.426.000 (s. 266). I 1950 hævdedes det på en partikongres, at hvert 6. dagblad var socialdemokratisk (s. 274). Selv om det sidste tal nok ikke er korrekt, var SPD-pressens stilling ret gunstig. Inden for Socialistisk Internationales presse var den i 1952 regnet efter oplag nummer ét, nemlig 1,5 mill. fordelt på 25 aviser, det svarede til 13% af det samlede avisoplag i Vesttyskland. Højere andele havde den socialdemokratiske presse i Østrig (25%), Norge (23%), Sverige (17,5%), Belgien (15%) og England (14%) (s. 278f). Men tallet faldt ret hurtigt for Vesttysklands vedkommende. Man forsøgte at vende denne udvikling ved at »afideologisere« endnu mere. På en international socialdemokratisk pressekonference i 1959 påstod en redaktør fra det norske »Arbeiderbladet«, at tiden var løbet fra de »gamle klassekampsprægede partiaviser. Hovedopgaven for den moderne socialdemokratiske presse må i dag være at understøtte arbejderbevægelsens mål i vest, nemlig at indgive dens medlemmer en dyb forståelse af det demokratiske samfunds virkemåde«. Dette krav om at understøtte arbejderbevægelsens mål havde SPD-pressen imidlertid forlængst opgivet (s. 294), det eneste, der endnu karakteriserede den som socialdemokratisk, var dens understøttelse af SPD i valgkampe. Uden her at ville diskutere, om den

socialdemokratiske presses nedgang er en følge af »afideologiseringen«, eller om den havde været endnu større, hvis den ikke var blevet foretaget — forfatteren gør det stort set heller ikke, for ham synes det sidste at være et axiom — er det ikke uden interesse at kunne henvise til, at de socialdemokratiske dagblade i Norge er inde i en ret betydelig oplagsfremgang. For SPD's vedkommende er resultatet, at der i 1971 var 14 dagblade med ca. 1,46 mill. oplag tilbage og 4 ugeblade med 111.500 eks.; af ugebladene er i det mindste ét blevet lukket i mellemtiden, et andet er i store vanskeligheder. Det samme gælder for dagbladene, af hvilke de to i Berlin blev lukket med dags varsel i 1972.

Fischer viser, at han ikke kan koordinere sit stof tilstrækkeligt, ved samtidig at påstå, at pressen var foregangsmanden i forhold til partiet ved »afideologiseringsprocessen«, og at den førte en socialistisk diskussion (s. 300). Sådanne selvmodsigelser findes flere steder (se bl. a. s. 284-87), og især gør det sig gældende ved bedømmelsen af politiske forhold.

Tydeligst bliver det i afsnittet om KPD's presse (s. 460, 470f, 497). Fischer kan ikke forklare den kommunistiske presses endnu hurtigere nedgang — de sidste rester blev forbudt i 1956 sammen med partiet — uden at skulle gribe til antikommunistiske klicheer (s. 462ff, 465f). I 1949 havde partiet 15 dagblade med et oplag på en 5-600.000 (s. 461), af disse havde 8 endnu et oplag på ca. 350.000 i 1956. I dette afsnit havde det været endnu mere nødvendigt at gå ind på ydre omstændigheder, dvs. partiets politik, den kolde krig, den mangeårige retssag mod partiet (og dermed også mod dets presse), og de talrige forbud, der allerede tidligere blev udstedt mod pressen (s. 474, 476, 483f, 492). Men afsnittet indeholder en del interessante oplysninger, f. eks. at partiets illegale presse havde et oplag på 25.000 (s. 502), og at KPD såvel som det nye DKP lægger stor vægt på bedriftsavisen (s. 494, 514).

Bogen indeholder i et tillæg partiernes centralorganers programatiske erklæringer, en omfangsrig litteraturliste og person- og titelregistre. Bogens værdi ligger først og fremmest i dens materialesamling, den er for lidt analytisk — til dels for lidt gennearbejdet — til at kunne være mere end det. Fischer har åbenbart ikke rigtig forstået de problemer, som arbejderpressen står overfor.

Gerd Callesen

Gunnar Nissen: Tito – proletar, partisan, præsident.

Forlaget Aros 1972. 400 s. Kr. 87,75.

Gunnar Nissen, der tidligere gennem foredrag, bøger og artikler har beskæftiget sig med Jugoslavien, har nu skrevet en stor Tito-biografi, og det er sandelig ikke kedelig læsning. Nu er Titos liv jo i sig selv meget dramatisk;

hans indsats under 2. verdenskrig og efter krigen er vel nogenlunde kendt, men det er sikkert de færreste, der ved, at han opholdt sig i Rusland under 1. verdenskrig som krigsfange, hvor han oplevede den russiske revolution, for i 1920 at vende tilbage til det nydannede Jugoslavien med sin russiske kone. Her begyndte han med det samme at arbejde aktivt inden for det forbudte kommunistparti, hvad der indbragte ham adskillige års fængsel.

Om hele dette begivenhedsrige forløb fortæller Gunnar Nissen meget levende, samtidig med at man får trukket de store linjer i Jugoslaviens politiske udvikling op — og det er først og fremmest det sidste, jeg vil forsøge at forholde mig til. Jeg synes, at især beskrivelsen af forholdene i det halvfascistiske Jugoslavien i mellemkrigsårene er værdifuld, idet der ikke findes ret meget på dansk om denne periode, og der gøres også udmærket rede for modstandskampens udvikling under 2. verdenskrig, hvor partisanerne som bekendt ydede en imponerende indsats.

Gunnar Nissen nærer stor sympati for Jugoslavien — og for Tito, og lægger da heller ikke skjul på det, og måske er denne kendsgerning medvirkende til, at han ser udviklingen i Jugoslavien efter krigen i et meget positivt lys. Ikke at han lægger skjul på de store problemer, der har været — ikke mindst i de seneste år, men helhedsbedømmelsen bliver alligevel — efter min mening — alt for optimistisk.

Det jugoslaviske system, som Gunnar Nissen betegner som »human socialisme«, har ganske vist medført dybtgående samfundsændringer på mange planer — man kan blot sammenligne med forholdene før 2. verdenskrig; flere mennesker har i dag fået muligheder for at erhverve sig en lang række forbrugsgoder, for blot at nævne en enkelt ting; men ser man på hele efterkrigsudviklingen, er det ikke desto mindre en kendsgerning, at forskellen mellem de udviklede og mindre udviklede områder er øget op i årene, samtidig med at uligheden i samfundet som helhed er iøjnefaldende på andre planer. Denne kendsgerning bliver bl. a. underbygget med statistisk materiale i en udmærket artikel, der netop beskæftiger sig med disse problemer (Frederick Singleton, »The Spokesman« 19-20, 1972); Singleton nævner som et enkelt eksempel, at mens indtægten i Slovenien (den nærdligste republik) i 1947 var 3 gange så stor per indbygger som i Kosovo (et af de mindst udviklede områder), var den i 1969 5 gange så stor.

Det er jo også en kendt sag, hvad Gunnar Nissen heller ikke lægger skjul på, at arbejdsløsheden er rekordhøj, så hundredtusinder af jugoslaver i dag er nødt til at arbejde uden for landets grænser; men alligevel synes Gunnar Nissen at mene, at det jugoslaviske eksperiment stort set må betegnes som vellykket.

Han bedømmer også hele selvforvaltningssystemet meget positivt, selv om han ikke undlader at pege på, at der er fare for, at enkelte virksomheder kan »skeje ud« og drive spekulation til skade for helheden (s. 300). Ikke desto mindre kan man i det afsluttende kapitel om Tito som statsoverhoved og

menneske læse følgende: »Endnu større er Titos stolthed over at det selvforvaltningssystem på virksomhederne, der er Jugoslaviens selvstændige bidrag til socialismen, virkelig har stimuleret menneskene og givet dem mulighed for udfoldelse af skabende evner og samarbejde. Det har givet dem arbejdsglæde og et direkte forhold til produktionen og beslutningsprocessen« (s. 381).

Netop hele diskussionen omkring selvforvaltningen er meget central, når man vil bedømme udviklingen i Jugoslavien. På papiret ser det jo meget smukt ud, men som Singleton spørger indledningsvis i førortalte artikel: »Problemet er, om noget, der blot minder om socialisme, kan overleve i et land, der er så økonomisk afhængigt af de større kapitalistiske stater i Vest-europa.« Løber man ikke en risiko for, at et system som det jugoslaviske, i et land der domineres af markedsøkonomi, snarere gør arbejderne i den enkelte virksomhed til en slags kollektiv kapitalist — en udvikling, der i stedet for at styrke arbejderklassen kan virke atomiserende?

Den voksende ulighed i samfundet var en af de ting, studenterne under de store studenterdemonstrationer i 1968 pegede på, hvad Gunnar Nissen fortæller om på side 335; den kritik, der udsprang af disse demonstrationer, kom fra venstre, hvorimod de kroatiske studenteres aktioner i 1971 havde en tydelig nationalistisk og højredrejet tendens.

Der gøres i dette afsnit godt rede for disse komplicerede begivenheder — for hvorledes den økonomiske udvikling netop var med til at skærpe den nationalistiske modsætning, mange mente hørte fortiden til.

»Et af de væsentligste stridspunkter var: skal det »rige nord« hjælpe det »fattige syd«? I 1970 indtjente Kroatien (især ved turismen) 32,9% af hele Jugoslaviens konvertible udenlandske valuta — men rådede kun over 11% af denne. Resten blev via centralbanken i Beograd fordelt til de tilbagestående republikker i syd. Kroaterne ønskede at beholde al deres valuta selv — og reelt set var dette jo ikke nogen socialistisk tankegang« (s. 367).

Konflikten tilspidsedes i løbet af sommeren 1971; på offentlige møder i Kroatien blev der rejst krav om egen nationalbank og egen repræsentation i FN, og i november indledte studenterne ved Zagreb Universitet en 11 dages strejke, men fik dog ikke den støtte fra arbejderne, som de havde regnet med.

Nu slog Tito til, og i december blev adskillige af topfolkene i Kroatiens Kommunistforbund tvunget til at trække sig tilbage; man mente, de havde optrådt alt for eftergivende over for de nationalistiske tendenser. Udrensningsbølgen har siden da bredt sig til andre republikker, samtidig med at Tito ikke har undladt at understrege, at nu må partidisciplinen strammes. Men mon dette alene vil være tilstrækkeligt, hvis Jugoslaviens grundlæggende problemer skal løses?

Som nævnt er Gunnar Nissen ikke blind for de uheldige symptomer, der med mellemrum kan blive så påtrængende, at man fra ledende hold må

lægge kursen en smule om, men han drager efter min mening ikke nogen konsekvent konklusion af disse iagttagelser, og det har sikkert også noget med hele hans skrivemåde at gøre — den er mere fortællende, ofte grænsende til det anekdotiske, end egentlig analytisk.

For den, der vil vide noget om de brede linjer i den jugoslaviske udvikling, samt om Titos placering i dette forløb er det imidlertid en udmærket bog, selv om prisen forekommer mig at være usædvanlig barsk.

Toni Liversage

Tidsskriftoversigt 1972

ved Gerd Callesen.

I et tillæg til *Aktuelt* den 20. april 1972 i anledning af bladets 100 års jubilæum som dagblad har Preben *Wilmann* skrevet en større artikel om bladets kulturpolitiske holdning, »Den kritiske røst mod det borgerlige kulturmønster« (s. 67–70). Han lægger med rette vægt på tillæggene Hjemmets søndag og Weekend, der havde kvalitet. Desuden indeholder artiklen en del oplysninger — bl. a. navnene på de vigtigste, hvis ikke alle bladets medarbejdere på området — men idealiserer åbenbart bladets muligheder især i de sidste par år. Den er et læseværdigt bidrag til Socialdemokratiets kulturpolitik og til arbejderpressens historie. Det gælder også for Willy *Markvads* gennemgang af bladets økonomi for årene 1871–74 på baggrund af en af ham fundet regnskabsbbog for disse år, »Ikke fagbevægelsen, men manufakturgrossererene ejede Socialisten« (stt. s. 56).

Tidsskriftet *Kommunismen* nr. 1 (maj 1972) offentliggør for første gang på dansk og svensk en del dokumenter og tekster fra den internationale kommunistiske venstreopposition. Artiklerne er væsentlige for forståelsen af denne retning. Det er især artikler af Amadeo *Bordiga* og det italienske kommunistiske venstre, der findes her. Andre dokumenter fra denne retning findes i Kommunismens forgænger *Kommunistisk Program* nr. 1–14 (1969–71). Samme gruppe har desuden udgivet forskellige pjecer bl. a. af *Trotskij* og Chr. *Christensen*.

Carl Heinrich *Petersen* har til *Kommunalarbejderen* (nr. 7 – 1972) skrevet en artikel om generalstrejken i Randers i 1922 under den overdrevne titel »Revolutionen i Randers«. I øvrigt er artiklen ganske oplysende; så vidt vides er den et forarbejde til en større afhandling (s. 8–9, 16).

Det svenske *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* indeholder i sit nr. 2 (1972) en del artikler om faglige forhold, specielt om to større strejker i 1933–34, nemlig B. og F. *Svensson*, »Sjömannsstrejken 1933 (s. 3–29), Hartmut *Apitzsch* »Byggnadsbranschen: produktionsförhållanden och organisationsstruktur« (s. 30–35), Feiwei *Kupferberg*, »Byggnadsstrejken 1933–34« (s. 36–60) og Hartmut *Apitzsch* igen med »Socialdemokrater og kommunister i byggnadsstrejken« (s. 61–77). Disse artikler tyder på, at forskningen omkring arbejderbevægelsens historie åbenbart er koordineret

bedre end her i landet. Artiklerne behandler især forholdet hhv. kampen mellem socialdemokrater og kommunister i de respektive forbund. Sammenholdt med nogle tidligere artikler i *Zenit* (bl. a. nr. 2/67, 13, 20, 23) om det kommunistiske partis politik, findes der nu et ganske omfattende materiale om denne. Hæftet indeholder endvidere artikler af Tom *Olsson* »SKP's politiska utveckling 1943–1950« (s. 78–95, fortsat i nr. 3 s. 35–51) og behandler partiets programmatisk udvikling efter Kominterns opløsning (1943) ansatsvis. Hæftet afsluttes af en antikritik af Otto Steigers artikel i nr. 1, Karl-Gustav *Landgren* »Bakgrunden till 1930-talets krispolitik. Ett Genmäle« (s. 96–107). Nr. 3 indeholder en teoriehistorisk studie af Lennart *Berntsson* »Sveriges Kommunistiska Parti och leninismen 1919–1929« (s. 3–34). Sune *Sunnessons* artikel om »Staten, arbetarklassen och fackföreningsrörelsen« er ligeledes en mere ideologikritisk afhandling (s. 52–73), hvad der også gælder for hæftets sidste artikel af Knud J. V. *Jespersen* om »Det tidlige svenske socialdemokrati og jordbruget« (s. 74–83). Endelig findes et par anmeldelser. Det lader til, at Arkiv satser mest på ideologihistorie og arbejderbevægelsens politiske venstrefløj og dermed følger et diskutabelt mønster, som også er kendt fra andre lande. Det skal imidlertid ikke forstås som en kritik af de publicerede artikler.

I en kronik i *Politiken* (4. august 1972) gør *Svend Heinild* opmærksom på en formentlig karakteristisk antisocialistisk propaganda blandt landbefolkningen. Heinild tager sit udgangspunkt i nogle artikler i *Dansk Landbotidende*, 1871, der siger noget om informationen om socialismen i det år, »Internationale« blev stiftet i Danmark (»Ideologi og Tryghed«).

I *Archiv für Sozialgeschichte* (bd. XII 1972, s. 628–48) anmelder *Gerd Callesen* de sidste års nyudgivelser om dansk arbejderbevægelse; derved nævnes nogle af emnets vigtigste problemstillinger (»Zur Geschichte der dänischen Arbeiterbewegung«).

Verner *Bruhn* har behandlet striden vedrørende skolevæsenet i Esbjerg omkring århundredskiftet i *Årbog for Dansk Skolehistorie* 1972. Artiklen kaster nyt lys over bl. a. redaktør J. P. Sundbo, der var den dominerende socialdemokrat i byen i årene 1898–1928. Den fortæller noget om hans karakter og hans skolepolitiske synspunkter (»Reformiver og partistrid. Kampen om Esbjergs skoleplan 1899–1903«, s. 92–113).

Götz *Langkau* har i *International Review of Social History* (vol. XVII 1972 nr. 1–2, s. 103–50), der er et særnummer om Pariserkommunen 1871, behandlet 1. Internationales tyske sektion i Paris. I denne spillede Niels Lorentz Petersen en vigtig rolle. Han havde allerede før deltaget i alle de tyske arbejderes organisationsforsøg lige siden Weitling (smlg. f. eks. Otto Brugger: *Geschichte der deutschen Handwerkervereine in der Schweiz*, Leipzig 1932, s. 169f). Han var »gleichsam ein Monument der Kontinuität« (s. 106) i disse organisationer. Artiklen er et godt bidrag til en biografi over Lorentz Petersen, som efterhånden må kunne skrives (»Die deutsche Sektion

in Paris« — findes også i 1871 Jalons pour une histoire de la Commune de Paris, 1972).

Dorrit Andersen skriver en længere artikel om arbejder-, soldater- og bonderådene i Nordslesvig i årene 1918–20 i *Sønderjyske Årbøger* 1972 (s. 147–85). Hun redegør i den for rådernes opståen, betydning og deres eksistens på baggrund af den betydning, rådsbevægelsen i almindelighed fik i disse år i Tyskland. Deres betydning i Nordslesvig blev endnu mindre end i det øvrige Tyskland, bl. a. på grund af det nationale modsætningsforhold og flertalssocialdemokraternes totale dominans i områdets arbejderbevægelse. »De særlige forhold i Nordslesvig fik altså til følge, at rådsbevægelsen her måtte hæmmes af den politisk betingede modstand, den også mødte i det øvrige Tyskland, og desuden måtte virke i en atmosfære af nationalt betinget mistillid« (s. 159). Artiklen får derved et sigte også ud over det lokalhistoriske («Rådsbevægelsen i Nordslesvig 1918–20«).

I *Erhvervshistorisk Årbog* 1972 findes en artikel af Søren Kolstrup om »8-timers dagen. Kravets formulering og dets gennemførelse i Danmark« (s. 7–59). Specielt behandles forholdene i året 1919 med uroen på arbejdsmarkedet i København; den er på den måde også et bidrag til syndikalismens historie. Kolstrups analyse af årsagerne til kravets gennemførelse forekommer meget differentieret. Det nye tidsskrift *Socialisten* offentliggør en artikelserie om centrale emner i den danske arbejderbevægelses historie (nr. 1–10, 1972–73). Det er et forsøg på en helhedsvurdering af udviklingen.

Arbetarnas kulturhistoriska Sällskap har i mange år udgivet en publikation over emner vedrørende arbejderbevægelsens historie. De tre sidste bind er udgivet i samarbejde med Arbetarrörelsens arkiv i Stockholm. Denne *Arbetarrörelsens årsbok*, som den nu hedder, har indeholdt forskelligt relevant materiale, f. eks. i 1970 Berndt Öhmann, »Inkomst- och arbetsmarknadspolitik som medel i stabiliseringspolitikken« (s. 22–57), Bernt Schiller, »§ 32 »Arbetsgivaren har rätt att fritt antaga och avskeda arbetare ...« (s. 82–87), Lennart Persson, »Den första syndikaliststrejken« (s. 88–112) og Hans Wattrang, »Inför maktövertagandet. Kommunistisk politik i Tjekoslovakien 1945–48« (s. 113–68). 1971-årgangen indeholdt den mangeårige socialdemokratiske minister Ernst Wigforss' artikel »Icke allenast av bröd« (s. 15–101) og en anden ledende socialdemokrats erindringer »Hågkomster« af Gustav Möller (s. 103–92). 1972 indeholdt en artikel af Richard Estreen om »Arbetarna och teatern. En blick på svensk folklig teatertradition« (s. 11–170); artiklen går også ind på arbejds-teatergrupperne i Finland og Tyskland. På s. 172–201 er der trykt en korrespondance på svensk og tysk fra »Karl og Sophie Liebknecht: brev och telegram till Hjalmar Branting 1914–15«. Det er til dels meget vigtige breve fra Karl Liebknecht. Han forklarer i dem sin politik i månederne efter krigsudbruddet. Brevene offentliggøres

mærkværdigvis uden nogen som helst kommentarer. De bør imidlertid ikke overses.

I *Tiden* nr. 7/8-1972 er trykt en tale af Ib *Nørlund* om »Dimitrov og de danske kommunister« (s. 163-66); Villy *Fuglsangs* artikel i samme nr. »Georgi Dimitrov — et biografisk rids« (s. 167-77) indeholder supplerende oplysninger om Dimitrovs indsats i den kommunistiske verdensbevægelse, hvor især hans indsats ved gennemførelsen af den nye linje efter 1935 er betydningsfuld.

Pressehistorisk Årbog 1972 indeholder en erindringsartikel af Carl Th. *Jørgensen*; den indeholder enkelte ting om den socialdemokratiske presse, de er dog alt for spredte til at have videre værdi (Så længe efter . . ., s. 73-88). I samme bind findes en artikel af Peter *Schou* om »Den gamle Skivepresse« (s. 172-188), den indeholder enkelte oplysninger om den socialdemokratiske presse i byen (s. 178f, 181f, 184, 186). Den adskiller sig i øvrigt ikke fra årbogens artikler som helhed.

Kenneth E. *Miller* har i *The Kansas Historical Quarterly* (38. årg. 1972 nr. 2) skrevet en artikel om det 6-ugers-forsøg, Louis Pio gjorde med en »socialistisk koloni« i Kansas i 1877. Som bekendt mislykkedes kolonien. Artiklen indeholder derudover et par oplysninger om Pios videre ophold i USA (»Danish Socialism and the Kansas Prairie« s. 156-68).

Verden rundt er de kommunistiske partiers internationale tidsskrift og indeholder løbende stof om partiernes udvikling og politik. Her må specielt gøres opmærksom på to: Dolores *Ibarruri*, »Forgangne dage og nu« (nr. 7-8/1972, s. 744-52). Det er den kendte spanske kommunistes erindringer især fra perioden lige før borgerkrigen. I nr. 3/1972 s. 255-59 skriver Idris *Cox* om »Marxismens sejr i første Internationale. 100 år siden kongressen i Haag«. På denne kongres afvist anarkismen af flertallet af de delegerede, deriblandt den danske delegerede Sophus Pihl. Artiklen indeholder en del dokumenter.

Redaktionen beklager, hvis den skulle have overset artikler, der burde med i denne oversigt, og den opfordrer til indsendelse af artikler, der bør omtales i næste oversigt.

Meddelelse fra redaktionen

I anledning af Claus Larsens artikel i 1972-årbogen »Louis Pio. Baggrund og udvikling 1868-1871 (I)« har redaktionen modtaget talrige forespørgsler om, hvornår anden del bliver trykt. Vi beklager derfor at måtte meddele, at den bebudede fortsættelse endnu ikke er afleveret til redaktionen, der således heller ikke kan oplyse, hvornår den foreligger på tryk.

Forfatternes adresser

Arkivar, cand. mag. Dorrit Andersen, Bjergholt 28, 6200 Åbenrå
Stud. mag. Carl Erik Bay, Malmøgade 8, 2100 København Ø
Kandidatstipendiat, mag. art. Claus Bryld, Kleinsgade 6, 1976 København V
Dr. phil. Gerd Callesen, 23 Kiel, Stromeyer Str. 10, c/o Reimers,
Vesttyskland
Overarkivar, dr. phil. Vagn Dybdahl, Erhvervsarkivet, Vester Allé 12, 8000
Århus C
Stud. mag. Hans Flugel, Chr. Winthersvej 7, 1860 København V
Ingeniør Norbert Flugel, Landsdommervej 41, 2400 København NV
Adjunkt Sv. Sødring Jensen, Maglehøj 60, 3520 Farum
Cand. mag. Bent Behrendt Jørgensen, Vestergade 92, 8283 Hinnerup
Cand. mag. Hans Kirchhoff, Søndermarken 39, 3060 Espergærde
Mag. art. Toni Liversage, Morlenesvej 26, 2870 Holte
Arkivar Willy Markvad, Hovmålsvej 94, 2300 København S
Adjunkt Vagn Oluf Nielsen, Chr. Boecks Allé 100, 2860 Søborg
Cand. oecon. Jørgen Lindgaard Pedersen, Skjoldsgade 16 B, II, 6700 Esbjerg
Mag. art. Ole Stender-Petersen, Dalstrøget 122, I, 2860 Søborg
Prof., Dr. Kurt Vieweg, Ernst Moritz-Arndt Universität, Greifswald, DDR

Arkiv

För studier i arbetarrörelsens historia, fack 221 01, Lund.

Under de senaste åren har intresset i Sverige för arbetarrörelsen, den svenska såväl som den internationella, märkbart ökat. Detta har kommit till uttryck på flera sätt. Förlagens och de politiska organisationernas utbud av böcker, såväl analyser som dokument, vittnar om detta. Vidare har ett stort antal studenter och forskare vid universiteten kommit att ägna sig åt studier kring arbetarrörelsen. Denna forskning bedrivs inom olika ämnen (sociologi, statskunskap, historia, litteraturhistoria etc.) och med olika ambitionsgrad (seminarieuppsatser och avhandlingsarbeten).

Arkivs målsättning är att bli ett centrum för den allvarligt syftande forskningen och debatten om den svenska arbetarrörelsens historia och aktuella ställning — dess ideologiska, politiska och fackliga traditioner.

Arkiv vill på detta område fungera som en vetenskaplig men ej nödvändigtvis akademisk tidskrift. Den avser att i högre grad än existerande svenska historiska och samhällsvetenskapliga tidskrifter rikta sig till en bredare intresserad allmänhet. Detta får bl. a. till följd att de problemställningar som tas upp har ett vidare intresse och att språket inte får vara alltför akademiskt. Så kommer t. ex. alla citat av utländska författare att översättas till svenska.

Arkivs målsättning är att publicera originalbidrag. Värdefull forskning bedrivs också på de lägre akademiska nivåerna. Många tre- och fyrbetygsuppsatser förtjänar en vidare spridning än de hittills fått. Tidskriften kommer att publicera bearbetade trebetygsuppsatser, förarbeten till avhandlingar såväl som utarbetade avhandlingsavsnitt.

Arkiv publicerar bidrag med olika teoretiska utgångspunkter och därur följande olika begreppsapparater. Villkoret för publicering är alltså inte användningen av en viss teoretisk ram utan bidragets kvalité och det mått av ny kunskap det ger.

Arkiv är tvärvetenskaplig. Det som förenar de olika bidragen är inte akademisk disciplin och metod utan deras objekt.

Arkiv försöker ge en systematisk täckning av den forskning bedrivs kring arbetarrörelsen. Tidskriften kommer också att försöka ge en bibliografisk översikt av de otryckta forskningsrapporter som idag arkiveras vid universitetsinstitutionerna i form av trebetygsuppsatser, stencilerade rapporter, licentiat- och doktorsavhandlingar.

Arkiv är tänkt att utkomma med tre 96-sidiga nummer per år. Hittills har tre nummer med följande innehåll utkommit.

1

Otto Steiger	Bakgrunden till 30-talets socialdemokratiska krispolitik
Bernt Kennerström	Kommunistisk facklig politik 1929–32
Gunnar Olofsson	SSU — socialdemokratins rekrytskola?
Tom Glans	Sveriges Kommunistiska Ungdomsförbunds organisation 1921–28
Lars Björlin	Socialdemokratisk press och presspolitik

2

Elisabeth Svensson	Sjömansstrejken 1933 — bakgrund, förlopp, konsekvenser
Feiwei Kupferberg	Byggnadsarbetarstrejken 1933–34
Hartmut Apitzsch	Socialdemokrater och kommunister i byggnadsstrejken
Tom Olsson	Sveriges Kommunistiska Partis politiska utveckling 1943–50 (I)
Karl-Gustav Landgren	Socialdemokratisk krispolitik och engelsk liberalism: ett genmäle till Otto Steiger

3

Lennart Berntson	Sveriges Kommunistiska Parti och leninismen 1919–29
Sune Sunesson	Staten, arbetarklassen och fackföreningsrörelsen
Tom Olsson	SKP:s politiska utveckling 1943–50 (II)
Knud Jespersen	Det tidlige svenske socialdemokrati og jordbruget

Nummer 4 (som beräknas utkomma under sommaren –73) och följande nummer kommer bl. a. att innehålla artikler om:

- SKP:s fackliga styrka under 1920-talet
- Spanienrörelsen under 1930-talet
- Sovjetisk syn på svensk trettiotal
- Immigration, lönebildning och klassstruktur
- Branschstruktur och facklig organiseringsgrad
- Dokument: En Komintern-representant i Stockholm 1931.

Lösnummerpriset är 9:50 svenska kronor. Prenumerationspriset är 25:– för tre nummer. Prenumerationsavgiften (och eventuella lösnummerbeställningar) inbetalas på postgiro 538544 – 8 (ARKIV, Fack, 22101 Lund 1). Nummer 1 och 2 er snart slut och säljes enbart i samband med prenumeration.

